

Kalendarske knjige u književnom životu hrvatskih iseljenika u Sjevernoj Americi

Banov, Estela

Doctoral thesis / Disertacija

1999

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:188:058890>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka Library - SVKRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

ESTELA BANOV

KALENDARSKÉ KNJIGE U
KNJIŽEVNOM ŽIVOTU
HRVATSKIH ISELJENIKA U
SJEVERNOJ AMERICI

DOKTORSKI RAD

RIJEKA, 1998.

100708093

DCD $\frac{15}{2000}$

DUF-432

SADRŽAJ

SADRŽAJ. 1

1. UVOD. 5

1.1. POSTAVLJANJE PROBLEMA. 5

1.2. CILJ ISTRAŽIVANJA. 15

1.3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA. 16

1.4. METODE ISTRAŽIVANJA. 20

1.5. STRUKTURA RADA. 21

2. KALENDARSKÉ KNJIGE KAO KULTURNO-POVIJESNI FENOMEN 23

2.1. TERMINOLOŠKO ODREĐENJE POJMA KALENDARSKÉ KNJIGE 23

2.2. POVIJESNI RAZVOJ: TISKARSTVO, TRANSFORMACIJA KALENDARSKIH KNJIGA I RAZVOJ NOVINSTVA. 24

2.3. PREGLED POVIJESNOG RAZVOJA KALENDARA. 28

2.3.1. Europski kalendari. 28

2.3.2. Hrvatski kalendari. 31

2.3.3. Američki kalendari. 39

2.4. KALENDARI HRVATSKIH ISELJENIKA U AMERICI. 45

2.4.1. Najstarije kalendarske publikacije. 47

2.4.2. Kalendarske knjige u razdoblju 1914.-1939. 50

2.4.3. Kalendarske knjige u razdoblju nakon 1939. 52

3. UREDNICI I IZDAVAČI HRVATSKIH KALENDARA U SJEDINJENIM DRŽAVAMA I KANADI 54

3.1. RIJETKI INTELEKTUALCI KAO ORGANIZATORI DRUŠTVENOG ŽIVOTA HRVATSKIH ISELJENIKA. 54

3.2. POVIJESNI PREGLED. 61

3.2.1. Počeci kalendarske djelatnosti krajem 19. stoljeća. 61

3.2.2. Prvi svjetski rat i međuratna djelatnost. 67

3.2.3. Drugi svjetski rat i nakon njega. 70

3.3. POVEZANOST DRUŠTVENOG I KNJIŽEVNOG ŽIVOTA.	73
3.3.1. Bratske zajednice	74
<u>Fraternalizam</u>	74
<u>Hrvatska bratska zajednica</u>	77
<u>Hrvatska katolička zajednica</u>	79
3.3.2. Aktivnost crkvenih organizacija i župa	80
3.3.3. Sokolstvo	82
3.3.4. Političke organizacije i udruge	84
3.4. AUTORI TEKSTOVA U KALENDARSKIM KNJIGAMA	86
4. HRVATSKA ČITATELJSKA PUBLIKA U SJEVERNOJ AMERICI . . .88	
4.1. PRISTUPI SOCIJALNOJ STRUKTURI ČITATELJSTVA KAO ČIMBENIKU KNJIŽEVNOG ŽIVOTA	88
4.1.1. Interes sociologije književnosti za čitatelja	89
4.1.2. Književna komunikacija i društvena stvarnost	92
4.1.3. Estetika recepcije i obzor iščekivanja	94
4.2. KNJIŽEVNA BAŠTINA MATICE ZEMLJE U SVIJESTI HRVATSKIH ISELJENIKA	95
4.2.1. Tipovi publike u hrvatskoj književnosti	95
4.2.2. Kulturološka struktura hrvatskog iseljništva prema statističkim podacima	97
4.2.3. Dominantne funkcije kalendarskih priloga	102
4.3. IZMEĐU DVIJU KULTURA	106
4.3.1. Jezična barijera i kulturološki šok	109
4.3.2. Ka prevladavanju kulturnih antagonizama	112
4.3.3. Promjene u književnoj komunikaciji	119
4.4. KALENDARI I PROMJENE OBZORA IŠČEKIVANJA ČITATELJSKE PUBLIKE	125
5. STRUKTURALNA OBILJEŽJA HRVATSKIH ISELJENIČKIH KALENDARA	127
5.1. POLAZIŠTA ANALIZE KALENDARSKJE STRUKTURE	127

5.2. SADRŽAJNA ANALIZA KALENDARSKIH TEKSTOVA	128
5.2.1. Vrste tekstova u hrvatskim iseljeničkim kalendarima	128
5.2.2. Književni (fikcionalni) tekstovi	129
<u>Prozni tekstovi</u>	130
<u>Lirska i epska poezija</u>	138
<u>Dramski tekstovi</u>	144
5.2.3. Publicistički i drugi nefikcionalni tekstovi	147
<u>Utilitarni didaktički i moralistički tekstovi</u>	147
<u>Publicističko-informativni napisi</u>	149
<u>Znanstveno-popularni tekstovi</u>	151
<u>Sitni oblici tipični za kalendarske knjige</u>	155
5.2.4. Izvori tekstova uvrštenih u iseljeničke kalendare	157
5.3. NAJČEŠĆA OPĆA MJESTA (TOPOSI) HRVATSKO-AMERIČKIH KALENDARA	159
5.3.1. Topika u književnosti zapadnog kruga	159
5.3.2. Topika hrvatsko-američkih kalendara	160
<u>'Američki san' i ideja uspješnosti</u>	161
<u>Životopisi</u>	165
<u>Knjigovodstvena preciznost</u>	166
<u>Historiografizam / ahistoričnost</u>	169
<u>Individualizam / zajedničarski duh</u>	173
<u>Tradicionalizam / modernizam</u>	176
5.4. IDEOLOŠKE OZNAKE KALENDARSKIH TEKSTOVA	178
6. NAČIN USPOSTAVLJANJA KONTAKTA S PUBLIKOM. 183	
6.1. AUTORSKE INTENCIJE	183
6.2. FATIČKA FUNKCIJA U TISKANIM TEKSTOVIMA	185
6.3. PROPAGANDNI TON KALENDARSKIH TEKSTOVA	188
6.4. KOMUNIKACIJA U MALIM GRUPAMA	192
7. STILSKA OBILJEŽJA HRVATSKIH ISELJENIČKIH KALENDARA.197	
7.1. STILSKA OBILJEŽJA KALENDARSKIH PRILOGA	197

7.1.1. Stilski izraz proznih tekstova.	197
7.1.2. Poezija.	199
7.1.3. Književni postupci u neknjiževnim tekstovima	200
7.2. PRISUTNOST PUČKIH FORMULA U TEKSTOVIMA.	202
7.3. JEZIK HRVATSKO-AMERIČKIH KALENDARA.	207
8. ZAKLJUČAK	211
GRADA.	218
LITERATURA.	223
SAŽETAK.	231
SUMMARY.	234

1. UVOD

1.1. POSTAVLJANJE PROBLEMA

Postoji veliki broj književnih tvorevina nastalih i širenih u bližoj ili daljoj prošlosti, često i tiskanih u velikim nakladama, koje su nam danas gotovo potpuno nepoznate i kojima se znanost o književnosti donedavno gotovo uopće nije bavila. Ako je do sredine 20. stoljeća i bilo radova o ovom tipu tekstova, oni su sagledavani isključivo kao kulturnopovijesna pojava, a pitanje njihove vrijednosti i vrednovanja (aksiološka problematika) i danas je često obilježeno negativnim odnosom, dok se nekim tipovima ovih tvorevina još uvijek odriče status književnih tekstova.

Sustavnije istraživanje pučkih književnih tvorevina unas započinje šezdesetih godina ovoga stoljeća i na tragu je promjena koje su se otprilike istovremeno ili nešto ranije javile u nekoliko različitih disciplina humanističkih i društvenih znanosti. O promjenama u pristupu i načinu vrednovanja skupine tekstova o kojima je riječ svjedoči stav Ivana Slamniga iznesen u tekstu *Pjesma kao faktor kolektivne svijesti*:

Često se dogodi da kažemo za neku pjesmu da je loša, a zapravo se radi o tome, da ona pripada drugoj svijesti, drugom društvenom krugu. Ta razlika između umjetnosti i umjetnosti jasnija je kad se radi o prošlosti ili o velikim geografskim udaljenostima. Mi danas ne možemo doživjeti umjetnost nekih razdoblja ili nekih naroda - često nam je posve strana. Mi je ne doživljavamo, ali je ni ne osuđujemo, smatrajući da su ljudi odnosno društvo, u kojem je ta umjetnost nastala, drugačiji i da mi tu nemamo prava glasa.¹

Promjene u odnosu prema kulturi (i unutar nje umjetnosti uopće i književnosti kao umjetnosti riječi) društvenih slojeva koji nisu stekli onu vrstu obrazovanja koja je karakteristična za intelektualnu elitu, u europskoj su

¹ SLAMNIG, Ivan; *Disciplina mašte*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 12.

društvenoj misli dobivale poticaje od znanosti koje su istraživale izvaneuropske kulture i tzv. primitivna društva. Folkloristika, etnografija i kulturna antropologija od svojih su se začetaka do danas često služile sličnim metodama istraživanja, a djelomične podudarnosti postoje i u predmetu bavljenja. Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća znanstvene spoznaje do kojih je došla ova skupina znanstvenih disciplina bitno će djelovati na razvoj povijesne znanosti. Jedan je od poznatijih primjera razlika u poimanju uloge humanističkih znanosti, uključujući i povijest, polemika antropologa-strukturalista Claudea Lévi-Straussa i filozofa-dijalektičara Jean-Paula Sartrea. U posljednjem poglavlju knjige *Divlja misao* pod naslovom *Historija i dijalektika* uputio je Lévi-Strauss autoru *Kritike dijalektičkog uma* vrlo oštar prigovor:

*(...) treba biti veoma egocentričan i naivan pa vjerovati da se svi vidovi čovjeka nalaze u jednom jedinom među mnogim historijskim i geografskim načinima njegova postojanja, dok se istina o čovjeku nalazi u sistemu njihovih razlika i zajedničkih svojstava.*²

Šezdesetih se godina razvija nova socijalna historija, a skupina francuskih povjesničara okupljena oko časopisa *Annales* stavlja u žarište povijesnih istraživanja način života puka i rekonstrukciju oblika mišljenja u prošlosti te se okreće novim tipovima povijesnih izvora među kojima su važne i tiskane pučke književne tvorevine shvaćene kao autentičan dokument o načinu percepcije društvenih i prirodnih pojava. Istovremeno se nova folkloristika okreće poimanju folkloru kao usmene komunikacije i pri tom se osobito ističe neodvojivost značenja usmenoknjiževnih tekstova od izvedbenog konteksta. Za odnos prema pučkim književnim tvorevinama koje i po postanku i po načinu prenošenja mogu biti i usmeni i pisani tekstovi, te zbog preciznijeg razlikovanja usmenih pučkih tekstova od tekstova tradicijske usmene književnosti ističe se stav neofolklorista *...that the cultural meaning of folklore is inseparable from*

² LÉVI-STRAUSS, Claude: *Divlja misao*; preveli Jelić, J. i B., Nolit, Beograd, 1978., str. 315.

*performance, that the same proverb, tale, or custom may generate different meanings in different performances.*³ (*...da je kulturno značenje folkloru neodvojivo od izvedbe, da ista poslovice, priča ili običaj može proizvesti različita značenja u različitim izvedbama.*) Autor u radu ističe važnost povezivanja folkloristike i povijesne znanosti u proučavanju narodne kulture u procesu povijesnih mijena.

Za znanost o književnosti, čiji su predmet proučavanja književni tekstovi, izuzetno je važno odrediti po čemu se književni tekstovi razlikuju od neknjiževnih i koje se tekstove može definirati kao književne. Radoslav je Katičić postavio tezu da *(...)nema književnog djela nego postoji samo književni pristup jezičnoj pojavi. Da li je koja jezična postava književnost ili nije, zavisi od toga kako primalac ostvaruje njezin sadržaj: ako ga ostvari u kojoj izdvojenoj i posebnoj situaciji, postava nije književna; ako ga pak ostvari u cjelokupnoj punini svojega životnog iskustva, onda jest.*⁴ Autor ističe neprihvatljivost tvrdnje o jezičnim elementima kao nositeljima književne vrijednosti i smatra da 'jezične postave u sebi nisu ni književne ni neknjiževne' te u nastavku ističe važnost društveno-povijesnog konteksta za određivanje pojma književnog teksta:

*Nedvojbeno postoje tekstovi koji su u nekim društvenim sredinama i u neko doba prihvaćeni kao književni. Ali se to može promijeniti i takva djela u drugom vremenu ili društvu mogu biti književno mrtva i tada ih nikakvo jezično tumačenje i savršeno razumijevanje neće oživiti.*⁵

Složimo li se s ovim tezama, za pristup pučkim tekstovima prvenstveno je bitno jesu li ih suvremeni recipijenti prihvaćali kao književne tekstove, odnosno, kako su ih čitali.

U prethodno spomenutom radu Ivana Slamniga pučki se književni tekstovi prvi puta izdvajaju kao zaseban tip naše poezije, označeni terminom

³ JOYNER, Charles: 'A Tale of Two Disciplines: Folklore And History'; u zborniku: *Folklore And Historical Process / Folklor i povijesni proces*, Institut za istraživanje folkloru, Zagreb, 1989., str. 9-22.

⁴ KATIČIĆ, Radoslav: 'Književni i neknjiževni tekstovi', *Umjetnost riječi*, XVI, 1-2, Zagreb, 1970., str.115-117., str. 115.

⁵ Ibid., str. 116.

'narodna poezija gradskog tipa', te se ističe da ovaj tip književnosti nije proučavan, da ne uživa nikakvo oficijelno poštovanje te se naznačuje njen smještaj između 'centralne nacionalne poezije' i 'seoske narodne poezije' (odnosno pisane umjetničke književnosti i tradicijske usmene književnosti) i činjenica da pokriva dosta široko područje.⁶

Termin je *pučka književnost* uvela u proučavanje povijesti hrvatske književnosti Maja Bošković-Stulli i definirala je kao prijelazni oblik između usmene i pisane književnosti. Područje pučke književnosti ovako je određeno:

U najširem značenju riječi pučka bi književnost bila književnost puka - tradicionalnih a i modernih urbanih širokih slojeva (a moderna urbanizacija kulture zahvatila je i selo, pa tu više nema strože granice). To su i oni oblici koji se stvaraju 'za puk', kao i oni koje puk sam stvara ili bar preoblikuje, no u drukčijem stilu od tradicionalne usmene književnosti. Napokon, to je i ono pjesništvo, osobito starije, napisano u lakom i priprostom pučkom stilu, češće iz pera dobrih poznatih pjesnika, koje je katkada bilo i usmeno pjevano a katkada nije, što je danas teško znati.⁷

U jednom kasnijem radu ista autorica precizirala je poimanje odnosa ovih triju tipova hrvatske književnosti:

Ne radi se o trima kategorijama razdvojenim po jednakom kriteriju. Za usmenu književnost, kako smo prije izložili, distinktivno je mjerilo njezina kontaktna, prirodna, usmena komunikacija. Pučka književnost, međutim, priopćuje se tehničkim, pisanim, čak pretežno tiskanim načinom komunikacije. Po tom svojstvu ona je nedvojbeno bliža pisanoj umjetničkoj književnosti. U drugu ruku, njezina popularnost, podešenost za jednostavnog čitatelja, često i lokalna ograničenost, osobno tehničko posredovanje (npr. prodaja na sajmovima iz ruku samog autora), a da ne govorimo o jakim međusobnim utjecajima pučke

⁶ SLAMNIG, Ivan; *Disciplina mašte*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 18-21.

⁷ BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: 'Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti'; *Umjetnost riječi*, XI,3, Zagreb, 1967. str.237-260., str. 257-258.

književnosti i usmene tradicije - približuju je usmenoj književnosti. (...) ali granice su tako fluidne, zone doticanja i prepletanja tako šitoke da je pučka književnost u većoj mjeri područje koje povezuje usmenu i pisanu umjetničku književnost, negoli međuprostor koji bi ih razdvajao.⁸

U istom se tekstu ispostavlja razlika između pojmova popularnog i pučkog štiva te popularne i pučke književnosti, pri čemu se govoreći o štivu ističe prvenstveno recepcijski aspekt, dok se u pojmu književnosti misli na interakciju produkcije i recepcije tekstova:

Pučka književnost - sociološki određena jednako kao i pučko štivo - ima svoja vlastita specifična svojstva u širem području popularne književnosti. Tradicijska orijentacija njezinih čitalaca i stvaralaca, bliski kontakti s usmenom književnošću u jednom smjeru, a s 'visokom' pisanom književnošću u drugom - čine od nje (...) književno prijelazno područje (...).⁹

Autorica naglašava teškoće u prevođenju pojmova popularno i pučki na druge europske jezike (što je bitno i za razumijevanje rezultata istraživanja ovih tipova književnosti do kojih su došli znanstvenici koji se izražavaju ovim jezicima). Primjer analize ovakvog tipa tekstova je knjiga Rudolfa Schende: *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910.*, Frankfurt a. M. 1970., pri čemu se i ovdje iz šireg pojma popularnog štiva (populären Lesestoffe) izdvajaju pojmovi pučkog štiva (Volkslesestoffe) i novije masovne književnosti.

S njemačkog je govornog područja i drugi primjer koji pokazuje da terminološke razlike djeluju na poimanje sadržaja pojmova. Arnold Hauser govori o diferencijaciji umjetnosti prema obrazovnim slojevima na četiri kategorije: 1. umjetnost obrazovane elite,

2. narodna umjetnost,

3. popularna umjetnost i

⁸ BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: 'O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima'; *Umjetnost riječi*, XIII,3, Zagreb, 1973. str.149-184., str. 178.

⁹ *Ibid*, str. 184.

4. masovna umjetnost.

Određujući pojam popularne umjetnosti, prvenstveno ističe njen eskapistički karakter, što bi prema našoj terminologiji bilo obilježje koje je bitnije za trivijalnu nego za pučku književnost, premda se obje mogu obuhvatiti širim pojmom popularne književnosti.¹⁰

Pučku je književnost kao zaseban književni fenomen u okviru hrvatske književnosti prvi puta detaljno opisala Divna Zečević ističući njezinu čvrstu vezu s tradicijskom usmenom književnošću, ali i izdvajajući specifičnosti poetike pučke književnosti.¹¹

Kako je pučka književnost prijelazno područje između pisane književnosti namijenjene obrazovanom čitateljstvu i tradicijske usmene književnosti, razumljivo je da je njena poetika tijekom mijena stilskih formacija interferirala s njihovim poetikama (odnosno specifičnim subpoetikama unutar granica nacionalnih književnosti, ali i prelazeći ih). No pored pučke književnosti, između ovih dvaju priznatih, opisanih i sustavno proučavanih književnih fenomena smještaju se i tekstovi trivijalne i masovne književnosti te se i oni uključuju u interferentne procese. Sadržaje pojmova pučke, trivijalne i masovne književnosti na sinkronijskoj i dijakronijskoj razini razgraničio je Pavao Pavličić polazeći od činjenice 'da pučka, trivijalna i masovna književnost ne egzistiraju uvijek paralelno u jednoj sredini i da njihov međusobni odnos nije uvijek isti.'¹² U situacijama kada sva tri, ili barem dva od ovih tipova književnih tekstova supostojе u istoj sredini, kod mnogih je primjera moguće pored stilskih osobina dominantnog književnog tipa uočiti i sastavnice drugih književnih sustava (primjer Richardsonove *Pamele* koja pored literarnih kvaliteta visoke književnosti posjeduje i elemente poučne funkcije

¹⁰ HAUSER, Arnold: *Sociologija umjetnosti I-II*, prevele Rubčić, R. i J., Zagreb, 1986., II str. 96-162.

¹¹ ZEČEVIĆ, Divna: *Pučka književnost u knjizi*: BOŠKOVIĆ-STULLI, M., ZEČEVIĆ, D.: *Usmena i pučka književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Liber-Mladost, Zagreb, 1978.

¹² PAVLIČIĆ, Pavao: 'Pučka, trivijalna i masovna književnost', u zborniku: *Trivijalna književnost*, priredila: Slapšak, Svjetlana, SIC, Beograd, 1978, str. 73-83., str. 74.

karakteristične za pučke tekstove, ali i obilježja trivijalnog očitovana u uporabi fabularnih shema prihvatljivih široj čitateljskoj publici).

Trivijalna se književnost javlja u 18. stoljeću povezano s porastom čitateljske publike. U Engleskoj je to vrijeme promjena u strukturi srednje klase te su čitatelji ovakvog štiva pripadnici sitnog građanstva i vrlo često žene koje zbog porasta slobodnog vremena (manufakture, početak razvoja industrije) i nepostojanja drugih socijalno prihvatljivih oblika zabave, književnost shvaćaju prvenstveno kao oblik zabave i zahtjevaju prvenstveno razvijenu fabulu i ljubavnu i avanturističku tematiku.¹³ Bitne su osobine ovih tekstova shematizam, tipizacija likova, komercijalnost. No shematizam se trivijalne književnosti bitno razlikuje od formulativnosti usmene književnosti:

*Jednostavni oblici usmene književnosti mogli bi se usporediti s umjetničkim obrtom u kućnoj radinosti - vrste trivijalne književnosti bile bi onda serijski tvornički proizvodi za potrebe tržišta.*¹⁴

Interferencija se masovne i pučke književnosti može pratiti tek nakon dosezanja stupnja razvoja društva na kojem sredstva javnog priopćavanja stvaraju svima prihvatljiv krug vrednota i tako homogeniziraju društvo. Stoga se ovaj oblik interferencije može osobito dobro pratiti u književnosti nastaloj među hrvatskim iseljenicima u prekomorskim zemljama, osobito SAD. Dolazeći iz sredine s razvijenom tradicijskom kulturom i široko optičajnom usmenom književnošću u zemlju u kojoj su sredstva javnog priopćavanja već postavila temelje nastajanju masovne književnosti, pojedini autori stvaraju pučke tvorevine (namijenjene prvenstveno određenoj užoj društvenoj grupi, primjerice pojedinoj naseobini ili skupini naseobina) koje interferiraju s prisutnom masovnom književnošću.

Uočljivo je da pučke književne tvorevine nisu interferentno uvažavale tekstove drugih književnih sustava samo zbog izvanknjiževnih - socijalnih, povijesnih ili idejnih razloga, već do preuzimanja tematskih, motivskih, idejnih,

¹³ WATT, Ian: *The Rise of the Novel*, Chato & Windus, 1957.

¹⁴ ŠKREB, Zdenko: *Trivijalna književnost u knjizi: Književnost i povijesni svijet*, Zagreb, 1981., str.167-196., str. 195.

versifikacijskih, narativnih ili stilističkih sastavnica dolazi prvenstveno zbog jedne bitne oznake pučkog načina mišljenja. Iako nastaju u društvima u kojima se kultura temelji na pismu i pismenosti, pučki tekstovi na organizacijskom i tvorbenom planu zadržavaju načela karakteristična za agrafijske, prvobitne kulture i mitsku misao. Radi se o postupku stvaranja većih cjelina od već gotovih manjih dijelova ili od sastavnica nekih drugih sklopova koji je Claude Lévi-Strauss prisposodio s djelatnošću u kućnoj radinosti (*bricolage*) gdje osoba koja se bavi ručnim radom koristi zaobilazna sredstva u odnosu na sredstva kojima se služe oni koji se profesionalno bave nekim zanatom.¹⁵ Ovaj se postupak ne očituje samo kao tvorbeno načelo u nastajanju pučkih tekstova, već i kao oblik transformacije značenja u pučkoj recepciji, čak i kada se radi o tekstovima koji prvotno nisu bili usmjereni prema takvoj čitateljskoj publici. Stoga, kada se govori o pučkom štivu nije dovoljno razmotriti samo što se čita, već je jednako važno i pokušati uočiti kako se čita jer način recepcije nije određen samo njenim predmetom, već i ukupnim ozračjem koje određuje čitateljev interes i usmjerava njegovu pažnju navodeći ga da neke djelove teksta pre naglasi dok druge uopće neće ni zapaziti.

Interferentni procesi među različitim tipovima književnih tekstova nisu jedina posljedica pučkog književnog postupka. Kako ovakav način književnog mišljenja omogućava, čak i potiče, supostojanje različitih stilova i modusa književnih tekstova, za pučku je književnost vrlo teško odrediti sustav književnih oblika ili sustav rodova i vrsta. Primjerice kalendarske knjige, kao svojevrsne enciklopedije za puk, sadrže tekstove preuzete iz usmene i pisane književnosti, tekstove u prozi i stihu ili čak kombinacije proze i stiha, objedinjuju poučno i zabavno štivo, a često se može naići na postupke pri kojima se npr. prozni narativni tekst usmene književnosti transformira u stihovani oblik (najčešće pisan rimovanim pučkim desetercem) pri čemu se teži isticanju moralne pouke, ali se istovremeno iznosi i napeta fabula. Većina je

¹⁵ LEVI-STRAUSS, Claude: *Divlja misao*; preveli Jelić, J. i B., Nolit, Beograd, 1978., str. 57-58.

pučkih tekstova specifična mješavina različitih oblikovnih postupaka pri čemu je moguće odrediti dominantu, ali se kontaminacije ne bi smjelo previdati jer su one važne za razumijevanje teksta i određivanje njegova mjesta u povijesti književnosti.

Kada se pučke književne tvorevine i pučko štivo sagledavaju u kontekstu hrvatske književnosti, uočljivo je da najveći broj tvorbenih poticaja dolazi iz sustava tradicijske usmene književnosti. Ovdje se radi o jednom još uvijek nedostatno proučenom tipu književnih veza i interferencija koji upućuje na razlikovna obilježja koja postoje između hrvatske pučke književnosti i nekih od oblika popularne kulture koji se u istim povijesnim razdobljima javljaju u drugih europskih naroda. U dugotrajnom procesu povijesnog supostojanja koji traje od kraja agrafijskog razdoblja do naših dana, u hrvatskoj je književnosti usmena književnost prevladavala nad pisanom sve do otprilike drugoga svjetskog rata, a u oikotipskoj shemi hrvatske pisane književnosti usmenoknjiževna je tradicija prisutnija od poticaja iz biblijske, klasičnih, zapadnoeuropskih i slavenskih književnosti.¹⁶ Opticajnost tradicijske usmene književnosti i djelovanje njene poetike na formiranje obzora očekivanja publike stvorilo je kod pučkih autora svijest da svi tekstovi koji teže širem recepcijskom odzivu moraju uvažavati poetiku usmene književnosti, što je onda u različitim povijesnim okolnostima i ovisno o autorskim intencijama dovelo do različitih oblika interferencije.

Uočavana arhaičnost pučkih književnih tvorevina u praksi se najčešće javlja kao prisustvo stilski shvaćenog srednjovjekovlja u strukturi teksta. Tako brojni pučki tekstovi, bez obzira na kronološko vrijeme postanka, pokazuju specifičnu shematičnost koja je zapravo karakterističan signal srednjovjekovnosti teksta.¹⁷ I odnos usmenog i pisanog u oblikovanju pučkih književnih tvorevina svjedoči o njihovoj srednjovjekovnosti:

¹⁶ KEKEZ, Josip: *Hrvatski književni oikotip*, Zagreb, 1992., str. 8 i 268.

¹⁷ FALIŠEVAC, Dunja: 'Načela kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze': u knjizi: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Liber, Zagreb, 1989., str. 30.

*U kronološki i stilski shvaćenom srednjovjekovlju usmena su se i pisana književnost obostrano prožimale, što znači da je usmena dopirala do pisane, ali i pisana do usmene književnosti, za razliku od ostalih razdoblja i stilskih formacija u kojima je usmena književnost dopirala do pisane a procesa u obrnutom smjeru nije bilo, osim u nekim iznimnim slučajevima.*¹⁸

Polazeći od ovih zapažanja, izgleda primjereno genološke probleme unutar korpusa pučkih književnih tekstova rješavati načinom sličnim pokušaju rješavanja iste problematike u književnoj medijevalistici. H. R. Jauss je pretpostavku postojanja sustava književne komunikacije i unutar njega ograničenog broja povratnih funkcija uzeo kao okvir za opisivanje književnih rodova kao parcijalnih sustava ili izmjena jednog osnovnog obrasca. Tako je u raspravi *Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka* izdvojio četiri modaliteta da bi uspostavio sustav funkcija roda na primjeru srednjovjekovnog epa, romana i novele:

1. autor i tekst (naracija),
2. modus dicendi (forme prikazivanja),
3. struktura i razine značenja (jedinstva prikazanoga) i
4. modus recipiendi i društvena funkcija.

Oni se dalje diferenciraju na preciznija određenja.¹⁹

Analiza hrvatske srednjovjekovne književnosti provedena je prema ovom modelu u studiji Dunje Fališevac: *Genološki i naratološki problemi u vezi s hrvatskom srednjovjekovnom prozom.*²⁰

Razvoj književnih oblika unutar književnog stvaralaštva hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi započinje pučkim književnim tvorevinama i unutar tog fenomena kalendarskim knjigama kao oblikom u kojem se pragmatična

¹⁸ KEKEZ, Josip: *Leukorn i djevojka bez grijeha. Slike i prilike propovijedane u Hrvata*, Zagreb, 1989., str. 24.

¹⁹ JAUS, Hans Robert: *Estetika recepcije: izbor studija*; prevela Gojković, D., predgovor Konstantinović, Z., Nolit, Beograd, 1978., str. 134-139.

²⁰ FALIŠEVAC, Dunja: 'Načela kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze'; u knjizi: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Liber, Zagreb, 1989., str. 7-28.

utilitarna i poetska funkcija jezika ujedinjaju i međusobno nadopunjavaju. Uz hrvatsko iseljeničko novinstvo kalendari su među američkim Hrvatima djelovali na razvijanje čitateljske publike i tako bili važan čimbenik u razvoju književnog života.

Fenomen iseljeničkih kalendara primjer je vrlo složenog sklopa interferentnih procesa jer osim problema karakterističnih za pučke književne tvorevine, na kalendarskim se knjigama može pratiti i niz interferentnih procesa koji svoje ishodište imaju u kontaktima različitih kultura: hrvatske kulturne tradicije kao dijela europskog kulturnog kruga i američke kulture koja je u vrijeme kad većina naših doseljenika dolazi na sjevernoamerički kontinent obilježena dominacijom engleskog jezika, protestantskom vjerskom pripadnošću i proklamiranjem demokratskih i liberalnih stavova u političkom životu. Iz sraza razlika u vrijednosnim sustavima doseljenika i sredine u koju dolaze nastaje napetost između potrebe za adaptacijom i tendencije za očuvanjem kulturnog identiteta. Stoga je književna produkcija hrvatskih iseljenika najranijeg razdoblja obilježena utilitarnim tendencijama i estetska se funkcija može promatrati samo usko povezano sa nizom izvanknjiževnih funkcija koje proizlaze iz specifične društvenopovijesne situacije.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Fenomen kalendarskih knjiga hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi nedovoljno je istražen kao književnopovijesna i kao književnoteorijska pojava.

S književnopovijesnog gledišta valjalo bi kalendare proučiti kao odgovor na specifičnu povijesnu situaciju i analizirati u kojoj su mjeri u tekstovima tiskanim u kalendarskim knjigama od početka njihova izlaženja na sjevernoameričkom kontinentu krajem 19. stoljeća zastupljene sastavnice hrvatske kulturne i književne tradicije i po kojim se obilježjima ovi tekstovi mogu smatrati dijelom američke književnosti na hrvatskom jeziku kako ih

novija amerikanistika temeljena na idejama o etničkim književnostima kao sastavnom dijelu američke kulture kategorizira.

S književnoteorijskog gledišta cilj je analize pratiti različite interferentne procese u pučkim tekstovima, odrediti njihovu kontekstualnu uvjetovanost i posljedice koje su oni imali obzirom na strukturu tekstova te mogućnost njihova svrstavanja u sustav književnih oblika.

3. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja su se proučavanja problematike hrvatskog iseljeničtva u SAD i Kanadi prvenstveno bavila historijskom i sociološkom, odnosno sociopsihološkom problematikom.

Ona su uočila važnost novinstva i drugih publicističkih tiskanih materijala, no sagledavala su ih kao izvor građe za proučavanje društvenog života, a književni pokušaji i pojedinačna zrelija književna ostvarenja bila su tek sporadično predmetom filoloških istraživanja.

Valjalo bi obzirom na socijalnu strukturu hrvatskog iseljeničtva izvršiti sustavnu analizu književne produkcije i recepcije u Sjevernoj Americi te sagledati sličnosti i razlike te dodirna područja književnog života Hrvata u iseljeničtva i domovini.

Počeci se izdavačke djelatnosti na hrvatskom jeziku u SAD i Kanadi povezuju s inicijativama pojedinaca u zadnjim desetljećima 19. stoljeća. Radilo se o nizu glasila, najčešće tjednika, koja su izvještavala o životu Hrvata u domovini i novoj postojbini te povremeno donosila literarne priloge. U najužoj svezi s novinstvom razvijaju se i druge izdavačke aktivnosti te se među prvim objavljivanim publikacijama javljaju kalendarske knjige.

Do danas nije izvršen potpuni pregled kalendarske produkcije na hrvatskom jeziku u SAD i Kanadi. Takvo je stanje uzrokovano višestrukim razlozima, od kojih su neki;

1. Kalendari su prvenstveno bili knjige praktične namjene pa je u njima književna funkcija bila samo sporedna, često jedva naznačena i prisutna samo u nekima od objavljivanih tekstova

2. Kalendari se nisu smatrali vrednijim književnim tvorevinama te nisu bili pohranjivani ni bibliotečno obrađivani ni u zemljama Sjeverne Amerike ni u Hrvatskoj²¹

3. Veliki broj iseljeničkih kalendara, šarolikost građe, neujednačena kvaliteta priloga, česte promjene urednika i izdavača, financijski problemi povezani s izdavačkom djelatnošću, male naklade nekih od publikacija te brojni kalendari koji su se pojavljivali samo za jedno ili nekoliko godišta te publikacije koje nose isti naslov, a tiskane su u različito vrijeme i u različitim iseljeničkim središtima dodatni su činitelji koji otežavaju sistematizaciju građe i čine gotovo potpuno nemogućim stvaranje cjelovitog pregleda kalendarske produkcije

4. Razlike u idejnim smjernicama, ideološkim i političkim nazorima koje su pojedini kalendari promicali i onovremena politička situacija u hrvatskim zemljama otežavale su, a ponekad i onemogućavale cirkulaciju građe. Poznati su i slučajevi kada kalendari određenih ideoloških tendencija nisu bili prihvaćeni u zemlji imigracije

5. Sredinom 20. stoljeća većim prilivom obrazovanih doseljenika s jedne strane i uklapanjem, odnosno adaptacijom druge generacije starijeg doseljeničtva u američku sredinu, javljaju se specijalizirani književni časopisi te interes za drugačijom vrstom književnih i kulturnih produkata pa kalendari postepeno gube svoju važnost u književnom životu iseljeničtva te se neke od publikacija preimenuju u zbornike ili godišnjake (npr. *Kalendar Hrvatskog glasa* tiskan u Winnipegu od 1929-1981, od 1982. godine izlazi kao *Hrvatski godišnjak*; *Naš kalendar* iz Toronta koji izlazi od 1955. kasnije postaje *Jugoslavenski kanadski godišnjak*).

²¹ Usp. GRABOWSKI, John: 'Ethnic Ephemera And Newsprint: A Case for Bibliographic Control', *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; str. 32-39

Unatoč ovim poteškoćama i hrvatski i američki istraživači bavili su se u svojim radovima i hrvatskim kalendarskim knjigama na sjevernoameričkom kontinentu. Problematika iseljništva prije je kao znanstveni problem uočena na američkom kontinentu pri čemu je znatan dio radova nastao iz pera samih iseljenika ili njihovih potomaka.

Jedan od prvih autora koji su se zainteresirali za problematiku odnosa starih i novijih europskih doseljenika na sjevernoameričkom kontinentu, prvenstveno u SAD bio je američki pisac slovenskog podrijetla Louis Adamič. On je krajem 30-ih godina ovog stoljeća zamislio i započeo projekt *Plymouth Rock and Ellis Island* te u okviru njega razaslao upitnik o problemima doseljavanja u Ameriku na brojne adrese pojedinaca i organizacija od obale Atlantika do Tihog oceana. Na temelju prikupljenih odgovora i istraživačkih putovanja koja je poduzimao samostalno i uz pomoć informatora napisao je više knjiga kojima je nastojao dokazati američkom čitateljstvu da tzv. 'novi doseljenici' čine sastavni dio suvremenog američkog društva te da su kroz specifične iseljeničke organizacije kao što su bila potporna društva, novinstvo i niz kulturnih, športskih i političkih udruga i oni dali doprinos u razvoju suvremene Amerike.²²

Na tragu Adamičeva rada bila je i knjiga *The Uprooted* (1951) Oscara Handlina i niz njegovih kasnijih radova. Zahvativši globalni proces iseljavanja iz srednje i jugoistočne Europe kao najveću seobu u povijesti čovječanstva uopće, autor je sgleđao niz čimbenika zajedničkih za pripadnike različitih etničkih skupina. I on sagledava pojavu etničkog tiska i kalendara kao jedan od kulturnopovijesnih fenomena koji povezuje različite europske narode.²³

Godinu dana nakon Handlinove knjige objavljena je i opsežna studija Nade Kestercanek-Vujica *Croatian Newspapers and Calendars in the United States* u kojoj je autorica nakon uvodnih informacija o samom procesu

²² Usp. ADAMIC, Louis: *My America 1928 - 1938*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1938. i ADAMIC, Louis: *Two - Way Passage*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1941.

doseljavanja i organiziranju naseobina dala pregled svih novina koje su izlazile na sjevernoameričkom kontinentu.²⁴

1971. godine u New Yorku je tiskana knjiga Geoga Prpicha *The Croatian Immigrants in America* koja je do danas ostala najpotpuniji pregled povijesti hrvatskog iseljništva u Americi. Autor je dio povijesne građe o pojedinim naseobinama, župama ili pojedincima sabrao u kalendarskim priložima, a prikazao je i niz pojedinačnih i grupnih inicijativa oko izdavanja novina, kalendara i drugih iseljeničkih tiskovina.²⁵

Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina ovog stoljeća istraživanje povijesti različitih etničkih skupina u SAD i Kanadi poprima šire razmjere te se pokreće časopis *Ethnic Forum* u kojemu se tiskaju i radovi i analize etničkih tiskovina od njihove pojave do novijih vremena. Kalendarima i tiskom posebno su se bavili Ljubomyr Wynar i John Grabowski.²⁶

U Hrvatskoj se istraživanje iseljništva, te hrvatskog etničkog tiska i kalendara javlja nešto kasnije. Poznatiji autori koji su se s povijesnog gledišta bavili hrvatsko-američkim tiskom i kalendarima bili su Većeslav Holjevac, Ivan Čizmić, Vinko Nikolić, Katica Ivanišević, Vinko Brešić, Ljubomir Antić, Nada Hranilović, Branka Kalogjera, Divna Zečević i drugi.

Jedna od najdugotrajnijih i najtiražnijih kalendarskih knjiga koju čikaški franjevci tiskaju od 1944. do danas pod naslovom *Hrvatski kalendar* sadržajno je i bibliografski opisana u magistarskom radu Marije Dalbelo-Lovrić iz 1991.

²³ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979.

²⁴ KESTERCANEK-VUJICA, Nada: *Croatian Newspapers and Calendars in the United States*; M.A., Marywood College, Scranton, Pa. 1952., Reprinted by R and E Research Associates, publishers and distributors of ethnic studies, San Francisco, Cal., 1971.

²⁵ PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971.

²⁶ Npr. u radovima: WYNAR, Lubomyr: *Ethnic Newspapers And Periodicals in the United States: Present Status And Problems of Bibliographic Control*, *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; str. 40-51 i GRABOWSKI, John: 'Ethnic Ephemera And Newsprint: A Case for Bibliographic Control'; *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; str. 32-39

godine, obranjenom na Kent State University School of Library Science, Ohio, SAD.²⁷

Hrvatska se filologija donedavno gotovo uopće nije bavila istraživanjem iseljeničke problematike i književnom produkcijom u prekomorskim zemljama. Postojeći radovi uglavnom analiziraju stvaralaštvo istaknutijih autora, a cjeloviti prikaz književne djelatnosti Hrvata na američkim prostorima tek je zadatak koji bi u budućnosti trebalo ostvariti.

4. METODE ISTRAŽIVANJA

Kako je hrvatska kalendarska produkcija na sjevernoameričkom kontinentu relativno heterogena i kako je danas zbog ranije navedenih razloga gotovo nemoguće sastaviti cjeloviti popis svih kalendarskih knjiga koje su kroz cijelo stoljeće (od 90-ih godina 19. stoljeća do danas) izlazile u većim ili manjim nakladama, kroz dulji ili kraći niz godina, istraživanje ne može pretendirati na cjelovitost i neka će pitanja i pojave ostati neobrađene. Ipak, zahvaljujući sustavnom sabiranju iseljeničkih publikacija i nizu donacija sabirača književne građe danas NSB posjeduje vrijedan repozitorij iseljeničkog tiska i kalendarskih knjiga koji može poslužiti kao uzorak za analizu.

Postojeću građu najprije je potrebno sistematizirati i klasificirati. U ovom dijelu rada dominira književnopovijesni pristup, a klasifikacija će biti izvršena prema vremenu početka izlaženja kalendarskih publikacija. Kako se kalendarske knjige sagledavaju kao čimbenik književnog života hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi, u istraživanju će biti uključeni književnosociološka i kulturološka analiza.

Književne tekstove i druge priloge uklopljene u kalendarske knjige potrebno je analizirati i književnopovijesno situirati obzirom na vrijeme

²⁷ DALBELLO-LOVRIĆ, Marija: *Hrvatski kalendar (Croatian Almanac): A Case Study in Ethnic Publishing; A Master's Research Paper submitted to the Kent State University School of Library Science in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Library Science, Kent State University, 1991.*

nastanka pojedinih tekstova i izvore iz kojih su preuzimani. Također treba komparativno supostaviti različita idejna ishodišta i uočiti koliko su uredničke intencije djelovale pri izboru tekstova i promjenama i intervencijama u kalendarskom okruženju. Obzirom na bitna obilježja pučke književne produkcije i pučkog štiva, u analizi tekstova biti će potrebno uvažiti književno-sociološke parametre i u sadržajnu analizu tekstova uključiti i postupke karakteristične za teoriju recepcije.

Tež nakon kontekstualnog situiranja moguće je pristupiti lingvostilističkoj analizi nekih od priloga i na njoj temeljenoj valorizaciji postojeće građe.

5. STRUKTURA RADA

Kalendarske knjige kao primjer pučkog štiva u radu će biti sagledane kao posredovna instanca u prenošenju književnih poruka. Povijesni razvoj iseljeničkih kalendara diskontinuiran je i povezan s društvenim i političkim previranjima u svijetu u zadnjih stotinu godina. Ipak, književni život hrvatskih iseljenika našao je u kalendarskim knjigama svoj najpotpuniji izraz. U kulturnom kontekstu u kojem su se javili, kalendari su bili izraz susreta književnih očekivanja čitateljstva i želja i nastojanja urednika i izdavača te njihova analiza mora proizlaziti iz spoznaja o komunikacijskoj situaciji u kojoj su bili objavljeni i šireni. Stoga će u prvom dijelu biti zahvaćeni čimbenici književnog života: sama kalendarska forma, autori i izdavači i čitateljstvo kalendara u književnopovijesnoj, književnosociološkoj i kulturološkoj određenosti.

U drugom će dijelu biti analizirana dostupna građa, njene sadržajne i formalne specifičnosti, s osvrtom na strukturalne, stilske i jezične osobine i sustav književnih konvencija i općih mjesta. Vrednovanje kalendarskih priloga bit će povezano s kontekstom unutar kojeg se oni javljaju. Poređenje kalendarskih publikacija različite starosti i analiza kriterija kojima su se

urednici i izdavači kalendara ravnali pri izboru tekstova za kalendare usmjereno ja ka uočavanju osobina koje objedinjuju iseljeničke kalendare, ali i onih osobina po kojima se kalendari pojedinih povijesnih razdoblja i idejnih usmjerenja razlikuju od drugih publikacija.

Nakon provedene analize hrvatskih kalendara objavljivanih na prostoru SAD i Kanade biti će moguće preciznije odrediti ulogu kalendarskih knjiga u književnom životu hrvatskih iseljenika i udio i važnost različitih kulturoloških utjecaja čije su presjecišta bile kalendarske knjige.

2. KALENDARSKJE KNJIGE KAO KULTURNOPOVIJESNI FENOMEN

2.1. KALENDAR I KALENDARSKJE KNJIGE - TERMINOLOŠKO ODREĐENJE

Riječ 'kalendar' (lat. kalendae = prvi dan u mjesecu) potječe od pojma 'Calendarium' koji je najprije označavao samo spisak kamata, koje dospijevaju na prvi dan mjeseca. Kad se je u Njemačkoj oko 1440. do 1450. prvi puta javila riječ 'Kalender' (collender) ona je označavala pregled o dužnostima dobra kućanstva tijekom dvanaest mjeseci koji se naziva i hrvatskim terminom 'kućnik'. Prije toga u njemačkom su jeziku bili u uporabi termini 'Lasszettel', 'Almanach' i 'Practica'. 'Praktika' je prvotno označavala dodatak koji se već zarana dometao kalendaru i koji je sadržavao proricanje vremena, različita astrološka nagoviještanja i higijenska uputstva, a kasnije se pod tim imenom podrazumijevao cijeli kalendar.

U hrvatskom jeziku pojam kalendara pokriva dva pojmovna značenja - način računanja vremena i tabelarni prikaz dana kroz godinu - obrednik.¹

¹ Prema definiciji, u hrvatskom jeziku termin kalendara pokriva ova značenja:

1. Skup pravila kojima se određuje odnos između raznih vremenskih intervala: dana, tjedana i mjeseci u pojedinoj godini, odnosno tablica rasporeda dana u godini
2. Tabelarni prikaz jedne kalendarske godine, njene podjele na mjesece, tjedne i dane. Takvi se jednostavni kalendari često izrađuju u obliku papirnatih, plastičnih ili metalnih listića. Detaljnije kalendarske tabele donose i važnije astronomske podatke: početke godišnjih doba, Mjesečeve mijene, vrijeme izlaske i zalaska Sunca, zodijske znakove u vezi sa Sunčevim položajem na ekliptici itd. Uobičajeni su kalendari koji donose po pojedinim danima nacionalne ili religiozne blagdane, važne datume nacionalne, političke i kulturne povijesti, narodna imena ili imena osoba iz vjerskog kulta (svetaca). Kalendari izrađeni na osnovi crkvene godine donose i njenu podjelu (advent, epifanija, četrdesetnica, kvatre); postoje i usporedni prikazi kalendara raznih vjerskih zajednica (katoličkog, pravoslavnog, hebrejskog, muslimanskog). Različiti su oblici kalendara: zidni i stolni s tabelarnim prikazom čitave godine, s listovima za kvartale, pojedine mjesece, tjedne, dane. Na tzv. pomičnim kalendarima ističe se dan u tjednu i njegov datum prematanjem kartona ili navijanjem valjaka na kojima su označene brojke dana u mjesecu, imena mjeseci i imena dana u tjednu. Kalendari kao godišnje publikacije, uz podatke o tekućoj godini sadrže najrazličitiju građu informativnog, poučnog, zabavnog karaktera, a namijenjeni su pripadnicima različitih zvanja i zanimanja (poljoprivredni, šumarski, vrtlarski, pčelarski, sportski kalendari). Katkada je naziv kalendar samo sinonim naziva godišnjak te označava periodičku godišnju publikaciju stručnog, literarnog, umjetničkog karaktera, koja uopće ne donosi podatke o kalendarskoj godini. Među najstarije naše tiskane kalendare idu *Ta slovenski kalendar Primoža Trubarja* (Tübingen, 1582.), *Kalendarium iliti Mjesečnik Horvatski P. Rittera - Vitezovića* (Zagreb, 1695.), *Slaveno-serbskij vostočnyja cerkve kalendar* (Venecija 1769.).

Na romanskom i anglosaksonskom prostoru ustalio se termin 'almanah' pa Francuzi kalendar zovu 'almanach', a Talijani 'almanacco'. O uporabi istog termina u Hrvata svjedoči Belostenčev riječnik,² a izraz 'pratika' i danas rabe Slovenci.³

S kulturnopovijesnog i književnoteorijskog gledišta kalendari su zanimljivi kao svojevrsni pučki leksikoni, koji u europskoj kulturnoj povijesti od vremena renesanse širokim slojevima pismenog puka posreduju zabavno i poučno štivo. Interes za ovu vrstu publikacija u početku je bio temeljen na pozitivističkim istraživanjima koja su polazila autora i izdavača, a kasnije se postepeno javljaju nova strujanja koja kalendare sagledavaju kao prethodnike sredstava masovnog priopćavanja i analizom sadržaja i sociokulturnog okruženja u kojem su bili prisutni nastoje ih uklopiti u kompleksniju sliku kulturne povijesti zapadnog kruga.

2.2. POVLJESNI RAZVOJ: TISKARSTVO, TRANSFORMACIJA KALENDARSKIH KNJIGA I RAZVOJ NOVINSTVA

Kalendarske su knjige specifičan kulturnopovijesni fenomen koji je u procesu povijesnih mijena oblikovao točno određene žanrovske zahtjeve i funkcije, a donekle je bio i aktivan čimbenik u transformaciji sustava pučkih književnih tvorevina i nastajanju novinstva i drugih oblika masmedijske kulture.

Nova Krainska pratika (1775.) Večnij, tj. ot načela do konca mira tvajušči Kalendar Zaharije Orfelina (Beč, 1783.), Mesjacoslov Pavla Sovića (Venecija, 1813.) i Horvatski stoletni kalendar A. Božića (Zagreb, 1818.)

Opća enciklopedija JLZ, sv.4. Zagreb, 1978., str.214-217.

²Termin almanaha (arap. al-manakh = kalendar) označava danas uglavnom prigodne ili periodične publikacije s priložima različita sadržaja: prema tome se i dijele na zabavne, književne, stručne te opće informativne. Podrijetlo te riječi povezivalo se s nazivom *almenihaha* što ga je zabilježio Euzebije za egipatske knjige o nebeskim pojavama. Međutim njen arapski oblik zabilježen je u XIII. st. i to u značenju kalendar, kalendarske i astronomske table. U prvo vrijeme almanasi donose astronomske podatke, zatim i kalendar, te almanah postaje gotovo sinonim za kalendar. Kasnije donose i druge podatke, bilješke, upute i savjete. Najstariji sačuvani i tiskani almanah odnosno kalendar, jest iz 1448. Iz tog vremena važan je *Almanach pro pluribus annis* s astronomskim podacima objavljen u Beču 1460.

Enciklopedija Jugoslavije JLZ, sv.1. Zagreb, 1980., str.114-121

³DUKAT, Vladoje: 'Iz povijesti hrvatskoga kalendara'; *Narodna starina* 2, Zagreb, 1923; str.15.

Žanrovska / oblikovna pripadnost tekstova određivala je njihove strukturalne osobine, način pripovijedanja (naracije) i iznošenja građe pa se tako stvarao sustav pripovjedačkih konvencija koji je bio podređen zakonitostima kalendarske knjige kao posredničke forme. Kalendarske su knjige s književnosociološkog i komunikološkog gledišta posredničke institucije književne komunikacije. Iz te perspektive, oni utječu na tekstove koji će se u njih uključiti. Tekstovi koje su autori pisali namjeravajući ih objaviti u kalendarima od svog su nastanka podređeni specifičnim žanrovskim zakonima, dok su stariji tekstovi koji su se mogli uklopiti u kalendarsku formu ponekad adaptirani ili kraćeni, a ako su i objavljeni cjelovito, njihovo se značenje u kalendarskom kontekstu mijenjalo. Tako je kalendarski kontekst bitno odredio formalna i idejna obilježja objavljenih tekstova. S gledišta sociologije književnosti kontekst unutar kojeg su tiskani neki tekstovi određuje autorov pristup u oblikovanju teksta i unaprijed određuje osobine tiskanih tekstova i način na koji čitateljstvo pristupa tekstu:

Sociološkoj teoriji koja zanemaruje ili ignorira procese koji zahvaćaju u tekst na putu od rukopisa do objavljivanja s pravom je prigovoreno da gradi iluziju po kojoj je autor neovisan producent, u neposrednom kontaktu sa čitateljima. U stvarnosti su zahtjevi nakladnika ili nakladnih savjeta te sredstva koja im dopuštaju da svoje zahtjeve provedu vrlo djelotvorne snage u sferi proizvodnje.⁴

Sociologija književnosti je isticala potrebu za sustavnim istraživanjem tehnološkog aspekta prijenosa književne poruke kao kategorije koja je djelovala na spoznajne (gnoseološke) mogućnosti čitateljstva i tako bila aktivan čimbenik književnopovijesnog dinamizma. Različite se poruke u okviru kalendarskih knjiga često formuliraju na sličan način i sličnim stilskim sredstvima. Radi se o književnim postupcima koji su dio višestoljetne kalendarske tradicije čiji kontinuirani razvoj možemo pratiti od vremena izuma tiskarstva kada počinje širenje pučkih kalendarskih knjiga Europom. Kalendarsku su tradiciju odredile i

⁴ ŽMEGAČ, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str.60.

specifične teme i motivi koji se unutar ovog tipa publikacija javljaju kroz povijest kao i sklonost urednika i izdavača da odabiru slične književne vrste i uklapaju ih, bilo samostalno ili, kao npr. u slučaju poslovice, ponekad kao dio pučkih poučnih tekstova. Kalendari tiskani u našem stoljeću rezultat su književnih i kulturnih procesa koji su se u europskim zemljama koje su gajile kalendarsku tradiciju uključujući i Hrvatsku zbivali kroz dugi niz stoljeća. Kalendarska je baština stvorila određeni način oblikovanja tekstova i izbor određenih vrsta tekstova koji su morali posjedovati stalna obilježja prihvatljiva za kalendarsku formu. Ta je tradicija bila njegovana dulje od četiri stotine godina u različitim europskim zemljama poprimajući ponegdje specifična nacionalna obilježja, ali vrlo često pokazujući slične stilske postupke na različitim prostorima.

Filološke analize kalendarskih knjiga sagledavale su ih najčešće u okviru pučkog književnog fenomena. U nas je najsustavniju analizu kalendarske produkcije provela Divna Zečević te je istražujući sadržaje hrvatskih kalendara tiskanih tijekom 19. stoljeća nastojala pokazati postojanje didaktičnog i zabavnog štiva namijenjenog širokim masama u povijesnom kontinuitetu prije izrazitijeg širenja novinstva i suvremenih masovnih medija. Autorica je u pučkim tekstovima tiskanim kalendarima uočila svojevrstne prethodnike suvremene masovne književnosti.⁵

Hrvatska kalendarska produkcija na sjevernoameričkom kontinentu pokazuje da se radi o blagom prijelazu od tipa tekstova karakterističnih za navedenu tradiciju i žanr kalendara kao godišnje publikacije koja je najčešće periodička i izlazi u slijedu koji se može kretati od nekoliko godišta do nekoliko desetljeća ka tipu tekstova prisutnom u periodičkim publikacijama koje se na tržištu javljaju u kraćim vremenskim intervalima kao što su magazini, revije pa i novinstvo. Opća analiza pokazuje da stilski postupci iseljeničkih kalendara imaju mnogo toga zajedničkog s postupcima karakterističnim za novinstvo. SAD su krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile jedna od zemalja, ako ne i zemlja s

⁵ ZEČEVIĆ, Divna: *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, I II, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1982.

najrazvijenijim novinstvom, s najvećim brojem dnevnih, tjednih i mjesečnih listova, sa razvijenim publicističkim, novinarskim stilom koji se donekle razlikovao od načina oblikovanja poruke i informacija u europskom tisku. Neke su stilske sastavnice novinskih vijesti i članaka prešle u tekstove koje su objavljivali kalendari i ova je osobina najviše razlikovala iseljeničke kalendare od sličnih publikacija koje su istovremeno izlazile u Hrvatskoj. Stoga analiza hrvatskih etničkih kalendara tiskanih na području SAD i Kanade može biti i prilog razumijevanju utjecaja, kontakata i interferencija među različitim književnim i kulturnim fenomenima te među različitim kulturnim sferama.

Osobitosti kalendarske forme, njezina sastavljenost od različitih međusobno nepovezanih tekstova otežava brzo uočavanje uredničkih koncepcija koje su odredile završni oblik kalendara, no te su koncepcije vidljive iz supostavljanja različitih kalendara. Tako se mogu uočiti specifični izbori karakteristični za pojedine urednike, za određene društvene grupacije i udruge ili naseobine koje su izdavale pojedine kalendare, za određena razdoblja u kojima su neke edicije tiskane i niz društvenih i političkih okolnosti, koje su sve, više ili manje uklopljene u kalendarske knjige. Iz nepovezanosti kalendarskih tekstova izrasta idejna tendencija ka stvaranju uopćene slike svijeta. Unutar korica kalendara mogu se naći tekstovi koji mogu poslužiti u različite svrhe, koji zahvaćaju u različite segmente života, koji će zabavljati čitateljstvo, imati gnoseološku (spoznajnu) funkciju, a dio je tekstova posjedovao i estetske kvalitete. Ova posljednja sastavnica može biti interpretirana na različite načine. Iz pozicije europskog intelektualca, vrlo je uzak krug tekstova koji bi se mogli smatrati umjetničkim tvorevinama. Međutim, kad se sagleda cjelina kalendarske produkcije i tekstovi u međusobnom suodnosu, situacija se pokazuje mnogo složenijom za interpretaciju. Ta je raznovrsnost obilježila kasnije gotovo sve oblike popularne književnosti koji će dominirati kulturom zapadnog kruga u 19. i 20. stoljeću.

Povijesno sagledavati kalendare kao prethodnike masovnih medija - u početku izumom brzotiska novinstva, kasnije časopisa, magazina, i daljimi

razvojem tehničkih mogućnosti prenošenja poruke u 20. stoljeću radija i televizije i najnovijih oblika elektronskih medija moguće je zbog više osobina ove pučke forme: radi se o periodičkim publikacijama koje se javljaju u pravilnim vremenskim intervalima, ove su knjige od svoje pojave do najnovijeg vremena nastojale unutar korica obuhvatiti i poučne i zabavne sadržaje, tendencioznost velikog broja priloga bila je jako izražena, a na karakterističan su način nastojale biti aktualne i informirati o zanimljivostima i neuobičajenim pojavama te tako privući pažnju čitateljstva.

2.3. PREGLED POVLJESNOG RAZVOJA KALENDARA

2.3.1. Europski kalendari

Europska kalendarska tradicija ima svoje ishodište u rimskom kalendaru. Potreba za kalendarom javila se s organiziranim društvenim i religioznim životom. *Za život u zajednici uvijek je bilo nužno mjerenje vremena: zbog djelatnosti o kojima je ovisio svakodnevni život, ali i zbog redovitih religioznih aktivnosti.*⁶ Rimski kalendar nastao je istovremeno kada i Grad i, unatoč tijesnoj vezi s religioznim životom, on je na svom početku bio prvenstveno sezonski kalendar neodvojiv od poljodjelstva. Osim poljoprivrede za kalendar su bili osobito važni povijesni i politički aspekt te on prati evoluciju religije i Grada, a postoje i teze da su neke legende i priče iz rane rimske povijesti ugrađene u godišnje svetkovine zapravo nekadašnji indoeuropski božanski mitovi. U kasnijim fazama u njega ulaze vremenske prilike i zodiacalni znakovi. U rimski, julijanski kalendar zadnje je prodrlo kršćanstvo i neko je vrijeme opstojalo zajedno s poganstvom dijeleći iste dane. Kameni spomenici na kojima je rimski kalendar bio zapisan nazivaju se *fasti*, a mogli su biti oblikovani kao mozaici, reljefi ili freske i postavljeni na javnim mjestima i trgovima ili u privatnim kućama. Već su u Ciceronovo vrijeme postojale

⁶ MILIČEVIĆ, Marina: *Rimski kalendar*; Biblioteka Latina et Graeca, radovi, knjiga VIII, Zagreb, 1990. str. 7.

knjige s kalendarima koje su se mogle širiti sve do granica Carstva, a u 4. i 5. stoljeću n. e. postojale su kalendarske knjige Filokala i Polemija Silvija. Posljednji, *Fasti Silviani*, pored redovitih rubrika s oznakama dana, svetkovinama i meteorološkim bilješkama, sadrže i rubriku *christiana*. Kako se kršćanstvo javlja tek u posljednjim fastima ostaje dojam da su fasti bili poganska kategorija i da su nestali kad je prevladalo kršćanstvo. U to su vrijeme neke dane dijelile poganske i kršćanske svetkovine.⁷

U srednjem su vijeku kalendari bili obično višegodišnji i služili su primarno u računanju pomičnih crkvenih blagdana, dok se puk u obavljanju sezonskih poslova prilagođavao vremenskim prilikama. Zbog dominacija agrarne proizvodnje i kulture u srednjovjekovnoj Europi seljaštvo kao najbrojnija socijalna skupina provodilo je život u uskoj svezi s promjenama u prirodi i podređivalo izmjenju rada i zabave godišnjim klimatskim prilikama. Tradicijska je europska narodna kultura čvrsto ukorijenjena u godišnji ciklus, a svetkovine i obredi pratili su poljoprivredne poslove.

Šireći se prostorima nekadašnjeg rimskog imperija kršćanstvo je svoje svetkovine podesilo prema običajima koji su već postojali na tom teritoriju. Tako je došlo do naslojavanja kulturnih tradicija i urastanja starijih tradicija u novije običaje. Europska je kultura rezultanta povijesnih procesa duga trajanja unutar kojih su kulturne veze i dodiri, migracije, ratovi, trgovina, djelatnost putujućih zabavljača i niz drugih oblika kontakata među različitim društvenim i etničkim grupama ostavili brojne tragove. Kalendari kao oblik bilježenja vremenskih razdoblja i organiziranja i usklađivanja ljudske djelatnosti s astronomskim i meteorološkim okolnostima često sadrže podatke koji upućuju na dodire i interferencije među različitim sredinama.

Podatak da je nakon Gutembergova izuma slovoiska 1444. godine, jedna od prvih tiskovina bila *Astronomski kalendar za 1448.*, a da je sam Gutemberg 1455. izdao tzv. *Turski kalendar - Eyn maung der cristenheit widder Durken (Opomena kršćanskom svijetu protiv Turaka)*, gdje su uporedo s kalendarskim

⁷ Ibid. str. 57.

rubrikama objavljeni i pozivi na borbu⁸, svjedoči o udjelu kalendara i almanaha među prvim tiskanim publikacijama, a situacija u kasnijim stoljećima nije potiskivala ovu vrstu tiskovina, već su one, nakon izuma brzotiska u 19. st. i sve intenzivnijeg opismenjavanja širih slijeva puka samo povećale svoju brojnost i popularnost uz neznatne strukturalne modifikacije.

Gregorijanska reforma kalendara 1582. godine provedena je jer je tijekom 16. stoljeća došlo do razlike od desetak dana između načina računanja vremena i astronomskog vremena. Zbog promjena koje je ova reforma donijela, kalendari se tada počinju češće tiskati. I dalje su to uglavnom višegodišnji kalendari, tiskani uz molitvenike i drugo pobožno štivo. Unutar europske kulturne tradicije u razdoblju renesanse razvija se forma pučkih kalendara koji se često prodaju na sajmovima uz druga popularna izdanja. Razvojem tiska sloj se pismenog stanovništva širi i u krugu stanovništva s najosnovnijom naobrazbom mogu se naći prvi čitatelji ovog tipa publikacija.

Europska kulturna povijest, etnografija i književna sociologija počevši od šezdesetih godina ovog stoljeća počela je pokazivati više interesa za pučke kalndare kao pokazatelj kulturne svijesti društvenih slojeva s osnovnim obrazovanjem i kao oblik cirkulacije kulturnih utjecaja u pravcu od viših društvenih slojeva ka nižima, ali i obrnuto. Pučki kalendari su najčešće bili prodavani na sajmovima i činili su temelj kolportažne literature s ustaljenim temama i načinom objavljivanja koji je podložan standardizaciji npr. u kolekciji ili seriji pravilne periodičnosti zbog čega distribucija postupno poprima karakter pretplatne prodaje. Istraživanjem ovih kulturoloških fenomena kroz povijest došlo se do uočavanja niza pojava koje će obilježavati tzv. popularnu kulturu sve do naših dana.⁹

⁸ HORVAT, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771 - 1939.*; Stvarnost, Zagreb, 1962., str. 37-38.

⁹ Francuski su istraživači posebnu pažnju posvetili kolportažnoj književnosti i almanasima koji su najčešće distribuirani na takav način te fenomenu popularne književnosti npr.: G. Bolleme, *Littérature populaire et littérature de colportage au 18e siècle*, Pariz, 1965; *Les Almanacs populaires au 17e et 18e siècle*, Pariz/Haag, 1965; *La Bibliothèque Bleue*, Pariz, 1971; J.J. Darmon, *Le colportage de libraire en France sous le Second Empire*, Pariz, 1972; Ch. Nisard, *Histoire des livres*

Kalendari nisu bili jedino pokazatelj vertikalne cirkulacije idejnih kretanja, nego i horizontalne, geografske cirkulacije kulturoloških utjecaja i regionalne i meduetničke razmjene. Kalendarne tablice redovito uključuju martirologije, odnosno popise svetaca čije spomendane crkva obilježava određenih dana u mjesecu. Kako su oni ponekad općeg, a ponekad regionalnog, pa čak i mjesnog karaktera, prema razlikama koje se javljaju između različitih kalendara moguće je često u situacijama kada nisu navedeni podaci o mjestu i godini izdanja, ili ako su uslijed oštećenja (što kod kalendara kao 'potrošnih' knjiga primarno praktične namjene nije bio rijedak slučaj) ti podaci uništeni, odrediti porijeklo kalendarne tablice ili knjige. Ovi podaci upućuju i na utjecaje ili izvore iz kojih su njihovi sastavljači i izdavači crpili podatke za svoja izdanja.

2.3.2. Hrvatski kalendari

Hrvatski su kalendari sastavni dio europske kulturne tradicije i predstavljaju primjere dodira i prožimanja srednjoeuropske slavensko-germanske i mediteranske kulturne zone. Hrvatski su izdavači i urednici poznavali kalendare drugih etničkih skupina, što se, kad je riječ o sjevernom prostoru Hrvatske poglavito odnosi na zemlje unutar tadašnje Austro-Ugarske monarhije, a kada je riječ o kalendarima koji su izlazili na prostorima Dalmacije i Hrvatskog Primorja, onda je tu jači utjecaj mediteranske kulturne zone. Kao rezultanta ovih kulturnih procesa nastala je tijekom 19. stoljeća vlastita pučka kalendarska tradicija koja je pozadina i jedno od ishodišta hrvatskih iseljeničkih kalendara tiskanih na prostoru Sjeverne Amerike.

Prvi se kalendari na hrvatskom jeziku mogu naći u rukopisnim i, nakon 1483. godine, tiskanim glagoljskim misalima, brevijarima, lekcionarima, oficijima, privatnim časoslovima i drugim bogoslužnim knjigama, a ponekad i sami. Ovdje se radi prvenstveno o martirologijima, a ne o kalendarima u današnjem značenju te

populaire ou de la littérature de colportage, Pariz; M. Vovelle, *Y a-t-il eu une révolution culturelle au 18e siècle? L'Education populaire en provence u Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1975.

riječi. Uz te su popise obično bile priložene tablice za računanje pomičnih godišnjih svetkovina jer su ti kalendari bili namijenjeni višegodišnjoj uporabi. Ovim se kalendarima služilo svećenstvo, a puku su usmeno priopćavani. Najstariji sačuvani rukopisni hrvatski kalendari potječu iz XI. st., a najbrojniji iz XIII-XV. st. Liturgijski blagdani s tablica pripadaju različitim krugovima: rimskom (i italskom), istočnom (orijentalnom), franačkom (galikanskom, francuskom), panonsko-slavenskom (ćirilo-metodskom), njemačkom, mađarskom, monaškom (benediktinskom, cistercijskom, franjevačkom, dominikanskom, pavlinskom,...), te najistaknutije lokalnom (panonskom, istarskom, primorsko-dalmatinskom...ili uže shvaćenom zadarskom, splitskom...). Puteve kojima su različiti utjecaji dolazili k nama te njihove međusobne povezanosti i strujanja nije lako otkriti ni rekonstruirati. Utjecaji često nisu bili izravni nego posredovani.¹⁰

Prvi se tiskani kalendari za opću uporabu mogu u Hrvatskoj naći nakon 1582. i najčešće su bili višegodišnji, uklopljeni u molitvenike i druge pobožne knjige. Primjeri ovakvih kalendara mogu se naći kod Matije Divkovića, Ivana Bandulavića, Matije Albertija i Bartola Kašića.

Jednogodišnji tiskani kalendari u Hrvata datiraju iz sredine 17. stoljeća. Najstariji je sačuvani godišnji kalendar pisan kajkavskim narječjem i potječe iz 1653. godine. Naslovljen je kao *Novi Kalendarim od Christvssevoga Poroda Racunauffi na leto 1653*. Na kalendaru nema podataka o mjestu tiskanja i izdavaču, pa se pretpostavlja da nije očuvan cjelovito, nego bez omotnog / naslovnog lista. Imena mjeseci u kalendarskom dijelu navedena su na latinskom i hrvatskom jeziku, a imena svetaca u hrvatskom, latinskom, njemačkom, a ponegdje i mađarskom obliku. Uz mjesece su uvrštena stihovana higijenska uputstva, najčešće prijevodi ili parafraze preuzete iz njemačkih pratika. Nakon kalendarskog dijela slijede članci i različite poruke s mnoštvom praznovjernih astroloških predviđanja i savjeta. Na temelju analize teksta i komentara Nikole Krajačevića tiskanog u višegodišnjem kalendaru priloženom djelu *Sveti Evangelijomi*, Vladoje Dukat pretpostavio je da ovaj očuvani primjerak nije prvo

¹⁰ *Enciklopedija Jugoslavije JLZ, sv.1. Zagreb, 1980., str. 643.*

godište te kalendarske edicije i da je isti pod imenom *Zagrebački Kalendarium* izlazio barem od 1650. godine.¹¹

U posljednjem desetljeću 17. i početkom 18. stoljeća izdavanjem kalendara bavio se i Pavao Ritter Vitezović. Vjekoslav Klaić smatra da je Vitezovićev kalendar nastavak publikacije o kojoj je ranije bilo riječi i navodi da je *Meszechnik hervacki* izišao već za 1691. godinu, ali se ni jedan primjerak nije očuvao. *Meszechnik za 1692.* djelomično je očuvan i on je kao književnopovijesni dokument zanimljiv i jezično jer su u njemu prisutni mnogi tragovi čakavštine. U izdanju za 1692. Vitezović je uključio i tzv. *seljačka (rararska) pravila* pa je uz mjesec rujna tiskana ova stihovana meteorološka prognoza:

Vnogi želud o Miholju,

*Pred Božićem snig u polju.*¹²

Vladoje Dukat je poredeći ove primjere iz hrvatske kalendarske tradicije s primjerom koji navodi Wilhelm Uhl u raspravi *Unser Kalender in seiner Entwicklung von den ältesten Anfängen bis heute. Ein Kapitel der deutschen Hausaltertümer... Paderborn, 1893.: Ist der öpffel (Eychöpfel vmb Sanct Michels tag) vil vnd frü, so wirdt der Winter frü, vndt vil Schnee vor Weihnachten...* zaključio 'da su mnoga seljačka pravila u našim kalendarima njemačkog podrijetla.'¹³

U kalendaru za 1698. uz svaki su mjesec u osmeračkim distisima nanizane mudre izreke i sentencije, prozване *Priricsnik*:

*Cigan velik, Cigan mali,
Vsaki svoga konya hvali.*

*Gdi devojak nie k plesu,
Stare babe dobre jesu.*

*Bogat ni ki mnogo ima:
Neg potrebe koi nima.*¹⁴

¹¹ DUKAT, Vladoje: 'Iz povijesti hrvatskoga kalendara'; *Narodna starina* 2, Zagreb, 1923; str.15-38., str.21-25.

¹² *Ibid.*, str.28

Ibid., str. 29

¹⁴ KLAJĆ, Vjekoslav: *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića (1652 - 1713)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1914., str. 118

U ovom je izdanju tiskana posveta koja je zanimljiv primjer hrvatske kalendarske tradicije, na koju će se nadovezivati kasnija izdanja u domovini i izvan nje:

Zoroast hervacki, aliti meszechnik i dnevnik goszpodszi i goszpodarszki

preszvitloj i viszoko dobro rojenoj goszpi, goszpi Marii Zidonii szlobodnoj goszpi od Schaffmanna, preszvitloga i viteskoga gospodina, gospodina Janusa Makara, szlobodnoga gospodina od Makarske, ces. i kr. szvitl. Oberstara, i pokraune Novlyanske velikoga glavara, hisnoj tovarusici, Radovan Javorikovich szrečno mlado leto, dobro zdravje, duggo shivlenye i vsako dobro.

- *Primi ov moj mali dar, presvitla gospoje:*
U komu letta stvar i vrimenta stoje.
- V kom Zoroast pojé priřiči različne:*
Za vrime vsakoje mēd lyudmi obične.
- Kási hvale vične vridna mēd shenami,*
Punna snage dične, glasna s' kripostyami.'
- Zadobro uzami, da prem tako mal dar,*
Sz - drugimi stvarjami nemorem slushit bar.
- Bog - Te, vsih gospodar, daruj obilnie,*
Blagoslovi vsigdar i dershi srichnie.
- Dase i Tvoj Makar uzvisi dične.¹⁵*

U Vitezovićim je kalendarima prisutna prosvjetiteljska intencija, koja kronološki odgovara aktualnim hrvatskim i europskim idejnim tendencijama. Kada se slične idejne naznake i autorske intencije budu javljale u kalendarima tiskanim u desetljećima i stoljećima koja slijede, one će u društvenom kontekstu u kojem će se javljati izgledati kao anakronizam, no za određeni krug čitatelja koji će pratiti te kalendare, takav će poučan stil biti prepoznatljiv i razumljiv znak koji će se uklapati u njihova čitateljska očekivanja i tako olakšavati i recepciju onih sadržaja koji donekle odudaraju od prethodnih iskustava i idejnih uvjerenja.

Literarni se afiniteti čitateljstva pučkih kalendara kroz dugi vremenski period nisu mijenjali:

To je, da tako kažemo sasvim vanvremenski i gotovo vječni čitatelj. Tajna kalendara sastoji se u tome što je uistinu jedina vremenska literatura jer važi samo za tekuću godinu. Ujedno, to je literatura u najvećoj mjeri nepromjenljiva i ustaljena. To nije literatura za vječna vremena, već literatura samo za godinu dana. Ali, kao što znamo, godina se vraća svake

¹⁵ cit. prema: Ibid, 117-118

godine. Postoji literatura koja traje vječno, ili gotovo vječno, kao egipatske piramide. Nasuprot ovome stoji literatura koja ne pstaje u ljudskom pamćenju niti u književnoj povijesti, ali koja se svake godine ponavlja kao Gromovnice, uskršnje klepalo i Medarove kapi. Ovamo spada kalendarska literatura.¹⁶

Unutar hrvatske kalendarske tradicije nakon Vitezovićevih kalendara uslijedio je prekid od nekoliko desetljeća ili barem o kalendarskim edicijama iz tog vremena nisu sačuvani nikakvi podaci. Poznato je da je negdje u petom desetljeću 18. stoljeća počeo na latinskom jeziku izlaziti kalendar pod naslovom *Calendarium Zagrebiense*, odnosno od 1769. *Zagrebiense Calendarium*. Ustanovljeno je da su zapravo krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Zagrebu pod istim imenom izlazila dva konkurentna kalendarska izdanja. Prvu je, stariju, publikaciju pokrenuo tiskar i knjižar Ivan Weitz, a nakon njegove smrti 1751. nastavili su je udovica Ana Marija Weitz (1752), Weitzovi baštinici (do 1754.), Antun Reiner (1755-1758.), Kajetan Härl (1759-1763), Franjo Zerausheg (1764-1768), Antun Jandera (1769-1772),¹⁷ Julijana Jandera (1773-1778?) i Josip Kotsche (1779? do 1808.) Drugu, mlađu, konkurentnu publikaciju pokrenuo je bečki tiskar Ivan Toma pl. Trattner najprije u Varaždinu 1773. pod imenom *Varasdinense Calendarium* a onda ju je nakon velikog požara u Varaždinu 1776. preselio u Zagreb i tu nastavio tiskati pod imenom *Zagrebiense Calendarium*. Obje tiskovine paralelno izlaze do 1808. godine. Trattnerovu je tiskaru 1794. otkupio biskup Vrhovac nastavivši s izdanjima za 1795. i 1796., a slijedeće ga je godine izdao biskupov šurjak Antun pl. Novosel i nastavlja sve do 1800. Vlasnici su se ove tiskarnice kasnije više puta mijenjali te je kalendar do 1825. izdavala Franciska Novosel, 1826. Josip Rossy, a od 1827. pa barem do 1846. Franja Suppan. Starija

¹⁶ ČAPEK, Karel: *Marsija ili na marginama literature*; preveo Jevtić, Ž., Kultura, Beograd, 1967., str. 159

¹⁷ Iz vremena ovog izdavača datira oglas za prve novine u Hrvatskoj na latinskom jeziku pod naslovom *Ephemerides Zagrebienses / Zagrebačke novine* na zadnjim stranicama kalendara za godine 1771. i 1772., a kako niti jedan primjerak ovih novina nije očuvan, kalendar je tako postao i izvor za proučavanje povijesti novinstva u Hrvatskoj. Navedeni je podatak i pokazatelj o povezanosti kalendara i novinstva od samih početaka. usp. HORVAT, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771 - 1939.*; Stvarnost, Zagreb, 1962., str. 46

je edicija uređena s mnoštvom astronomskih, ali i astroloških bilješki koje svjedoče da je bila namijenjena obrazovanijem čitatelju, a istraživač može postepeno uočiti utjecaj njemačkog racionalizma. Kalendar je donosio aktualne članke i pretiske starijih vrijednih djela, a posebnu su mu aktualnost davali imenici časnika i službenika koji su iz francuske kalendarske tradicije u hrvatsku prodrli posredstvom njemačkih kalendara. Trattnerova je publikacija nastojala oponašati sve kvalitete svoga prethodnika i nadmašiti ga što je zahvaljujući uredničkim sposobnostima i uspijevala. Kako se obraćala obrazovanijem gradskom čitateljstvu i oponašala bečke uzore, u kalendaru nije bilo mjesta za astrologiju i pratiku, ali je zato književnom prilogu poklonjena velika pažnja i kalendar je nastojao nadomjestiti novine koje se još nisu proširile. Članci su pratili novija politička zbivanja od povijesne važnosti i osvrtni se na domaću stariju povijest. Nakon nestanka starije konkurentske publikacije, ovaj se latinski kalendar u vremenu ilirizma uspio održati samo kao *Imenik dostojanstvenika i službenika*.¹⁸

U Hrvatskoj se pučki kalendari javljaju još u vrijeme dok za inteligenciju izlaze kalendari na latinskom jeziku i to najprije na prostoru Slavonije. Franjevci su za katolički puk tiskali u Budimu kalendar čije je prvo godište izišlo još 1743. godine. Postoji i Kukuljevićeva bilješka prema kojoj je u Budimu 'kalendar ilirski' tiskao od 1754-1780. Emerik Pavić. Kada je Osijek oko 1770. godine dobio tiskaru i tu počinje izlaziti pučki kalendar. Vladoje Dukat ovako procijenjuje ovaj kalendar:

*Taj najstariji slavonski kalendar čini vrlo prijatan utisak. Razbira se da su franjevci, veoma razborito, pučki kalendar smatrali knjigom, koja ima također širiti obrazovanje među narodom, koristeći se evolucijom, što ju je u 18. stoljeću prošao njemački pučki kalendar pod utjecajem prosvjetiteljskog pokreta. Kalendarski je dio stegnut na najnužnije, a kud i kamo je veća briga posvećena zabavno-poučnom dijelu.*¹⁹

¹⁸ DUKAT, Vladoje: 'Iz povijesti hrvatskoga kalendara'; *Narodna starina* 2, Zagreb, 1923; str.15-38., str. 31 - 35.

¹⁹ cit. prema: Ibid., str. 36.

I budimski i osječki kalendar bili su duga vijeka i među njihovim urednicima bili su istaknutiji hrvatski kulturni djelatnici. Tako je budimski kalendar uređivao Antun Nagy (1813-1823) i Ignjat Alojzije Brlić (1836-1855), a osječki je najveći uspjeh dosegao za urednikovanja Adama Filipovića Heldentalskoga (1822-1871). Obje su publikacije izlazile sve do posljednje četvrtine 19. stoljeća.

Opće kulturne i književne prilike u Hrvatskoj, u koje se uklapa nešto kasnija pojava novinstva nego u nekim drugim europskim zemljama i kasniji razvoj prozne književnosti na materinjem jeziku i čitateljske publike, uvjetovale su veću i dulju popularnost kalendara kao tiskovina namijenjenih zabavi i pouci najširih pismenih društvenih slojeva. Tako su još u drugoj polovini 19. stoljeća izdavači i urednici pučkih kalendara vođeni prosvjetiteljskim intencijama. Ivan Filipović u svom kalendaru *Narodna knjiga* koji je izlazio od 1858-1860. piše:

*Želeć, da svojim sunarodnjakom pribavim kakvu takvu korisnu knjigu, dadoh se eto na izdanje ovoga Koledara. Da sam se pako baš Koledara prihvatio, uzrok je (...) taj, što je Koledar knjiga, kojom se narodu ponajviše koristiti može, jer on u narod najviše prodire(...)*²⁰

Prosvjetiteljska motivacija koja je pokretala izdavače kalendara tijekom 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća pojavom novinstva i njegovim sve intenzivnijim širenjem postepeno postaje anakronizam te čitateljstvo kalendara sve više očekuje od urednika da u njih uvrste književne priloge koji odgovaraju modernijem građanskom ukusu. Kulturni djelatnici koji su se u Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. stoljeća bavili izdavanjem i urđivanjem kalendara nastojali su iskoristiti postojeće čitateljske navike da bi promovirali vlastite ideje ali i popularizirali proznu književnost i stvarali i širili čitateljsku publiku.

Hrvatska je književna kritika vrlo rano uočila i osudila uklapanje elemenata trivijalne književnosti u pučke književne tvorevine. Tako je Janko Jurković u tekstu *Naši kalendari* objavljenom 1862. godine istaknuo važnost kalendara kao

²⁰ cit. pr. ibid., str. 30-31.

knjiga dostupnih i potrebnih puku, ali je negativno ocijenio dio književne produkcije objavljene u njima:

*Namjesto da zadaću ljeposlovna pisca s nje proučavaju, olakšali su sebi posao neki književni parveniji, te se nasloniše na profuštane literature nekih inostranih naroda, te mjesto da učenjem i vježbanjem narodnu, našem duhu i životu odgovarajuću novelistiku stvoriti nastoje, pokupiše kojekuda otrovne mrvoljice otpavše od tuđih orgija, te njima truju i ovo još zdžava duha našega naroda.*²¹

Ovdje zapažena pojava ulaska sastavnica trivijalne književnosti u sustav hrvatske književnosti iz književnosti drugih europskih naroda i to upravo kroz kalendarske knjige kao dio pučke književne produkcije posljedica je društvenih i gospodarskih prilika i može se objektivno sagledati jedino uvažavajući pretpostavke sociologije književnosti. U situaciji intenzivnijih interkulturalnih veza hrvatskog iseljništva, ta će pojava poprimiti mnogo šire razmjere i dovesti do znatnijih promjena u strukturi kalendarskog štiva.

Jurkovićev je kritički prikaz nastao u osvit protorealizma u hrvatskoj književnosti, godinu dana prije pojave *Požeškog đaka* atribuiranog u podnaslovu kao *prvi naški izvorni roman*, u vrijeme kada je čitateljsku publiku u Hrvatskoj tek trebalo formirati te nije moglo biti riječi o potrebi za serijskom proizvodnjom tekstova koja je ishodište trivijalne književnosti. Kritičnost hrvatskih intelektualaca prema pučkoj produkciji i podilaženja čitateljskom ukusu pratit će kalendare i u kasnijim periodima i širenjem pisane književnosti postajat će još intenzivnija, no to neće umanjiti popularnost pučkog štiva uključujući i kalendare koji će sve do sredine 20. stoljeća u Hrvatskoj biti među edicijama s najvećom nakladom i najširoom čitateljskom publikom.

Unatoč takvom elitističkom stavu većine književnika i intelektualaca prema pučkoj formi kalendara, njihova je uloga u razvoju književnog života hrvatskog naroda bila vrijedna i ne bi je valjalo potcjenjivati.

²¹ JURKOVIĆ, Janko: 'Naši kalendari'; u knjizi: *Hrvatska književna kritika I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1960., str. 74.

2.3.3. Američki kalendari

Američka se kultura formirala u svezi s europskom kulturnom baštinom, ali u osobitim okolnostima koje su uvjetovale donekle specifičnu kulturnu tradiciju. Na sjevernoamerički kontinent od Kolumbova vremena pristizali su brojni doseljenici iz različitih europskih narodnih skupina pa Amerikanci često sebe poimaju kao 'a nation of nations'. U povijesti se često puta potvrđivala teza da kontakti društva i kultura potiču ljudsko stvaralaštvo,²² a američko je društvo pokazalo koliko silnice i presjecišta između različitih kultura i subkultura mogu biti poticajni za nastajanje novih, ranije nepoznatih formi i fenomena. Američki su kalendari na neki način nastali kao nastavak europske kalendarske tradicije, no u novim su okolnostima modificirani i primili su nove društvene funkcije. U tom su smislu imali istu sudbinu kao i brojni drugi kulturni fenomeni i proizvodi:

*Kulturološki gledano, amerikanizam je uzeo velik dio europske kulturne baštine, premda sva uvezena baština u Americi dobiva drugačiju društvenu ulogu. U Americi se sve uvozne stvari koriste anorganski i utilitarno. Svaka uvozna kulturna stvar gubi svoj misterij i svoju sakralnu simboliku.*²³

Kako je kalendarska forma od svojih početaka obilježena utilitarnošću, američki je kulturološki kontekst samo potencirao i donekle modificirao ovu osobinu.

Počeci američke kalendarske tradicije povezuju se uz ime Benjamina Franklina (1706-1790). On je pod pseudonimom Richard Saunders izdavao u periodu od 1732-1757 *Poor Richard's Almanac*. Književnu je djelatnost započeo kao šesnaestogodišnjak (1722) pišući eseje za novine *The New England Courant* koje je izdavao njegov brat. Dugotrajnom je spisateljskom djelatnošću postepeno razvijao stil i argumentaciju koji su obilježili njegove zrele radove. Stvorio je osobu

²² RIHTMAN - AUGUŠTIN, Dunja: *Etnologija naše svakodnevice*: Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 28.

²³ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 39.

Richarada Saundersa koja je tjerana siromaštvom i ženinim ambicijama da piše almanahe. Svoje je almanahe ispunjavao šalom, moralnim poukama i savjetima koje je preuzimao iz različitih izvora. Franklin je, preuzimajući iz drugih izvora, poboljšavao. Njegovi su kalendari tada bili najpopularniji u kolonijama i pomogli su da se razglasi kao izdavač i razvije vještine potrebne uspješnom piscu. Njegov način pisanja počeo je sloviti kao glas razuma i tolerancije. Neki ulomci iz *Almanahe* tipični su primjeri moralizma i utilitarnosti kalendarskog štiva:

from June 1735:

Humility makes great men twice honourable.

from October 1735:

Early to bed and early to rise, makes man healthy wealthy and wise.

from October 1738:

Time is an herb that cures all Diseases.

Reading makes a full Man, Meditation a profound Man, discourse a clear Man.

If any man flatters me, i'll flatter him again; tho' he were my best Friend.

from January 1742:

*Have you somewhat to do to-morrow; do it to-day.*²⁴

Hrvatski kalendari tiskani u SAD ne samo što su slijedili idejne tendencije Franklinovih moralizatorskih tekstova nego su često i preuzimali neke od njegovih članaka. Osobito se to može primijetiti kod kalendara čiji su urednici i izdavači nastojali kod svojih sunarodnjaka poticati procese adaptacije na američki način života i prihvaćanje američkih kulturnih vrednota. Tako je, primjerice, kalendar *Hrvatski list i Danica hrvatska za 1925.* tiskao jedan od najpoznatijih Franklinovih članaka:

Benjamin Franklin mladom prijatelju

Mili moj prijatelju: -

Sa veseljem sam razabrao iz tvoga zadnjega pisma, da si pred mjesec dana otvorio limarski posao na vlastiti račun. Ja ne sumnjam nimalo, da će tvoj mladi posao lijepo napredovati, jer znam, da si ti u tvoj posao dobro upućen, da si već nekoliko godina razgledavao veće radionice i da si se time po mogućnosti što više usavršio.

²⁴ *The Heath Anthology of American Literature; Vol. 1; D.C. Heath & Co., Lexington, Ma., Toronto, 1994., str. 711-715.*

Ali samo znanje ne čini čovjeka valjanim upraviteljem posla, da, to nije dovoljno za onoga koji hoće da do nečega dođe.

Zato ćeš dozvoliti starijem prijatelju koji te iskreno voli, i koji drži, da pozna život - da ti da nekoliko savjeta, koji će ti biti od koristi, ako ih budeš slijedio.

Put do napretka u svijetu jest - ako samo ozbiljno hoćeš - isto tako kano put do sajma. On ovisi većinom o dvima riječima, a one glase:

- Rad i štednja.

Ne troši dakle vrijeme ni novac, već oboje upotrebi što bolje. Bez rada ne će ti ništa poći za rukom, ali s radom sve.

Onaj, koji sve stiče što može s poštenjem i - odbivši nužne izdatke - sve prima, što steče, taj će sigurno do nečega dotjerati i sigurno će napredovati.

Pomisli nadalje da je i zajam novac.

Najnezatnija sitnica, koja ima upliva na kredit jednoga čovjeka, mora se uvažiti. Štropot tvoga čekića u pet sati u jutro ili u devet sati navečer, učinit će, da će tvoj možebitni vjerovnik, ako ga čuje, ustrpiti se još šest mjeseci, dok mu isplatiš dug. Vidi li te uz biljard ili čuje li tvoj glas u krčmi, on će te možda već slijedeći dan opomenuti za novac.

Budi marljiv od ranoga jutra pa do kasne večeri, dok podješ na počinak.

Smatraj poštenje kao dio tvoje duše i ne zaboravi nikada ostaviti koji novčić za nuždu, kada su svi tvoji izdaci izračunati i plaćeni. Ona ćeš malo po malo doseći vrhunac zemaljske sreće i tvoja nezavisnost bit će tvoj štit i tvoja kruna.

Ti ćeš, mladi prijatelju, ispitati moje dobro smišljene riječi koje dolaze iz vijernoga srca.

Pronadješ li, da su valjani savjeti tvoga starijega prijatelja, zakuni se svečano, da ćeš te dobro smišljene savjete vjerno slijediti pa se nećeš nikada pokajati.

Benjamin Franklin²⁵

Franklinovi su tekstovi privukli pažnju sociologa svojim idejnim i sadržajnim sastavnicama kao primjer promjene u načinu književne komunikacije. Od vremena prosvjetiteljstva kalendarske knjige i u Europi i Americi postupno gube funkciju obrednika i sve više dobivaju informativnu i propagandnu ulogu. Na taj način postaju sve izravnije preteče novinstva i popularnih revija i magazina. Među čitateljstvom Franklinova *Almanahe* formira se sloj koji se postupno socijalizira / resocijalizira i čije se vrednote mijenjaju baš prihvaćanjem idejnih usmjerenja koja nude kalendarski prilozi.

Pišući o 'duhu kapitalizma' Max Weber započinje analizu ulomcima iz Franklinovih moralizatorsko-utilitarnih savjeta: *Necessary hints to those that would be rich* (1736) i *Advice to a young tradesman* (1748 - iz kojih je preuzet i gornji kalendarski ulomak) i zaključuje da su sve Franklinove moralne opomene utilitaristički upravljene:

²⁵ *Hrvatski list i Danica hrvatska koledar za prostu godinu 1925., str. 265*

(...)poštenje je korisno jer donosi kredit; točnost, marljivost i umjerenost isto tako, i zato su one kreposti: iz čega bi među ostalim, slijedilo da bi ondje gdje, na primer, privid poštenja isto tako služi, on morao biti dovoljan i da bi u Franklinovim očima nepotreban višak te kreposti, kao neproduktivno rasipanje morao biti za osudu.(...)Stjecanje se prema čovjeku postavlja kao svrha njegova života, a ne više kao sredstvo za zadovoljenje njegovih materijalnih potreba. Ovaj, za prirodno osjećanje naprosto besmislen, preokret takoreći 'prirodnog' stanja stvari sasvim očevidno je isto tako bezuvjetno glavni motiv kapitalizma kao što je on stran čovjeku koji nije dirnut njegovim dahom.²⁶

Ovakvi su idejni stavovi i uzori koje nude tiskani tekstovi i knjige posebno u protestantskim zemljama nakon 1600. godine bili su usmjereni poticanju ambicije i elana kod čitatelja.

Američki sociolog David Riesman u knjizi *Usamljena gomila* pristupio je analizi 'društvenog karaktera' smatrajući da su dotadašnje sociološke teorije prenaplašavale važnost tehnoloških i ekonomskih promjena, a zanemarivale utjecaj sustava vrijednosti. Za povijest kulture važno je uvažiti promjene u činiteljima socijalizacije, odnosno formiranja karaktera, u koje ubraja roditelje, učitelje, članove grupe vršnjaka i tzv. pripovjedače. Riesman je kao hipotetsko polazište za sociološku analizu uzeo tri tipa društvenog karaktera:

1. tradicijom usmjereni ljudi čija je konformnost osigurana težnjom da prate tradiciju karakterističnom za društva potencijalno visokog prirodnog prirasta

2. iznutra usmjereni ljudi kao karakterološki tip društava prijelaznog prirasta stanovništva koja konformnost osiguravaju težnjom da se rano u životu stekne internalizirani skup ciljeva

²⁶ WEBER, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Milićević, N., I.p. Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., str., 20-24.

3. drugima usmjereni ljudi tipični za društva u periodu početnog opadanja stanovništva čija je konformnost osigurana težnjom da budu osjetljivi prema očekivanjima i preferencijama drugih²⁷

Tiskana je riječ na stupnju *usmjerenosti iznutra* postala dominantan pripovjedač i činitelj socijalizacije te je tako djelovala na formiranje novog karakterološkog tipa koji se razlikovao od onog *usmjerenog tradicijom* formiranog kroz usmene priče i pjesme koje su se širile u obiteljskom okruženju i manjim društvenim grupama. Kao književni pokazatelj ere usmjerenosti iznutra javlja se dokumentarni stil. Riesman uočava da širenjem tiskanih knjiga u razdoblju ranog kapitalizma promjenio stil mita. Prije širenja buržoaskog tržišta pojedinac je učio 'iz priča koje nisu bile ništa manje realistične zato što su bile izražene simboličkim jezikom.' Novi je srednji sloj stvorio novi stil realizma.²⁸ Kalendar poput onog Benjamina Franklina pokazatelj su prijelaza u književnoj komunikaciji, a kalendarska će tradicija na američkom kontinentu kroz cijelo 19. stoljeće, a u različitim etničkim zajednicama tzv. kasnijih doseljenika i kroz 20. stoljeće pokazivati kako se unutar korica iste knjige mogu uklopiti arhaične priče i književni oblici proistekli iz usmenoknjiževne tradicije i novi oblici dokumentarističke književnosti. U vremenu kada postoje paralelno s masovnim sredstvima komunikacije oni će integrirati tematsko-idejne sastavnice novinstva koje tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća postaje glavni prenositelj novijih stavova i vrijednosti.

U vrijeme intenzivnijeg pristizanja iseljenika iz Srednje i Jugoistočne Europe, mnoge etničke skupine pokreću svoja glasila i kalendare nastavljajući tradiciju iz matičnih zemalja. Do 1890. godine većina novopridošlih etničkih skupina nije jače razvila izdavačku djelatnost, ali su i prije izdavale publikacije na svojim materinskim jezicima, među kojima su najbolje poznati kalendari jer novine uglavnom nisu očuvane do našeg vremena. Nakon tog vremena unapređuje se tiskarska tehnologija i sve češće se objavljuju spomen-knjige i

²⁷ RIESMAN, David: *Usamljena gomila*: prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965., str. 72-73.

²⁸ Ibid., str. 151.

godišnjaci iseljeničkih organizacija koji mogu biti opsega od nekoliko listova do tvrdo ukoričenih svezaka s i po više od 300 stranica i koji su često ilustrirani fotografijama koje prikazuju važne trenutke iz iseljeničkog života, etničke svečanosti i grupne snimke članova različitih kulturnih, športskih i političkih iseljeničkih udruga. Kao i u kalendarima i almanasima i ovdje se može naći bogata građa za proučavanje povijesti pojedinih etničkih zajednica u SAD i društvenog i kulturnog života u novom okruženju. Ova je građa zanimljiva i kao primjer idejnih kretanja i promjena aktualnih u kontaktu europskih iseljenika s američkim društvom. Dobar poznavatelj situacije u bibliografskoj praksi o američkoj etničkoj literaturi piše:

Whereas some control exists for the ethnic press, few efforts have been made to list holdings of ethnic almanacs. Usually issued by foreign language newspapers, fraternal organizations or political groups, the almanacs present a fascinating source for the study of the immigrant experience. Like their English language counterparts, they contain calendars, tables of eclipses and phases of the moon, weather information and instructions for various nostrums and cures. More importantly they provide information concerning the history of a particular immigrant group or a faction of that group. A publication such as the almanac of the First Catholic Slovak Union (Jednota) might contain information concerning various of the Union's lodges scattered through the United States or a story of the Slovak pioneers of a particular city or region. The American Workingman's Almanac, a socialist Czech-language publication, might contain articles of a biography of Eugene Debs. All of these works, no matter what their political or religious viewpoint, also contain literary selections. Often the pieces are translations of standard English works or reprints of ethnic literature. Many, however, represent the original efforts of immigrant authors, some of whom may have gone on to

*general notice and others who have remained in obscurity despite their talent.*²⁹

2.4. KALENDARI HRVATSKIH ISELJENIKA U AMERICI

Kalendar hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi imaju dvostruko ishodište: s jedne strane kalendarska tradicija matice zemlje i kontakti s priređivačima i urednicima hrvatskih kalendara, kao i cirkulacija pisanih materijala preko Atlantika odredili su način oblikovanja iseljeničkih kalendara, dok su s druge strane američka kalendarska tradicija i kalendarske knjige drugih europskih etničkih skupina na američkom tlu, posebno slavenskih, služili kao uzor iseljeničkim vodama u prilagođavanju kalendarske forme specifičnostima života u novoj sredini. Iseljeničke su organizacije i njihovi pripadnici u velikim industrijskim središtima Amerike bili u neprestanom kontaktu ostvarujući tako interkulturalne veze i interferencije.

Poredbenom se analizom kalendarskog dijela u različitim kalendarskim knjigama može doći do nekih podataka o ideološkim koncepcijama kojima su njihovi urednici bili vođeni u svom radu. To se odnosi na nazive mjeseci koji su, primjerice, u kalendarima koje su izdavala sokolska udruženja često bili navedeni na različitim slavenskim jezicima: češkom, poljskom, slovačkom, ruskom i maloruskom (Prilog broj 1). Osim toga, martirologiji su često paralelni za rimokatoličku i grkokatoličku crkvu. Kalendarski dio često je popunjen različitim likovnim ili tekstualnim priložima: to su ponekad poslovične izreke općeljudske ili gospodarstvene naravi, zatim to mogu biti evanđeoske misli za pojedine nedjelje u godini kao što je to slučaj u *Hrvatskom kalendaru za 1953*, kratki životopisi ili slikovni prilozi o hrvatskim kraljevima, a ponekad su to izabrani povijesni datumi i obljetnice za određene dane u mjesecu.

²⁹ GRABOWSKI, John: 'Ethnic Ephemera And Newsprint: A Case for Bibliographic Control'; *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; str. 34-35.

PRILOG BROJ 1

Česki: Listopad, Ruski: Nojabr, Poljski: Listopad, Matoruski: Lvstopad, Slovenski: Listopad					
30 DANA		STUDENI-NOVEMBER		30 DAYS	
Za katolike	Za istočnu crkvu	Narodna imena	Bilješke		
S 1 Svi sveti	19 Joel, p.	Ljubomir, Cvijetija			
C 2 D. d.	20 Artemij	Ljevin, Neša			
P 3 Hubert	21 Ilarion	Rado, Bogumila			
S 4 Karlo B.	22 Acerbo	Dragutin, Vjerska			
N 5 Mirko b.	23 Jakov ap.	Mirko, Savina			
P 6 Leonard	24 Areta	Ratislav, Maja			
U 7 Engelb.	25 Marcijan	Stislav, Zdenka			
S 8 Gottfried	26 Mitr. d.	Kazimir, Zivka			
C 9 Teodor m.	27 Nestor	Sebislav, Rusna			
P 10 And.	28 Terentije	Vecemir, Goluba			
S 11 Martin b.	29 Anastaz	Braslav, Všnjica			
N 12 Martin p.	30 Zenobij	Davorin, Zakova			
P 13 Stanislav	31 Stahije	Gorislav, Nevena			
U 14 Josat	1 Nov. K.	Smslan, Borislava			
S 15 Leopold	2 Akindin	Radislav, Vučica			
P 16 Iva b.	3 Akepsin	Večerin, Krunija			
S 17 Jergur	4 Joannik	satovit, Ljubav			
S 18 Odon op.	5 Gafaktion	Kazimir, Oliva			
N 19 Jelisava	6 Pavao	Gradislav, Jelisava			
P 20 Feliks V.	7 Lazar o.	Vladivoj, Vidoslava			
U 21 Mar. pr.	8 Zb. Mih.	Grislav, Pavija			
S 22 Cecilia	9 Onisifor	Jezdimir, Vukuja			
C 23 Klement	10 Erast	Draguš, Ravioja			
P 24 Ivan	11 Menas	Zora, Jeca			
S 25 Katar.	12 Ivan El.	Kolomir, Ljuboja			
N 26 Konrad b.	13 Ivan zl.	Leget Radejka			
P 27 Virgilij	14 Filip ap.	Goroslav, Vedra			
U 28 Sostin	15 Gurije m.	Kajmis, Lelija			
S 29 Saturnin	16 Matija	Skoromir, Capta			
C 30 Andreja	17 Gregorij	Hrabroslav, Mijana			

11. Studeni, Sesvećak, November, 30 dana

RADNJA: Sjeci zelje, vadi repu, beri i kupi masline, slaži i uređuj voće jesensko, reži brestove. U zemlju, na kojoj je bio kupus, valja posijati ozimnu raž; ova će već mjeseca travnja biti dobra i najranija zelena krma. Na strništu valja potegnuti odvodne brazde.

1—4, kiša, studeno; 16. snijeg; 17.—20. kiša; od 21. do konca lijepo, toplo, kao u ljetu.

TYRŠ JE REKAO:
Tko ne napreduje nazaduje, jer sve u svjetu stalno ide naprijed.

Jugoslavenski sokolski almanak za godinu 1933.
uredio Slavko Nemeć, St. Louis, Missouri, str. 27

U kalendarski se dio ponekad uklapaju i propagandne poruke ili oglasi pripadnika iseljeničkih zajednica koji nude čitateljima različite usluge: bankarske, trgovačke, životno osiguranje, zdravstvenu brigu i drugo, što je pokazatelj integracije novinskih konvencija u oblik pučkog kalendara.

Kada je riječ o periodizaciji hrvatskih iseljeničkih kalendara na sjevernoameričkom kontinentu, ona može biti izvršena samo vrlo grubo, uz nužnu napomenu da postoji znatan broj kalendara koji nisu slijedili opće tendencije određenog razdoblja. Kako su ove pučke publikacije često bile izrazito idejno obojene, unutar istog povijesnog razdoblja javljaju se različite publikacije.

Pokušaju li se povezati socijalne osobine iseljeničtva i sadržaji kalendarskih knjiga, u prvom su razdoblju kalendari koji pomažu prijelaz migranata iz predindustrijskog, tradicijskog društva u industrijaliziranu američku sredinu. Drugo razdoblje koje počinje s prvim, a završava drugim svjetskim ratom, obilježeno je pojavom kalendara s izrazitim ideološkim opredjeljenjima i češćim političkim nesuglasicama među iseljeničkim udrugama i njihovim vodama. Za vrijeme i nakon drugog svjetskog rata (u periodizaciji Jure Prpića kao razdjelnica se uzima godina 1939. i početak II. sv. rata,³⁰ a kod nekih drugih autora, 1945. odnosno kraj rata) dolazi do promjena u kontinuitetu nekih kalendarskih publikacija, javlja se veći broj novih izdanja koja uređuju i u kojima surađuju iseljenici koji su u Ameriku pristigli sredinom ovoga stoljeća.

2.4.1. Najstarije kalendarske publikacije

Najstariji zasad poznati hrvatski kalendar u SAD tiskan je u Chicagu (Illinois) pod naslovom *Narodni američanski koledar za godinu 1893*. Uredio ga je Zdravko Mužina, a objavljen je nakladom lista *Chicago* čiji je izdavač i urednik bio Nikola Polić. Na početku kalendara nalazi se posveta s tekstom:

³⁰ Usp.: PRPICH, George: *The Croatian Press in the United States before 1939*. John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1984. i PRPICH, George: *The Croatian Publications Abroad after 1939. A Bibliography*; John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1969.

Preuzvišenom i presvietlom gospodinu Josipu Jurju Strossmayeru, biskupu bosanskom i sriemskom, praelatu Njegove Svetosti Otca Pape, Njeg. c. i kr. apostolskog Veličanstva tajnome savjetniku itd. Narodne knjige njegovatelju svoje knjižne prviene posvećuje u smiernoj podanosti - uprava 'Chicaga'.³¹

Ova posveta pokazuje da su izdavači hrvatskih kalendara na sjevernoameričkom kontinentu od početaka bili povezani s domovinom, a veliki dio kulturne djelatnosti Hrvata u prekomorskim zemljama bio je potican iz matice zemlje. Obzirom na obrazovnu strukturu najranijeg iseljeništva pomoć je u počecima bila neophodna i to prvenstveno u obrazovanim stručnjacima s organizatorskim sposobnostima. Poznato je da je biskup Strossmayer uputio u SAD prvog hrvatskog svećenika - Dobroslava Božića koji je 1892. stigao u Pittsburgh i tu organizirao prvu hrvatsku župu na području Amerike. Postoje i pisma koja upućuju na njegovu podršku u osnivanju Hrvatske Narodne Zajednice.

Nije poznato je li ova publikacija tiskana i za naredno godišće, iako je vjerojatnije da nije jer je u listu *Chicago* došlo do nesuglasica između izdavača Nikole Polića i Zdravka Mužine, koji krajem 1893. seli u Pittsburgh i angažira se u pokretanju lista *Danica*, ali i na području organiziranja društvenog života hrvatskih iseljenika u SAD. Rezultat je akcije postavljanje temelja za stvaranje HNŽ. Zbog promjene prebivališta urednika i njegove zauzetosti oko organiziranja društvenog života Hrvata u Pittsburghu i okolici, u SAD vjerojatno 1894. nije tiskan kalendar namijenjen hrvatskom iseljeništvu, ali već krajem te godine u Pittsburghu Mužina izdaje *Hrvatsko-amerikansku Danicu za godinu 1895*.³²

³¹ *Narodni Amerikanski koledar za godinu 1893.* - tečaj I, uredio Zdravko Mužina, Chicago, Illinois, Nakladom i tiskom lista *Chicago*, str. 3.

³² George Prpich napisao je za ovaj kalendar da je bio 'prva hrvatska knjiga književne vrijednosti objavljena u SAD u.' (PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971., str. 124.) Kako je ovaj autor svoja istraživanja vršio prvenstveno u SAD i kako o kalendaru *Danica* piše kao o prvom hrvatskom godišnjaku u Americi, vjerojatno mu nije bio dostupan dvije godine stariji kalendar istog urednika, budući da ni na prostoru Amerike najraniji primjerci etničkog tiska nisu bili bibliotečno pohranjivani ni praćeni sve do novijih vremena.

O tadašnjem Mužininu nastojanju da okupi sve hrvatske iseljenike na prostoru SAD i ujedini već postojeća iseljenička udruženja svjedoči popis s podacima o tridesetak hrvatskih društava, uključivši stara društva u San Franciscu, New Yorku i Hoobokenu te New Orleansu. Ovi su podaci ujedno i pokazatelj povezanosti hrvatskih iseljeničkih kalendara s organiziranim društvenim životom Hrvata u prekomorskim zemljama te čvrste veze kalendarskih knjiga s novinama i glasilima koja su u to vrijeme tiskana u iseljeničkim naseobinama.

U Pittsburghu 1897. izlazi i *Hrvatska vila - kalendar za 1898.* koju je izdao Josip Marohnić. On je kroz dulji niz godina bio aktivan u društvenom, književnom i izdavačkom životu Hrvata u SAD i pokrenuo je još neke kalendare za vrijeme 1. svjetskog rata, ali niti jedna od tih publikacija nije izlazila kroz dulji vremenski period.

U New Yorku je 1898. godine utemeljen *Narodni List - The National Gazette* koji je nešto kasnije posao najtiražnije hrvatsko iseljeničko glasilo i jedini dnevnik u SAD. Od 1903. godine u izdanju ovog lista izlazi kalendar, koji je poput novina bio obilježen senzacionalizmom i nastojanjem da se čitateljstvu što više približe američki način života i vrednote. Kalendar je poput novina bio uređivan profesionalno i na njemu je, u usporedbi s drugim hrvatskim kalendarima u Americi, radio veći broj suradnika. Izdavač je bio Franjo Zotti, a na uređivanju su radili Stjepan Brozović i neko vrijeme Ivan Krešić. Poput lista uz koji je izlazio, i kalendar je promicao poslovne interese svog izdavača i financijera, Franje Zottija.

U rujnu 1912. za vrijeme 11. konvencije HNŽ u Kansasu utemeljena je nova politička organizacija *Hrvatski savez - The Croatian League*. Njen je predsjednik postao jedan od čelnih ljudi Zajednice Nikola Gršković, te je on postao i urednikom *Hrvatskog svijeta* (kojeg je još 1908. utemeljio Zottijev konkurent Slovenac Franc Sakser, a na čijem su uređivanju radili Ivan Krešić i Anton Tanasković) kao organa Hrvatskog saveza. Cilj je organizacije bilo rušenje Austro-Ugarske monarhije i stvaranje države Južnih Slavena. 1917. *Hrvatski svijet* preimenovan je u *Jugoslavenski svijet-South Slav Herald* i imao je dnevnu nakladu od 12000 primjeraka.

2.4.2. Kalendarske knjige u razdoblju 1914.-1939.

U vremenu između dvaju svjetskih ratova kada je Hrvatska nakon raspada Austro-Ugarske monarhije ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije došlo je do prekida u komunikaciji s maticom zemljom i do pojavljivanja negativnog stava prema političkim prilikama u Hrvatskoj među iseljenicima koji su prije tog procesa bili često inicijatori tih integrativnih procesa na južnoslavenskim prostorima. Videći kako se te ideje realiziraju u praksi, mnogi iseljenički vođe kritiziraju političke prilike svjesni da je položaj hrvatskog naroda u novostvorenoj državi težak i nastoje djelovati u pravcu poboljšanja prilika, pa se nova idejna kretanja očituju u promjenama u nazivu etničkih publikacija iz jugoslavenskih u hrvatske. Tako je i Grškovićev list 1922. dobio naziv *Svijet*, no konačno mu je opet vraćeno prvotno ime *Hrvatski svijet* pod kojim je izlazio sve do 1950. godine.

U New Yorku izlazi u izdanju uredništva novopokrenutog glasila *Novi Hrvat Koledar za godinu 1915*. U uredništvu lista bio je Ivan Krešić a jedan od suradnika s najvećim brojem uvrštenih priloga bio je Ili Despot Viteški (1885-1970) koji je u to vrijeme boravio u SAD. Despot je dvadesetak godina kasnije (1934-36) uređivao u Hrvatskoj *Kalendar Jadranske straže*, a bio je i njen tajnik. Ovaj kalendar osim što se bavi aktualnim društvenim i povijesnim problemima, bogat je literarnim priložima, od kojih su neki motivirani problematikom hrvatskog iseljeničtva.

Za vrijeme prvog svjetskog rata neke od sokolskih organizacija koje su se još ranije proširile po slavenskom naseobinama u SAD pokreću svoje kalendare. Ove su kalendarske knjige po svom sadržaju mnogo bliže spomen-knjigama nego tradicionalnoj kalendarskoj formi jer uglavnom sadrže podatke iz povijesti sokolstva i iz rada sokolskih organizacija u SAD sa slikama članstva.

Za razliku od Despota koji je u Americi boravio kraće vrijeme i uskoro se vratio u domovinu, Ivan Krešić surađuje u nizu iseljeničkih glasila i pokreće 1922. vlastiti kalendar *Danica hrvatska* koji pod tim imenom izlazi dvije godine, a nakon

ujedinjenja Krešićeva glasila s Brozovićevim *Hrvatskim listom*, utemeljenim također 1922. nakon prestanka izlaženja *Narodnog lista*, kalendar nastavlja izlaziti sve do 1943. pod imenom *Koledar Hrvatskog lista i Danice Hrvatske* u izdanju istoimenog lista. Ovaj je kalendar bio među najpopularnijim hrvatskim tiskovinama u SAD i duljinom izlaženja, kvalitetom uvrštene građe i priloga predstavlja najvredniji primjer hrvatskog iseljeničkog kalendarskog izdavaštva.

Zbog ideoloških sukoba i nesuglasica unutar HNZ 1921. godine utemeljena je u Garryju (Indiana) nova potporna organizacija nazvana *Hrvatska katolička zajednica*. Uskoro je za potrebe zajednice utemeljeno glasilo *Naša Nada* čiji je urednik bio Mijo Đuro Domladovac. U početku ova organizacija nije izdavala kalendar, no već dvije godine nakon osnivanja dovoljno je financijski ojačala da je bilo moguće izdati kalendar:

*U godini 1923. bio je izdan naš prvi Kalendar za godinu 1924. Isti je bio lijepo ureden po tadašnjem uredniku velečasnom Domladovcu. Od tada, pak sve do 1932. god. izdavala je naša zajednica svoj Kalendar redovito svake godine. Isti je bio desna ruka našem glasilu, "Našoj nadi" u radu na prosvjetnom polju. Od 1932. pak do 1939. nije se izdavalo kalendara, najviše poradi slabih radnih prilika, a bilo je i nekih drugih razloga. 1939. opet je on ugledao Božje svjetlo, ali samo za tu godinu, jer se je i opet prestalo s izdavanjem istoga sve do ove godine.*²³

Dvadesetih godina ovog stoljeća u Chicagu izlazi *Crveni kalendar* u izdanju Jugoslavenske radničke knjižare. Urednici i autori većine priloga nisu navedeni, a najveći dio sadržaja je propagandno-politički usmjeren.

U izdanju Jugoslavenskog Prosvjetnog Saveza u Americi izdavan je u Chicagu (Illinois) *Kalendar Novi Svijet* koji sadrži članke i priloge općeobrazovne naravi i književne tekstove. Vrlo se malo osvrće na problematiku života u iseljeničtvu i na aktualnu situaciju u matičnoj zemlji i većina je članaka pisana s tendencijom za popularizacijom znanosti (npr. o Darwinovoj teoriji, o položaju svemirskih tijela i sl.).

²³ *Naša Nada koledar za godinu 1946, str. 39.*

Nezadovoljstvo hrvatskih iseljenika političkim prilikama u domovini kulminiralo je nakon napada i ubojstva hrvatskih zastupnika u beogradskoj Skupštini 1928. i proglašenja diktature u siječnju 1929. Dio hrvatskih publikacija i organizacija koji je do tada nosio jugoslavensko ime tada mijenja nazive pa tako i Jugoslavenska radnička knjižara u Chicagu najprije postaje Radnička knjižara, a zatim Hrvatska radnička knjižara. Ona će tridesetih godina izdavati *Radnički kalendar*, koji će zbog teških materijalnih prilika i depresije izlaziti vrlo neredovito.

U ovom su razdoblju kalendarske knjige izrazitije ideološki obojene nego u prethodnom, a relativno veliki broj različitih kalendara uvjetovan je idejnim previranjima te brojnošću i raznovrsnošću iseljeničkih organizacija.

2.4.3. Kalendarske knjige u razdoblju nakon 1939.

Sredinom 20. stoljeća kalendarske knjige u Hrvatskoj postepeno postaju anakronizam, a kalendari koji izlaze u SAD mijenjaju se i prilagođavaju novim društvenim prilikama u kojima je među iseljeništvom porasla obrazovna razina te postoji potreba za drukčijim tekstovima. Stoga se sve rijede pokreću novi kalendari, a oni koji nastavljaju svoje izlaženje mijenjaju svoju koncepciju.

Kalendarska izdavačka djelatnost u SAD mijenja svoje središte: vodeći hrvatski kalendari do sada su bili tiskani u New Yorku. Nakon Krešičeve odluke da zbog visoke životne dobi napusti izdavački posao i proda svoje izdavačko poduzeće hrvatskim franjevcima, njegov će se kalendar pod imenom *Hrvatski kalendar* narednih pola stoljeća tiskati u Chicagu, gdje je pedeset godina ranije, bio tiskani i prvi kalendar na hrvatskom jeziku u SAD.

U Pittsburghu je neposredno nakon Drugog svjetskog rata počeo u izdanju *Narodnog glasnika* izlaziti *Hrvatski narodni kalendar*. I ovaj je kalendar donosio brojne priloge iz kulturne prošlosti i sadašnjosti matice zemlje, a idejno je bio bliži suvremenim političkim prilikama u domovini pa se je očuvalo i više primjeraka. Izlazio je do početka pedesetih godina, a ime urednika nije bilo navedeno.

U Kanadi je još 1929. utemeljen tjednik *Hrvatski glas / The Croatian Voice* koji je tiskan u Winnipegu, Manitoba. Djelovao je kao glasilo HSS-a i dugo je godina slijedio stranačku politiku. Od 1930. tiska se i *Kalendar hrvatskog glasa* preimenovan 1981. godine u *Hrvatski godišnjak za godinu...* Do 1972 uređivao ga je Petar Stanković, utemeljitelj lista i jedan od najstarijih i najpoznatijih hrvatskih novinara na američkom kontinentu. Koncepcija kalendara odgovarala je ideološkim i stranačkim stavovima te su često tiskani tekstovi osnivača stranke braće Račić i njihovih najbližih suradnika i istomišljenika. U skladu s populističkom orijentacijom bilo je i tiskanje brojnih primjera narodnog i pučkog pjesništva te niza etnografskih zapisa s hrvatskih prostora. Iz ukupnosti hrvatske kulturne baštine vršen je izbor iz tradicijske kulture hrvatskog sela, a slikovni su prilozi prikazivali primjere narodnih nošnji i drugih oblika pučkog umjeća: izrade čipke i veza, drvorezbarstva i slično. Kao i kod drugih tiražnijih iseljeničkih kalendara druge polovine 20. stoljeća, i ovdje je dominirala tendencija očuvanja tradicijskih etničkih vrednota, a američka je povijest i kultura bila mnogo manje uključivana u sadržaj nego nekoliko desetljeća ranije.

3. UREDNICI I IZDAVAČI HRVATSKIH KALENDARA U SAD I KANADI

3.1. RIJETKI INTELEKTUALCI KAO ORGANIZATORI DRUŠTVENOG ŽIVOTA HRVATSKIH ISELJENIKA

Počeci se književne djelatnosti Hrvata u SAD i Kanadi mogu pratiti tek po dolasku većeg broja iseljenika i osnivanju kolonija na ovim prostorima. U početku je bilo moguće pratiti pojedinačne akcije obrazovanih entuzijasta koji su pokretanjem periodičkih publikacija težili povezivanju i informiranju većeg broja iseljenika na većim prostorima gdje više nije bila moguća djelotvorna usmena komunikacija. U te periodičke publikacije ubrajaju se glasila na hrvatskom jeziku, među kojima su tjednici bili najbrojniji te kalendarske knjige koje su osim informativne funkcije imali i književnu.

Na zapadu su se SAD ranije formirale hrvatske kolonije i to pretežno od doseljenika iz priobalnih područja. Hrvati su u većem broju počeli pristizati u Californiu već početkom druge polovine 19. stoljeća. Prema dosadašnjim istraživanjima, uz pacifičko su priobalje nastale prve hrvatske bratske potporne organizacije, a i počeci hrvatske iseljeničke izdavačke djelatnosti vezuju se uz hrvatsku naseobinu u San Francisco (California), gdje su 1884. godine pokrenute prve poznate hrvatske novine pod naslovom *Slavenska Sloga (Slavic Unity)*. Zbog slabog interesa čitateljstva novine su izlazile samo vrlo kratko vrijeme. 1892. godine pokrenuo je dubrovčanin Vjekoslav Piškulić u istom gradu list *Dalmatinska zora*.¹

Početkom osamdesetih godina devetnaestog stoljeća broj hrvatskih doseljenika na sjevernoameričkom kontinentu raste velikom brzinom. Na sjeveroistoku se Sjedinjenih Američkih Država snažno razvija industrija pa se javlja potreba za većim brojem radnika u rudokopima i tvornicama.

¹ PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971., str. 118.

Neobrazovano seosko stanovništvo Srednje i Jugoistočne Europe tragajući za boljim uvjetima života seli preko Atlantika i kreće u potragu za poslom. Veliki broj srednjoeuropskih migranata dolazi iz Austro-Ugarske monarhije, a među njima je veliki udio slavenskog stanovništva: Čeha, Slovaka, Poljaka, Slovenaca i Hrvata. Oni, potaknuti izuzetno teškim gospodarskim prilikama nastoje radom u novom svijetu poboljšati svoj materijalni položaj i pomoći obiteljima koje ostaju u domovini. Motivi su ovih iseljenika prvenstveno ekonomski, no slabi gospodarski položaj pripadnika većine slavenskih naroda koji su živjeli unutar Austro-Ugarske monarhije uvjetovan je političkim razlozima.

Među tim slabo obrazovanim iseljenicima mjestimice se javljaju i obrazovani pojedinci koji su napustili domovinu zbog političkih razloga ili avanturizma. Poznat je podatak da je među 30000 hrvatskih iseljenika početkom 20. stoljeća bilo svega 30 intelektualaca.² Obrazovanje koje su stekli u domovini olakšavalo je njihovu adaptaciju na drukčije socijalne i političke okolnosti Novoga svijeta, te su uglavnom oni pokretali inicijative s namjerom da poboljšaju životne okolnosti u kojima su živjeli njihovi sunarodnjaci. Obrazovani su najprije uočili potrebu za formiranjem institucija koje bi okupljale i podupirale Hrvate u novoj sredini, te glasila koja bi ih obavještavala o zbivanjima u Hrvatskoj, među njihovim sunarodnjacima u iseljeništvu, ali i o svim važnijim događajima u SAD i Kanadi. Svjesni niske obrazovne razine čitateljstva iseljeničkog tiska u Americi, njihovi su izdavači nastojali poučnim člancima educirati i etički usmjeriti iseljenike.

Sagledano u širem društvenom kontekstu, obrazovani su Hrvati u Americi vršili funkciju *kulturnih posrednika*. Oni sami najprije su morali upoznati i usvojiti kulturne vrednote i obrasce, a tek nakon toga mogli su ih posredovati svojim sunarodnjacima. Da bi prenošenje sastavnica karakterističnih za američko društvo bilo uspješno, bilo je potrebno da ono bude prilagođeno perceptivnim sposobnostima, kulturološkoj razini i vrednotama zajednice kojoj su se izdavači i urednici etničkih publikacija

² Ibid., str. 134.

obraćali. Jedan od važnih momenata koji je djelovao na uredničke intencije bila je svijest o planovima za budućnost većine iseljene populacije, odnosno potencijalnog čitateljstva određenog glasila. Drukčiji tip tekstova bio je prikladan za iseljene Hrvate koji su SAD poimali kao privremeno boravište i mislili na povratak u Hrvatsku, a drukčiji za one iseljenike koji su u Americi već osnovali obitelj, bilo da su je doveli iz Hrvatske ili ženidbom u novom svijetu, posebno ako oba člana bračne zajednice nisu pripadala istom narodu te su budućnost svoje djece povezivali s novom postojbinom. O sposobnostima urednika da prodre u svijest čitatelja i da prilagodi svoje intencije recepcijskim očekivanjima čitateljstva izravno je ovisila prihvaćenost glasila, tiraž, materijalni uspjeh, a onda i kontinuitet u izlaženju pojedine publikacije. Zbog toga je uređivanje etničkih publikacija bilo zahtjevniji zadatak od publiciranja novina unutar monokulturne sredine.

Za novinara je kultura kojoj je pripadao (u to su uključeni politički, klasni / socijalni i religiozni stav i položaj) određivala stereotipe prema kojima je uočavao probleme u okolini i birao iz ukupnosti vanjske stvarnosti teme za vlastite članke. Ako je amerikanizacija 'zamjena europskih stereotipa američkim',³ uspješan etnički novinar morao je proći kroz proces amerikanizacije, no istovremeno i očuvati vrednote matične kulture kako bi njegovi tekstovi bili prihvatljivi njegovim sunarodnjacima koji još nisu postali dionici američke kulture i pomogli im u lakšem snalaženju i razumijevanju novih prilika u kojima su se našli. U tom su kontekstu američki etnički novinari u početnom razdoblju iseljavanja, dok su njihovi sunarodnjaci imali velikih poteškoća u susretu s američkom kulturom, morali biti bikulturni, a moglo bi se reći i multikulturalni. Pri tome se misli na činjenicu da novinari najčešće nisu pripadali istim socijalnim krugovima kao i većina iseljeničtva, da su bili obrazovaniji, dok je veći dio iseljenika najranije faze još bio nepismen, seoskog porijekla, a ako su i ovladali vještinom čitanja i pisanja, još uvijek nisu

³ LIPPMANN, Walter: *Javno mijenje*; preveo Hauptfeld, M., Naprijed, Zagreb, 1995., str. 69.

posjedovali naviku čitanja i najčešće su bili dionici usmene kulture i recipijenti, a ponekad i tvorci usmenih i pučkih književnih tvorevina. Novinari, urednici i izdavači iseljeničkih novina i kalendara redovito su filtrirali kulturološke podatke nove sredine, ali i vijesti o promjenama u matičnoj zemlji. Za rekonstrukciju predodžbe o svijetu, odnosno kulturnih obrazaca čitatelja iseljeničkih glasila, osobito važno mjesto imali su uvodnici, jer su njihovi autori u tekstovima sugerirali poželjne procjene vanjskih događaja i zbivanja. Međutim, putevi promjene načina poimanja novinskih vijesti i kalendarskih tekstova i doseg utjecaja rada novinara, urednika i izdavača, teško su određivi. Najčešće sami autori objavljivanih tekstova nisu bili jedini kulturni posrednici u procesu prilagodbe najširih iseljeničkih krugova. Vrednote koje su čitatelji glasila i kalendara postepeno usvajali privikavajući se najprije na tiskane medije, a zatim i na vrednote koje su ti mediji posredovali, oni su dalje prenosili u neformalnim kontaktima, bilo unutar prijateljskih grupa koje su se sastajale u *saloonima*, zajednica koje su živjele u konačištima (*boarding houses*) ili pak unutar obitelji gdje svi članovi nisu čitali. U najranijem je razdoblju bilo i situacija da su pismeni pojedinci glasno čitali vijesti širem krugu sunarodnjaka. Širenje kruga pismenih i stjecanje navike čitanja novina značili su zapravo za iseljenike promjenu u *načinu komuniciranja*, a ona je bila usko povezana s promjenom kulturnih obrazaca. Kulturološke analize Marshalla McLuhana prezentirane u knjizi *Gutenbergova galaksija*⁴ pokazale su da je pojava tiska unutar zapadne kulture postepeno vodila ka većem individualizmu i samoemancipaciji. Poznata McLuhanova formula '*Medij je poruka*.' osobito je prikladna za razumijevanje kulturoloških promjena na samom početku stvaranja hrvatske etničke književnosti na sjevernoameričkom kontinentu. Hrvatski iseljenici koji bi se nakon nekoliko godina rada u SAD odlučili vratiti u domovinu, ako i nisu potpuno postali dionici američke kulture, ipak bi usvojili vrednote i stavove karakteristične za američko društvo te su se stupnjem

⁴ Mc LUHAN, Marshall: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*; preveo Vučićević, B., Nolit, Beograd, 1973.

emancipacije izdvajali iz seoske sredine u kojoj su odrasli. Neki od njih ponovno su se vraćali u Ameriku, a početkom 20. stoljeća bilo je Hrvata koji su u više navrata prelazili Atlanski ocean.

Glasila koja su se pojavljivala u najranijem razdoblju obilježena su velikim entuzijazmom i idealizmom njihovih pokretača, no istovremeno i nedostatkom profesionalizma. Novinstvo je u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća bilo namijenjeno prvenstveno građanstvu, a cjelokupno društveno i političko okruženje nije poticalo njegov razvoj već ga je kočilo. Istovremeno, novinstvo je u Americi bilo vrlo razvijeno i već tada na visokoj profesionalnoj razini jer su izdavači bili vođeni prvenstveno financijskim razlozima i zakonima tržišta te su nastojali doći do što većeg broja pretplatnika podilazeći ukusu čitateljstva senzacionalističkim i zabavnim tekstovima.

Hrvatsko je novinstvo na sjevernoameričkom kontinentu u početku najviše informiralo svoje čitateljstvo o aktualnim zbivanjima u domovini. Bilo je to vrijeme kada se većina Hrvata namjeravala, nakon što stekne određena materijalna sredstva kojima bi olakšala svoj život i živote članova svojih obitelji koji su ostajali u Hrvatskoj, vratiti u rodni kraj. Izuzetak od ovakvoga načina pristupa čitateljima bio je list *Chicago* Nikole Polića - pokrenut 1892. godine u Chicagu, koji je svojom uređivačkom koncepcijom odavao urednikovu namjeru da svojim napisima olakša adaptaciju Hrvatima u novim životnim okolnostima.

Neprilagođavanje zakonima tržišta, slab interes iseljništva za novine uzrokovan nedostatkom navike praćenja tiska iz domovine, te nedostatak sigurnih izvora prihoda djelovali su na trajnost ovih amaterskih novinskih prvijenaca. Većina je izlazila svega nekoliko brojeva, neki su se održali nekoliko mjeseci, neki i po godinu ili dvije, no uskoro su zbog nedostatka sredstava prestajali izlaziti. Poznati su podaci da je od početaka preookeanskog iseljavanja do 1935. izlazilo preko 365 periodičkih listova. Do te godine održalo ih se 43, a od toga 7 dnevnika. U to je vrijeme ukupna naklada iseljeničkog tiska procijenjena na 300.000 primjeraka, a samo list *Zajedničar* koji je kao glasilo *Hrvatske bratske zajednice* izlazio u Pittsburghu imao je 1935.

godine nakladu od 50.000 primjeraka, što je nadmašivalo dnevnu nakladu listova u domovini.⁵

Kulturološki se utjecaj hrvatskih novinskih i kalendarskih prvijenaca ne može mjeriti ni tiražem, a ni financijskim uspjehom koji su polučili. Tek pomoću analize sadržaja ovih publikacija i praćenjem promjena koje su se u duljim vremenskim razdobljima dešavale može se uočiti kako je tiskani medij sporo ali djelotvorno mijenjao svijest hrvatskih iseljenika u Novom svijetu. Polemike i sukobi mišljenja te različite uredničke koncepcije pojedinih glasila svjedoče o cijelom nizu socijalnih procesa koji ne samo da su oblikovali povijest Hrvata u Sjevernoj Americi, već su imali i utjecaj na događaje u Hrvatskoj. Kod pokušaja rekonstrukcije povijesti periodičkih publikacija u SAD i Kanadi, kalendarske se knjige moraju proučavati u najužoj vezi s novinstvom i s ukupnošću društvenog života Hrvata u iseljništvu. Ovdje se kao vodilja nameću misli Josipa Horvata:

Svaka je novina, pa i onda kad je naoko pothvat pojedinca, izraz jedne društvene skupine koja je pokreće, postavlja joj ciljeve, i društvene skupine koja je prima i podržava, utječe na njen razvitak. Novina i novinstvo, kao živ organizam, imaju i svoju biologiju, i svoju morfologiju. Uočiti i shvatiti pojave njihova razvića moguće je jedino kad nađemo i ustanovimo veći broj činjenica, političkih, socijalnih, ekonomskih, psiholoških, koje su zbrojem svoga utjecanja stvarale novine i novinstvo. (...)

Zadatak povijesti nije da pruži katastar novina, već da prikaže i istakne one listove koji su trajno utjecali na javni život i bili karakteristično zrelo svoga vremena, da ustanovi uzroke njihova postanka, zadatke, ostvarene ciljeve, prikaže ljude koji su ih pokretali, vodili, propadali s njima, pronade motive njihova nastajanja, ekonomske mogućnosti, pokuša zaviriti u unutrašnjost novina. Prečesto tu izranjaju

⁵ HORVAT, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771 – 1939.*; Stvarnost, Zagreb, 1962., str. 370.

iz zaborava ličnosti zanešenjaka, boraca, pustolova, čednih radnika i prepređenih samoživaca kojima su novine služile kao ljestvica u društvenom usponu, ostavivši pogubne tragove. U galeriji tih ljudi pored negativnih ima i čitav niz pozitivnih pojava.⁶

Prve trajnije publikacije na hrvatskom jeziku usko su povezane s društvenim organizacijama kao što su bile Hrvatska Narodna Zajednica ili se radi o glasilima (kao što je primjerice bio jedini hrvatski dnevnik u SAD *Narodni list* čiji je izdavač kontradiktorni biznismen Franjo Zotti) koja su bila povezana s bankama ili brodarskim agencijama koje su prevozile iseljenike preko Atlanskog oceana.

Prihvaćena i tiražnija glasila informiraju prvenstveno o temama koje se bave temeljnim problemima iseljenika u novoj domovini. Profesionalizacijom novinstva raste broj oglasa, a većina od njih propagira proizvode i usluge koje se neposredno odnose na aktualne, životne probleme iseljenika: informacije o brodarskim agencijama, bankama, liječnicima i popularnim *saloonima* u kojima se iseljenici u Americi okupljaju na kraju radnog vremena. Ove su usluge najčešće nudili uspješniji pripadnici iseljeničkih zajednica, bilo da se radilo o Hrvatima ili pripadnicima drugih, obično slavenskih, etničkih zajednica.

Izdavanje je kalendara bilo u početku izravno povezano s uspješnošću i tiražem iseljeničkih glasila. Samo su se oni urednici i izdavači novina koji su već stekli iskustvo u radu i koji su pri tom imali dovoljno sredstava odlučivali na izdavanje kalendara. To je razumljivo ima li se u vidu da je kalendarska forma sadržajno i oblikovno zahtjevnija, a da je njeno izdavanje, zbog obima koji se najčešće kretao od 100 - 200, a ponekad premašivao i 300 stranica, ali i zbog kvalitetnijeg papira i slikovnih priloga znatno veći financijski izdatak od tiskanja novina. Iz istih je razloga kod izdavanja kalendara bilo potrebno okupiti veći broj suradnika, što je obzirom na socijalni i obrazovni sastav iseljeničtva bio ne mali problem.

⁶ Ibid, str. 31-33.

3.2. POVLJESNI PREGLED

3.2.1. Počeci kalendarske djelatnosti krajem 19. stoljeća

Najstariji zasada poznati hrvatski iseljenički kalendar u SAD uredio je Zdravko Mužina (? 1868 - Chicago, 16. rujna 1908) i objavljen je u Chicagu, Illinois pod naslovom *Narodni Amerikanski koledar za godinu 1893. - tečaj 1* nakladom i tiskom lista *Chicago* Nikole Polića.

List *Chicago* počeo je 21. listopada 1892. izdavati Nikola Polić objavljujući u njemu svake srijede različite članke, izvješća o životu u Hrvatskoj, novosti iz SAD, izvješća o životu Hrvata u Americi, književne priloge i oglase. Slijedeće je godine Polić pokrenuo list *Sloboda*, a 1896. objedinio je ova dva lista pod imenom *Chicago - Sloboda*. Nekoliko je godina kasnije novine kupio Nikola Gršković i preimenoval ih u *Hrvatska sloboda*. Jure Prpić opisuje utemeljitelja ovih iseljeničkih novinskih prvijenaca kao vizionara koji je s ostalim hrvatskim vođama dolazio u sukobe zbog stavova koji su bili ispred njegova vremena:

Nikola Polich, the first Croatian journalist in America, was well prepared for his job. A former member of the Croatian Sabor, hed left Croatia for political reasons. (...) Polich was a mature and experienced politician, a middle-aged man when he come to this country. In his newspaper he paid little attention to political events in Croatia, but unstaed urged his countrymen to integrate themselves into the American society, to learn English, and to earn American citizenship. Because of such advocacy he was attacked by other Croatian leaders; finally he clashed with his collaborator Zdravko Muzina. But Polich was a realist. one of the first Croatian intellectuals in America to advocate integration.

*He was, however, a little ahead of time. Later on, the Croatians comprehend his visionary viewpoint.*⁷

Povijesni su podaci o Zdravku Mužini, uredniku prvih iseljeničkih kalendara relativno oskudni. Zna se da je rođen negdje u Hrvatskom primorju, da je studirao na Bečkom sveučilištu i bio vatreni pristaša Stranke prava, zbog čega je bio i progonjen.⁸ Ante Tresić - Pavičić u svom putopisu *Preko Atlantika do Pacifika - život Hrvata u Sjevernoj Americi*, piše o njemu ovako:

•Ko nije čuo za to ime, bilo u starom, bilo u novom kraju? Poznaje ga sva Amerika, a poznaje ga i sva Hrvatska. Meni je bio dakako dobro poznat, premda ga već sedamnaest godina ne vidjeh, nu i iz Amerike su često dopirali o njemu glasovi. Nije čudo da su dopirali katkad i nepovoljni, jer narodna poslovice kaže: dobar glas se daleko čuje, a zao još dalje. Naš Zdravko, koji mi je dobro ostao u pameti iz dana našeg djakovanja, sa svojih ekscentričnosti, pružio je i uvijek pruža dobrog materijala našim novinama, da o njemu pišu. Komu od mojih bečkih saučenika, a i od zagrebačkih drugova nije ostao u pameti? Ta dr. Mile Mažuranić ga je ovjekovječio nekakvom šaljivo-satiričnom pjesmom, kada je Mužina, pokajavši se svojih gjačkih grieha, bio otišao, da umiri dušu, u kapucine. Nego Mužini nije htjela da izraste duga dostojanstvena kapucinska brada, i on videći, da je pogriješio karijeru, zbacila kapucinski kostrijet, oženio se, pa hajd u Ameriku. Bistre i otvorene glave, da nije tako i ponešto vjetrenjaste, odmah nauči engleski, te među našima, koji imadu vrlo malo nauke, postade brzo glavnom osobom. Svakomu treba Mužine. Treba li savjeta? Zdravko će mu ga dati. Treba li koga zastupati na sudu? Zdravko će ga zastupati. Treba li tumača? Zdravko će tumačiti. Treba li koga izvući iz kritična položaja? Ako Zdravko što ne izmudri, nema pomoći! U kratko Zdravko je faktotum. Novinar, odvjetnik, tumač.

⁷ PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971., str. 123.

⁸ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 2: L. Ž. 1997., str. 146.

*organizator Hrv. Narodne Zajednice, itd. itd. Bez njega se ništa ne radi, pa ni crkva se bez njega ne gradi, a do potrebe bi služio i za župnika. da nije oženjen, pa i dva i tri puta! Ko bi nabrojao sva njegova djela?*⁹

Do definitivnog prekida suradnje između Nikole Polića i Zdravka Mužine došlo je krajem 1893. godine. Tada je on s još nekim obrazovanijim hrvatskim iseljenicima preselio iz Chicaga u Pittsburgh, povezao se s Petrom Pavlincem i Franjom Šepićem, te s njima započeo rad na osnivanju Hrvatske bratske zajednice. Vrlo brzo po dolasku u najveću hrvatsku naseobinu u SAD, Mužina je pokrenuo vlastiti list pod naslovom *Danica*, čiji se prvi broj pojavio na Novu godinu 1894. List je trebao promicati ideju ujedinjavanja hrvatskih doseljenika, stvaranja hrvatskih društava u pojedinim naseobinama i njihovo postepeno povezivanje u veliku hrvatsku zajednicu. Po osnutku Hrvatske Zajednice, list je postao i njezin službeni organ. Krajem godine 1894. Mužina je objavio kalendar *Hrvatsko-amerikanska Danica za 1895. godinu*.

I Josip je Marohnić (Hreljin, 1866. - Pittsburgh, 24. siječnja 1921.) bio u skupini hrvatskih entuzijasta koji su se zalagali za stvaranje organizirane iseljeničke zajednice u SAD. Po zanimanju je bio tipograf. S 28 godina preselio je u Ameriku te je 1894. stigao najprije u Chicago, ali već iste godine pridružio se skupini organizatora hrvatskog društvenog života u Pittsburghu.¹⁰ Osniva Hrvatsku knjižaru uvozeći i objavljujući knjige za hrvatske iseljenike. Tri godine nakon Mužinine *Hrvatsko-amerikanske Danice*, Marohnić tiska svoj kalendar *Hrvatska vila za 1898*. Kasnije objavljuje i kalendare pod naslovima: *Domobran i Orao*, zatim *Almanah America*, *Amerikansko-hrvatski koledar*, *Koledar Hrvatskog svijeta*, *Zajedničarski koledar*, *Sokolski kalendar*, *Danica koledar* i neke druge.¹¹ Godine 1908. pokrenuo je tjednik *Hrvatski glasnik*, kojeg je nakon njegove smrti preuzeo Ivan Lupis Vukić i izdavao ga u Chicagu u

⁹ TRESIĆ - PAVIČIĆ, Ante: *Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi - putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja*; izdao o svom trošku Srećko Skakoc, tiskaraš Dioničke tiskare u Zagrebu, 1907., str. 60-61.

¹⁰ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 2: L. Ž. 1997., str. 70.

razdoblju od 1921-1926. Zbog širokog spektra javne i publicističke djelatnosti, kao i zbog vrste objavljanog štiva (praktične informacije za hrvatske iseljenike, objašnjenja o iseljeničkim pravima, članci o Americi, uputstva kako postati američkim državljaninom / građaninom, razni informativni prospekti i sl.), Marohnić se smatra utemeljiteljem popularne hrvatske književnosti u SAD.

U New Yorku je kroz dugi niz godina izlazio *Narodni list* (*National Herald*), jedini hrvatski dnevnik u SAD, utemeljen 28. svibnja 1898, čiji je izdavač bio Franjo Zotti. On je još 1889. u New Yorku otvorio poslovnicu za upute našim iseljenicima koji su tek prispjeli u Ameriku. Devet godina kasnije otvorio je novu, veću poslovnicu s bankom, a uskoro i niz podružnica u drugim hrvatskim kolonijama, posebno u Pittsburghu i okolici. U tekstu o Zottiu tiskanom u *Kalendaru Narodnog lista 1919.* autor potpisan inicijalima S.B. (Stjepan Brozović) iznosi svoje mišljenje o važnosti novinstva u Americi, gdje je ono ne samo sedma vlast, već 'i vojska i bajuneti, koja se bori protiv presuda i nepravdi kojom se prikazuje narod ono, što jest i što vrijedi.'¹² Tu se navodi da je Zottijeva namjera od samog početka bila izdavati list koji bi bio 'foreign in language only, but American in spirit'. Pred kraj članka iznosi se opis Zottijeva karaktera koji se podudara sa vrednotama proklamiranim u američkoj kulturi: 'U njega je ona: u pravi čas pravu stvar. Nikada on ne odgodi niti jednu stvar, već je odmah rieši. I on je stoga uspjevao u svakom svom podhvat. Tajna njegovog sukcesa je u tome, što vjerujući sam u sebe i pravednost ide uvijek prečkim ravnim putem. Kod njega nema vijuganja. Prosudjuje hladno i brzo.' U Zottijevu se idealiziranom opisu nalazi i toliko cijenjeni *self-trust*: 'Druga značajka je njegova, koja ga vodila do tolikih sukcesah (uspjeha) samopouzdanje. On uvijek računa sam na sebe. Nije to u njega taština, ne - već samosvjest svoje vlastite snage i uma. On ne samo da je protivnika znao cijeniti i prozreti ga što može, već prozire u njem kako daleko može i gdje mu je malaksati, što ni sam protivnik ne može predvidjeti. Ovo samopouzdanje, koje

¹¹ MAROHNİĆ, Josip: *Povijest Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike*; Azur Journal, Zagreb, 1992., predgovor: SMOLJAN, Ivo, str. 5.

¹² *Kalendar Narodnog lista 1919.*, str. 71-88, str 75

kod drugih ljudi djeluje pogubno, kod njega je mudrost.'¹³ Ovi ulomci više govore o autorovoj spretnosti u stiliziranju i usmjeravanju čitateljeve pozornosti na karakterne osobine pomoću kojih se može ostvariti 'američki san', nego što objektivno prikazuju izdavača jedinog hrvatskog dnevnika u SAD.

Glavni urednik *Narodnog lista* Stjepan Brozović rekao je Ante Tresiću - Pavičiću na početku njegova obilaska hrvatskih naseobina u SAD o novinama i načinu njihova poslovanja rekao:

*'Istina je 'Narodni List' se tiska u pet tisuća primjeraka, ali čitatelji su mu raspršeni u tisuću mjesta širom svih država. Ne zaboravite k tome, da je naš list vrlo jeftin. Za dva dolara mi jedva pokrivamo troškove i poštu, i samo takva jeftinoća omogućuje toliku nakladu. Nas iznose oglasi, a i trgovački bankovni posao kojemu list služi za reklamu, drukčije ne bi bilo moguće izdavati ga. S toga krive našeg poglavicu Zottia, da ne izdaje list iz rodoljublja, nego iz špekulacija; a on na to veli, da ga drugačije ne bi mogao izdavati, pa ipak tim listom širi hrvatsku svijest, i želju za čitanjem; koristi dakle narodu i sebi. I drugi su pokušali izdavati dnevnik, i ti, vjerujte, ne imagjahu čistih namjera od nas, pače im je jedina namjera bila takmiti se s nama, pak propadoše. U Americi hrvatski listovi niču i propadaju kao ljetne muhe, a obično ih pokreću bankiri, koji hoće, da razglase svoj posao, ne imajuć za to dovoljno snage ni spretnosti. Našem listu je osigurana budućnost, jer je osnovan na čvrstoj trgovačkoj podlozi. Zottijeva firma poznata je po cijeloj Americi, a i u New Yorku se uvažuje. Od svega kapitala, što ga šalje u domovinu, preko naše banke prelazi ga polovicu. Naš čovjek ima neograničeno pouzdanje u Zottia, jer se nikad nije dogodilo, da novci, poslani preko te firme, nisu došli brzo i u redu.'*¹⁴

¹³ Ibid., str. 87.

¹⁴ TRESIĆ - PAVIČIĆ, Ante: *Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi - putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja*; izdao o svom trošku Srećko Skakoc, tisk Dioničke tiskare u Zagrebu, 1907., str. 52 - 53.

Od 1903. *Narodni list* je kontinuirano, iz godine u godinu izdavao i svoj kalendar koji je za neka godišta imao i ponovljena izdanja. Čak i nakon velike Zottijeve financijske krize 1907. i tada proglašenog stečaja na 560\$, (što je izuzetno niska svota jer se smatra da je on tada u bankama i poslovnicama imao oko 800.000\$ koji su pripadali iseljenicima, a osobna imovina mu se procjenjivala na preko 500.000\$)¹⁵ novine su nastavile izlaziti jer su bile posebna korporacija.

Stjepan Brozović (Jastrebarsko, 19. rujna 1874. - New York, 10 ožujka 1924.)¹⁶ u Hrvatskoj se je bavio trgovačkim poslovima, a poput većine iseljenika prvog iseljeničkog vala koji su zemlju napustili iz političkih razloga, i on je zastupao pravaške poglede. Kada je zajedno s A.G. Matošem dezertirao iz austro-ugarske vojske bio je osuđen na 5 godina zatvora. Nakon izdržane kazne odlazi u SAD gdje od osnutka do 1919. uređuje *Narodni list*, a tada pokreće i jedno vrijeme uređuje *Hrvatski list*. Blisko je surađivao s Ivanom Krešićem, koji kasnije preuzima *Hrvatski list*, ujedinjuje ga sa svojom *Danicom hrvatskom* i tako stvara novine koje će obilježiti društveni i politički život Hrvata u SAD u međuratnom razdoblju.

Brozović je, objavljujući kalendarske knjige u prvim desetljećima stvorio obrazac uspješnog hrvatsko - američkog kalendara. Ovi su kalendari bogati podacima o iseljeničkom životu, osnivanju pojedinih naseobina, župa i gradnji hrvatskih crkava koje su također bile mjesta etničkog okupljanja i očuvanja narodne svijesti, no u njima se tiskaju i podaci o povijesti SAD i hrvatskoj kulturnoj baštini. Književni prilozi u ovom razdoblju uglavnom pripadaju krugu pučkih tvorevina, a prozni su tekstovi često pisani senzacionalistički, pod utjecajem američkog novinstva. Za kalendar je karakteristično da je češće tiskao prijevode s engleskog jezika, dok su primjeri iz hrvatske književnosti manje zastupljeni. Kako je kalendar bio dobro prihvaćen među iseljeničtvom,

¹⁵ ĆIZMIĆ, Ivan: *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894-1994*; Golden marketing, Zagreb, 1994., str. 74.

¹⁶ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 1: A-K. 1996., str. 161.

njegova je koncepcija odgovarala čitateljstvu koje još nije ovladalo engleskim jezikom tako da bi moglo čitati izvorne tekstove, ali je kroz prijevodnu književnost prihvaćalo američke vrednote. Iz korpusa hrvatske kulturne baštine, najbliži su im bili usmenoknjiževni primjeri, ali rado su čitali i kraće nostalgичno intonirane prozne crtice iz seoskog života.

Jedno od vodećih imena hrvatskog iseljeničkog novinstva bio je i Nikola Gršković (Vrbnik 1863 - New York 1949).¹⁷ Završivši Senjsku bogosloviju zaređen je za svećenika i službovao u nekoliko mjesta senjske biskupije. Politički se angažirao u Stranci prava i neko vrijeme uređivao pravaški dnevnik *Hrvat*. Zbog političkih sukoba 1901. dolazi u Chicago. Bio je župnik u više hrvatskih naseobina i aktivan član, a jedno vrijeme i predsjednik NHZ. Izdavao je list *Sloboda*, a od 1909. bio je glavni urednik službenog glasila *Zajednice*, tjednog lista *Zajedničar*, a osnovao je i uređivao i list *Hrvatski svijet*. Krajem prvog desetljeća 20. stoljeća izdavao je i kalendarske knjige, a surađivao je i u *Zajedničkom kalendaru za 1923.* koji je u Pittsburghu 1922. izdala Narodna hrvatska zajednica. Gršković se u međuratnom razdoblju preselio u New York i tu nastavio baviti političkom i izdavačkom djelatnošću.

3.2.2. Prvi svjetski rat i međuratna djelatnost

Vodeće ime hrvatskog iseljeničkog novinstva u ovom razdoblju i, istovremeno, najpoznatiji i najuspješniji izdavač hrvatskih kalendarskih knjiga u SAD uopće, bio je Ivan Krešić (Ston, 8. veljače 1878. - Berkley, Cal. 7. studenog 1956.) Gimnaziju je pohađao kod Male braće u Dubrovniku, a sveučilište u Rimu i Ljubljani. U Ameriku je stigao 1906., kako sam kaže: 'kad je gorio najljepši grad na svijetu, San Francisco'.¹⁸

¹⁷ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 1: A-K. 1996., str. 418.

¹⁸ KADIC, Ante: *Iseljena Hrvatska*, ZIRAL, Zajednica izdanja ranjeni labud, Chicago, Roma, Zürich, Toronto, 1979., u članku: *Razgovarajući i pabirčeći s Krešićem*, str. 42. (Tekst je prvi puta tiskan u *Hrvatskiom glasu*, 3. svibnja 1954. str. 5.)

Odmah se nastanio u New Yorku gdje je proveo cijeli svoj radni vijek i uskoro ušao u uredništvo *Narodnog lista* čiji je glavni urednik u to vrijeme bio Stjepko Brozović. Visokoprofesionalizirana razina ovog glasila pomogla je u Krešićevu formiranju i on je znanje stečeno na europskim sveučilištima vrlo brzo prilagodio američkoj kulturnoj sredini. Kvalitetom pisanja nadmašivao je svoje suvremenike te je punih 40 godina (od svoje 38. godine kada je doselio u SAD do kraja 2. sv. rata) predvodio novinstvo u New Yorku. Težio je da se osamostali kao publicist i tako pokreće više hrvatskih iseljeničkih glasila: *Hrvatski svijet* (1908-1914), *Novi Hrvat* (1914-1915 - glasilo je bilo i izdavač kalendara za 1915. godinu, urednik te kalendarske knjige bio je književnik Ile Despot - Viteški), a pune 23 godine (1922-1945) uređivao je i tjednik *Hrvatski list i Danica hrvatska*, koji je nakon Drugog svjetskog rata, odlučivši se prestati baviti izdavaštvom, prodao hrvatskim franjevcima za 3000\$, te je sjedište lista tako preneseno iz New Yorka u Chicago, a ime mu je skraćeno u *Danica*.¹⁹ Krešić je bio svjestan potrebe za pučkim književnim tekstovima među hrvatskim iseljeništvom, pa je uz glasila redovito izdavao i kalendarske knjige. *Kalendar Hrvatskog lista i Danice hrvatske* bio je u međuratnom razdoblju najtiražniji i najkvalitetniji hrvatski iseljenički kalendar u SAD. Čikaški su franjevci cijenili Krešićeva nastojanja da Hrvatima u iseljeništvu unutar kalendarske forme pruži obilje popularnog štiva, pa su i njegov kalendar nastavili izdavati pod imenom *Hrvatski kalendar*. Krešić se aktivno uključio u politički život iseljenih Hrvata. Nakon atentata na hrvatske zastupnike u beogradskoj Skupštini 20 lipnja 1928, od čijih je posljedica preminuo Stjepan Radić, reagirale su mase američkih Hrvata te je 23. kolovoza 1928. utemeljena organizacija *Hrvatsko kolo* čiji je prvi predsjednik postao Ivan Krešić, a njegovo službeno glasilo Krešićev list *Hrvatski list i Danica hrvatska*. Krešićeve novine i kalendar koji ih je pratio često su pisale o zbivanjima u hrvatskim zemljama, a kalendar je, nastavljajući tradiciju Brozovićeve kalendara, donosio obilje popularnog štiva. Krešićevi su kalendari, za razliku od onih ranijeg razdoblja,

¹⁹ Ibid, str. 45-49.

pratili književnu produkciju u matici zemlji. Tiskane su pjesme suvremenih hrvatskih pjesnika i djela nastala u prošlosti. Objavljivani su i radovi iseljeničkih autora, a sam je Krešić mnogo pisao za svoj kalendar. Tekstovi američkih autora u ovom kalendaru najčešće nisu jednostavno prevedeni nego slobodno prilagođeni ukusu iseljeničke publike. U kalendaru su tiskana i vrijedna ostvarenja suvremene svjetske književnosti: Tolstojeve novele, poetska proza Rabindramanth-a Tagore-a, prijevodi francuske književnosti, pri čemu je urednik birač kraće i jednostavnije tekstove. Snažno je prisutna utilitarna komponenta, objavljuju se različiti higijenski, pravni i drugi poučni tekstovi, a brojni su zapisi narodnih pjesama, poslovice, zagonetki i anegdota.

U međuratnom razdoblju smanjivao se broj hrvatskih novina, ali je porasla njihova kvaliteta i broj pretplatnika.²⁰ U to vrijeme među hrvatskim novinarima se izdvajao Ivan Mladineo koji je prije rata u St. Louisu od 1909-1915. izdavao *Hrvatski narod*. Kasnije se preselio u New York i postao jedan od najboljih poznavatelja slavenskog iseljeničtva. 1923. godine izdao je u New Yorku *Almanac America* koji obiluje podacima o slavenskom tisku u SAD i povijesti iseljeničtva. 1931. u New Yorku zajedno s Berislavom Andelovićem izdaje *Jugoslavenski almanak* koji je gotovo u cijelosti posvećen problematici iseljeničtva.

Za vrijeme 1. svjetskog rata i u međuratnom razdoblju izlazi nekoliko kalendara čiji su izdavači iseljeničke organizacije, primjerice nekoliko publikacija u izdanju različitih sokolskih organizacija tiskanih u različitim hrvatskim naseobinama koje u naslovu nose oznaku *Sokolski kalendari*, *Crveni kalendar* i *Kalendar Naša Nada* kojeg je izdavala HKZ. Ove publikacije, iako su bile trajnijeg karaktera, nisu imale stalnog urednika, nego su se oni, kao i tiskare i mjesto izdanja, često mijenjali, ili njihova imena nisu na kalendarima uopće bila navedena.

²⁰ PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971., str. 209.

3.2.3. Drugi svjetski rat i nakon njega

Socijalna se struktura hrvatskog iseljeničtva nakon Drugog svjetskog rata postepeno mijenja. Potomci starijih iseljenika (druga i treća generacija) postižu višu edukacijsku razinu od svojih roditelja i postepeno se gospodarski uzdižu. S druge strane, novopridošli Hrvati na američkom kontinentu obično već iz domovine dolaze s višom stručnom spremom od ranijih generacija. Većina hrvatskih iseljenika neposredno nakon drugog svjetskog rata seli iz političkih razloga, a na sjevernoameričkom kontinentu cilj njihova puta češće je Kanada nego SAD. Nekoliko desetljeća kasnije gospodarska će emigracija iz Hrvatske početi ponovno intenzivnije dolaziti u Sjedinjene Države, no sada će uglavnom biti riječ o fenomenu 'odlijeva mozгова', ili barem o prispjebu iseljenika sa znatno višom naobrazbom od istovremene hrvatske emigracije u zapadnoeuropske zemlje. Za takvu obrazovnu strukturu kalendarska forma neće biti jednako atraktivna kao u ranijem razdoblju. U drugoj se polovini 20. stoljeća više neće pokretati nove kalendarske publikacije, posebno ne one kratkotrajne. Neke od uhodanih kalendarskih publikacija, posebno one povezane s brojnijim i materijalno stabilnijim iseljeničkim organizacijama, nastavit će i dalje izlaziti, no njihov će se sadržaj razlikovati od sadržaja kalendara ranijih razdoblja.

Pišući o hrvatskim tiskovinama u inozemstvu nakon 1939. godine George Prpic je podijelio autore njihovih tekstova na nekoliko kategorija:

1. ljudi školovani na inozemnim sveučilištima koji su ostajali u inozemstvu ili se vraćali u domovinu
2. izbjeglice (refugees) koje su najvećim dijelom napustile zemlju nakon kraja rata 1945. godine
3. iseljenici (the emigrants) koji su većinom napustili zemlju 50-ih i 60-ih godina

4. nekoliko znanstvenika i pisaca koji žive, ili su živjeli u domovini, no čije su knjige tiskane u inozemstvu²¹

Urednici iseljeničkih kalendara u ovom razdoblju pripadali su češće starijem predratnom iseljeničtva ili prvim dvjema od navedenih kategorija. Autori tekstova tiskanih u ovim kalendarima bili su pripadnici svih ovih skupina no obrazovaniji su češće surađivali s časopisima i revijama koji su bili namijenjeni obrazovanijem čitateljstvu.

Najistaknutiji hrvatski kalendar u SAD u razdoblju nakon 2. svjetskog rata je *Hrvatski kalendar*.²² Prvo je godište tiskano 1944. godine pod naslovom *Kalendar Hrvatskog katoličkog glasnika*, no već od sljedeće godine izlazi pod imenom koje i danas nosi. Kalendar je najčešće uređivao urednik *Hrvatskog katoličkog glasnika* no povremeno i netko drugi od chicaških franjevac. Među prvima su bili Silvije Grubišić i Vendelin Vasilj, a kasnije se urednici češće mijenjaju, pa su kalendar uređivali i Dominik Mandić, Kvirin Vasilj, Ljubo Čuvalo, Celestin Raguž, Gracijan Raspudić, Ivo Sivrić i Hrvoslav Ban. Promjenom se urednika opća uređivačka koncepcija uglavnom nije bitnije mijenjala. Kalendar su bili namijenjeni prosječno obrazovanom čitatelju svog vremena, što znači mnogo obrazovanijem nego čitateljstvu kalendarskih prvijenaca na američkom kontinentu. Književni su prilozi najčešće bili iz pera hrvatskih emigrantskih pisaca, a znatno više prostora zauzimali su tekstovi iz hrvatske književne i kulturne povijesti.

Od uredničkih se intencija prvih iseljeničkih kalendara kalendarske publikacije druge polovine 20. stoljeća razlikuju po tome što donose više informativnih priloga i tekstova o matici zemlji nego o zemlji u kojoj izlaze, a osobito su brojni prilozi iz povijesti i kulture hrvatskog naroda.

²¹ PRPICH, George: *The Croatian Publications Abroad after 1939. A Bibliography*; John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1969., str. iii.

²² Ova kalendarska publikacija detaljno je bibliografski opisana u radu DALBELLO-LOVRIĆ, Marija: *Hrvatski kalendar (Croatian Almanac): A Case Study in Ethnic Publishing; A Master's Research Paper submitted to the Kent State University School of Library Science in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Library Science, Kent State University, 1991.*

Ovakve su uredničke koncepcije uvjetovane promjenama u obrazovnoj strukturi iseljeničtva: većina je čitatelja hrvatskog štiva sada potpuno ovladala engleskim jezikom i sposobna pratiti američke novine i literaturu. Etnički tisak i kalendare prate jer žele očuvati vezu s domovinom, njenom kulturnom baštinom i saznati što se u njoj događa. *Hrvatski kalendar* bio je izrazito vjerski i domoljubno intoniran, a godišta 1978. i 1986. tiskana su pod naslovom *Hrvatska baština*. Ovo je naslov koji je možda bolje opisivao sadržaje kalendarskih knjiga, jer je u njima objavljeno obilje građe iz hrvatske kulturne i duhovne povijesti. Urednici su se radije opredjeljivali za termin *kalendar* i rabili ga sve do devedesetih godina našeg stoljeća kada je većina kalendara na američkom kontinentu preimenovana u godišnjake ili revije.

U drugoj polovini 20. stoljeća na prostoru SAD pojedini izdavači pokreću neke kalendarske publikacije namijenjene iseljeničtva iz određenih hrvatskih regija. Iz ovog se kruga izdvaja *Krčki kalendar* koji je u vremenu od 1952-1955. u New Yorku izdavao svećenik Nikola Fabijanić kao svojevrsan nastavak kalendara tiskanog neposredno prije drugog svjetskog rata u Zagrebu.

Na prostoru Kanade u ovom se razdoblju ističe *Kalendar Hrvatskog glasa*. Dugogodišnji urednik ovog izdanja bio je Petar Stanković koji je određivao koncepciju kalendara sve do sredine sedamdesetih godina. Od XLII do XLIV godišta (1972-74) kalendar su zajednički uređivali Stanković i M. Gordan, a nakon toga Gordan samostalno, a zatim Rudolf Petek, Mehmed Bašić, Juraj Krnjević i Mirko Meheš.

Petar Stanković, kao iskusan iseljenički novinar napisao je kao odgovor na anketni listić koji je istražujući hrvatski iseljenički tisak u Sjevernoj Americi urednicima odaslala Nada Kesterčanek-Vujica u siječnju 1952. godine:

The editor of a Croatian immigrants' paper must do everything himself: editing, proofreading, keeping the records of subscribers, procuring advertiser, explaining, writing records and bills, collecting material for the annual calendar, and attending to hundreds of other things that have no direct bearing on the editing of a newspaper. Besides

*the printery does not work every day in the week, and so my work piles up.*²³

U ovom povijesnom pregledu navedeni su samo oni kalendari koji su bili trajnijeg karaktera, dosljednije uredničke koncepcije i čiji su urednici bili markantnije pojave u hrvatsko-američkoj publicistici. Urednici kalendara koji su izlazili kao glasila iseljeničkih organizacija češće su se mijenjali, a ponekad na samim kalendarskim knjigama nisu ni zabilježena njihova imena jer su svoj rad morali podržavati ciljevima organizacije. Stoga se ova izdanja sagledavaju u kontekstu organiziranog društvenog života hrvatskog iseljeničtva u SAD i Kanadi.

3.3. POVEZANOST DRUŠTVENOG I KNJIŽEVNOG ŽIVOTA

Sociologija je književnosti došla do spoznaje da se u književnosti ne pojavljuje književno iskustvo cjelokupnog stanovništva, nego uglavnom, određenih društvenih grupa. Kada se radi o književnostima određenih etničkih skupina na američkom kontinentu, književnosociološka problematika se usložnjava. Pisani tekstovi, u novije vrijeme atribuirani kao *etnička književnost*, povezani su s etničkim organizacijama i većinom se javljaju kada i ove institucije. Ako se radi o doseljenicima iz zemalja u kojima je stanovništvo bilo uglavnom seoskog porijekla, a književnost s kojom su se susretali i čiji su aktivni dionici bili u domovini pripada primarno usmenoknjiževnom fenomenu, onda oni, uključujući se u društveni život zemlje prispjeća *postepeno* usvajaju i oblike književne komunikacije karakteristične za novu sredinu. Tako su prvi književni proizvodi etničkih skupina iz Srednje i Jugoistočne Europe u pravilu pučki književni tekstovi povezani s različitim oblicima okupljanja i organiziranja na etničkoj bazi.

²³ KESTERCANEK-VUJICA, Nada: *Croatian Newspapers and Calendars in the United States*; M.A., Marywood College, Scranton, Pa. 1952., Reprinted by R and E Research Associates, publishers and distributors of ethnic studies, San Francisco, Cal., 1971., str. ii.

Hrvatski su iseljenici u SAD dionici ove književnosociološke pojave. Ne samo da su prvi publicirani tekstovi na hrvatskom jeziku u novoj sredini karakteristični primjeri pučkog književnog fenomena, nego su oni gotovo uvijek povezani s nekim od oblika društvenog okupljanja na etničkoj osnovi tipičnim za zemlje Sjeverne Amerike ili se radi o oblicima društvenog okupljanja prenesenim iz domovine. Često se radi i o kombinaciji ovih dvaju socioloških pojava.

3.3.1. Bratske zajednice

Fraternalizam

Bratske su zajednice karakterističan oblik društvenog okupljanja u Sjedinjenim Američkim Državama. Pretpostavlja se da počeci ovakvog oblika udruživanja sežu u vrijeme sredine 19. stoljeća. Vjerojatno je utemeljitelj prve bratske potporne organizacije bio svećenik John Jordan Upchurch, koji je u Meadville-u, Pa. utemeljio 27. listopada 1868. udrugu pod imenom *Jefferson Lodge No. 1, Ancient Order of United Workmen*. Sistem fraternalizma (bratskih organizacija) se u SAD vrlo brzo proširio te je pola stoljeća nakon toga u zemlji bilo preko dvije stotine takvih udruga s imovinom od oko 10 milijuna \$ i s otprilike 10 milijuna članova i članica.²⁴

Čini se ipak da korijene američkog fraternalizma treba tražiti u ranijim povijesnim razdobljima, a možda i s druge strane Atlanskoga oceana. Poznato je da su i na prostoru Europe postojale još od srednjeg vijeka *bratovštine*. Ove su udruge često bile religioznog tipa, no neke su bile i cehovske ili pak neke druge vrste.

Hrvatske bratovštine iz primorskih krajeva najčešće su bile vjerska društava - udruženja sastavljena uglavnom od vjernika laika, a kao oblik

²⁴ Paur, Anton: Bratske organizacije; *Souvenir Book - Naša Nada kalendar za g. 1932.* Chicago, Ill.; str. 41-45.

pobožnosti promicale su i dobrotvorna djela. Prema svojim pravilima, one su često brinule za svoju bolesnu braću, pomagale njihove obitelji, organizirale ukope preminulih članova i davale služiti mise za pokojnu braću. Neke su se od njih posvećivale i raznim djelima kršćanske ljubavi i dobrotvornosti (*caritas*), te su imale i ubožnice (*gostinjce, hospitia*), kuće za starce i siromahe ili bolnice pa su tako imale izrazito humanitarno-socijalne ciljeve.²⁵

Uzevši u obzir ove tradicionalne oblike društvenog okupljanja u matici zemlji, hrvatske bratske organizacije u SAD ne treba poimati samo kao produkt američkog fraternalizma, nego kao rezultat adaptacije vlastitih tradicijskih društvenih organizacija na socijalne i pravne institucije u novom svijetu.

Ipak, socijalni obrasci i vrste udruga nastale na tlu Amerike bili su prilagođeni novim okolnostima. Američki su zakoni doneseni nakon 1850. godine obeshrabrivali stvaranje neformalnih organizacija, a postepeno su donošene i vrlo stroge pravne odredbe koje su se odnosile na imovinu potpornih društava. Do grupiranja na etničkoj osnovi dolazi u velikim gradskim sredinama, u kojima su se stvarale naseobine migranata koji su se relativno slabo služili engleskim jezikom (ili ga uopće nisu poznavali). U tim je situacijama jezik povezivao doseljenike koji su pripadali istom narodu iako su dolazili iz različitih regija i sredina. Povijest hrvatskog iseljništva svjedoči o pojavi karakterističnoj za sredine u kojima su zbog tzv. lančanog doseljavanja bile uske rodbinske i prijateljske veze te jaka međusobna povezanost kao što je to primjerice bio slučaj s hrvatskom naseobinom u Bellinghamu, Washington. Ovdje je većina stanovnika potjecala iz Komiže s otoka Visa, i nešto manje s Brača, Biševa, Šolte i Korčule. U takvoj se situaciji nije ukazala potreba za osnivanjem etničkog društva.²⁶

²⁵ BOLONIĆ, Mihovil: *Kapari*; Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., str. 7. i KALOGJERA, Goran: *Bratimsko pjesništvo grada Korčule*, HFD, Rijeka, 1997., str. 5-11.

²⁶ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., 68-69.

Međutim, etničke su udruge bile karakteristične za većinu europskih doseljenika pristiglih na prostore Amerike od sredine 19. stoljeća. U vrijeme kada su iz seoskih europskih sredina na put odlučivali uglavnom muškarci, koji najčešće ili još nisu osnovali obitelj, ili ako su je imali, ostavljali su je u domovini jer je već sam put bio izuzetno veliki fizički napor, a životne okolnosti neizvjesne, iseljenici su se udruživali kako bi među svojim sunarodnjacima imali društvenu potporu, bježeći od usamljenosti i anonimnosti u velikim gradskim industrijskim centrima. Kako su uvjeti rada u industriji bili teški, a nesreće česte, udrugama su se obraćali i u slučaju nevolje. Postepenu pojavu i razvoj potpornih društava u američkim uvjetima opisuje Oscar Handlin u poglavlju *In Fellow Feeling*:

*These are spontaneous expressions of the desire to be not alone, to find understanding through communication with others. (...) it was an elementary precaution that some among those people should band together to accumulate the funds with which they could give mutual aid to each other. With this added function, the group achieved a more formal structure.*²⁷

U američkim su se prilikama, dakle, uzajamna potporna društva razvila iz neformalnih, odnosno manje formalnih udruga pojavom blagajnika i administratora, a potreba za njima pojavila se u situacijama brojnijeg članstva. Društva su se u početku brinula prvenstveno za pokojnike, naime izoliran je čovjek mogao među strancima biti pokopan nepropisno, na neposvećenom zemljištu, a kasnije se, financijskim jačanjem udruga, njihova djelatnost proširila i na slučajeve invaliditeta, ozljeda i na zbrinjavanje članova obitelji. U vrijeme dok socijalno zakonodavstvo u SAD nije postojalo, potporne su organizacije bile jedina zaštita zaposlenih radnika. Za predsjednika Roosevelta uvedeno je socijalno osiguranje i od tada potporne organizacije dobivaju karakter osiguranja.

²⁷ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 154-155.

Prvo poznato uzajamno potporno društvo među Hrvatima u SAD utemeljeno je u San Franciscu 17. studenog 1857. godine pod imenom *Slavonic Illyric Mutual and Benevolent Society*. Prije 1861. izgradili su vlastito groblje i nazvali ga *Slavonic Terra*. Dvije godine kasnije (1859.) utemeljen je ogranak društva u Sacramento-u, a potvrda afirmacije Hrvata u Californiji bilo je organiziranje *Slavenskog dana na Srednjoj izložbi* pod pokroviteljstvom *Slavonic Midwinter Fair Association* o čemu je izvjestio list *San Francisco Chronicle* od 21. lipnja 1894. Poznati iseljenički novinar Zdravko Mužina bio je tom prigodom prisutan i izvjestio je hrvatsku javnost o izložbi u listu *Hrvatska*, Zagreb, gdje je dopis objavljen u nastavcima, 10. i 14. kolovoza 1894.²⁸

I u New Orleansu, Louisiana, već je 1. svibnja 1874. utemeljeno *Slovinsko društvo od dobročinstva* koje i danas djeluje.

U situacijama kada su bili osnivani brojniji odsjeci određene organizacije i ako su oni bili rasprostranjeni na širim zemljopisnim prostorima, ponekad u različitim državama pa i na obje obale Sjevernoameričkog kontinenta, javila se potreba za postojanjem informativnog glasila koje bi obavještavalo članstvo o novostima u drugim odsjecima, o financijskom stanju, isplaćenim naknadama, broju novih članova, ali i davalo općekulturne ili pravne savjete pa i informacije o zbivanjima u domovini. Tako su glasila velikih bratskih organizacija postala najtiražnije etničke periodičke publikacije u SAD.

Hrvatska bratska zajednica

Temelji najveće hrvatske potporne organizacije postavljeni su u Pittsburghu, Pa. 1894. godine. Među utemeljiteljima ove organizacije izdvajaju se Zdravko Mužina, Petar Pavlinac, Franjo Šepić, Josip Šubašić i Ivan Ljubić.²⁹

²⁸ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., str. 31-32.

²⁹ ČIZMIĆ, Ivan: *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894-1994*; Golden marketing, Zagreb, 1994., str. 31-48.

Kako je ova udruga stvarana u vrijeme početaka hrvatskog etničkog tiska kada su pojedinci koji su imali dovoljno znanja i sredstava da se u Americi bave novinstvom bili rijetki, razumljivo je da su se javili problemi oko glasila koje bi članove informiralo o aktivnostima zajednice. U početku je Mužinina *Danica* imala ulogu službenog glasila zajednice, no kako je list najprije postao neredovit, a kasnije i prestao izlaziti, uprava je odlučila da *Napredak* iz Hobokena čiji je urednik bio Juraj Škrivanić postane službeno glasilo, te je urednik sjedište lista premjestio u Pittsburgh. Valja reći da su o radu i aktivnostima *Zajednice* svoje čitateljstvo informirali i drugi listovi koji su u to vrijeme izlazili u SAD. Zbog brojnih poteškoća koje su pratile početke etničkog novinstva *Napredak* je također prestao izlaziti pa je HNZ neko vrijeme bila bez glasila. Glavni je odbor *Zajednice* u više navrata raspravljao o glasilu i o njegovu uredniku, no tek se je nakon konvencije 1904. pojavio list *Zajedničar* i to u skromnom obliku kao mjesečna revija. List su u ovom obliku uređivali A.G.Škrivanić i Gabro Rački, a 1909. odlučeno je da glasilo postane tjednik i za urednika je izabran Nikola Gršković koji je tada bio župnik hrvatske župe u Clevelandu. On je list uređivao do 1912 kada uradništvo za slijedećih deset godina preuzima Franjo Kolander koji je bio namješten u glavnom uredu *Zajednice* što je bilo u skladu s odlukom konvencije iz te godine. Nakon njega list su uređivali Juraj Ubojčić, Mato Vrkljan, Milan M. Petrak, M.J. Horvath (engleske stranice), Filip Vukelić, Stephen Brkic (engleske stranice), Bosiljko Bekavac ml.(1963-1975) i Edward J. Verlich (1975 do danas).

Zanimljivo je da ova fraternalna udruga nije kroz dulje vrijeme izdavala kalendarsku knjigu koja bi postigla veću nakladu i određeni kontinuitet u izlaženju. Već je rečeno da su neki od organizatora, aktivista i članova uprave zajednice (Mužina, Marohnić, Gršković) bili ne samo urednici i izdavači iseljeničkih glasila, nego i kalendarskih knjiga. No radilo se uglavnom o kalendarima koji su izlazili svega kroz nekoliko godišta i najčešće nisu bili izravno povezani s radom HNZ / HBZ. Izuzetak je *Zajednički kalendar za 1923.* koji je u Pittsburghu 1922. izdalo Nacionalno hrvatsko društvo, a u kojem je

suradivao i Nikola Gršković. Kako je HBZ bila žarište organiziranog društvenog života Hrvata u SAD, mnogi od hrvatskih kalendara tiskanih u Americi spominju njenu djelatnost i donose podatke o njezinu radu.

Hrvatska katolička zajednica

Političke prilike u međuratnom razdoblju, te situacija u upravi HBZ, nastala nakon smrti Josipa Marohnića bile su uzrok nesuglasicama među članovima ove organizacije koje su konačno toliko intenzivirane da je 1921. došlo do formiranja nove potporne organizacije na prostoru Sjeverne Amerike. Među utemeljiteljima nove organizacije bili su svećenici Dragutin Jesih, tadašnji župnik župe Gary, Ind., Msgr. Davorin Krmpotić i M.S.Hranilović. Prvi je ogranak Presvetog Srca Isusova utemeljen u mjestu Gary 12. listopada 1921. te je sjedište zajednice unatoč nizu problema i nastojanjima nekih od članova njezina vodstva sve do danas ostalo u toj hrvatskoj naseobini.³⁰

Od početaka je HKZ kao i većina fraternalističkih organizacija radila i na prosvjetnom polju. Glasilo koje je pokrenuto kad je zajednica utemeljena nosilo je ime *Vjesnik Hrvatske katoličke zajednice*, a bilo je tiskano u Slovenskoj franjevačkoj tiskari u Chicagu i uređivao ga je tadašnji duhovni vođa i jedan od osnivača Dragutin Jesih. Nakon njega list je od siječnja do travnja 1922. uređivao George Ramušćak, a tada je na konvenciji u Gary za urednika izabran Mijo Đuro Domladovac, a glasilo je na prijedlog I. Stipanovića promijenilo ime i sve do danas izlazi pod naslovom *Naša nada*. Domladovac je dulje vrijeme uređivao glasilo bez ikakve novčane naknade za svoj posao, a bio je i urednik *Kalendara Naše nade* od početka njegova izlaženja 1923. do treće konvencije održane u travnju 1925. kada je uređivanje lista i kalendara na kraće vrijeme preuzeo Dragutin Jesih. Glasilo su uređivali i Ilija Severović, zatim opet Mijo Đuro Domladovac i Franjo Kolander. Kalendar za 1931. izlazi kao Spomen-

³⁰ *Kalendar Naša Nada* češće donosi podatke o povijesti HKZ, a posebno u jubilarnim godištimama za 1931 (10 godina postojanja zajednice) i 1946 (25. obljetnica)

knjiga povodom desete obljetnice Hrvatske katoličke zajednice, a uredio ga je Franjo Kolander. Sve do 1932. zajednica je redovito izdavala kalendar, a tada se prekida s izdavanjem zbog gospodarske depresije, ali i nekih drugih razloga. Urednik Spomen-knjige uredio je i *Kalendar Naše nade za 1939.*, nakon čega kalendar opet prestaje izlaziti sve do kraja 2. svjetskog rata kada izlazi kalendar za godinu 1946. koji je uredila tadašnja urednica *Naše nade* Helen M. Borić. Ovo je izdanje kalendara bilo posebno bogato podacima iz povijesti HKZ jer je tiskano povodom njene 25.-obljetnice. Neko vrijeme list i kalendar zajednički uređuju Helen i Stanislav (Stanley) Borić, a zatim Stanislav Borić samostalno.

3.3.2. Aktivnost crkvenih organizacija i župa

U povijesti hrvatskog iseljništva u sjevernoameričkim zemljama Katolička je crkva imala važnu ulogu. U početku intenzivnijeg iseljavanja u SAD-u nije bilo hrvatskih svećenika, a većina radnika nije znala engleski jezik pa su počeci organiziranog društvenog života povezani s molbama upućenim u maticu zemlju u kojima su organizatori i vođe iseljeničkih kolonija tražili da se u Ameriku pošalju svećenici koji govore hrvatski jezik. Većina hrvatskih župa u SAD smještena je na području sjeveroistočnih industrijskih država gdje je bila najveća koncentracija iseljništva krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Prva hrvatska župa osnovana je u Alleghenyju, Pa., a prvi hrvatski svećenik bio je franjevac Josip Dobroslav Božić (1860-1900)³¹ koji je u Ameriku došao 1894. uz pomoć J.J. Strossmayera. Još u domovini bavio se spisateljskim radom, a po dolasku u SAD najprije je surađivao u *Danici*, a zatim utemeljio vlastitu tiskaru te je u prosincu 1897. pokrenuo glasilo *Novi Svijet - The New World* s geslom: 'For right and truth.' Glasilo nije bilo namijenjeno samo župljanima župe Sv. Nikole, već je u njemu bila naznačena intencija da se

³¹ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. I: A-K. 1996., str. 141.

dopre do mnogo šire recepcije: '*Represented seventy thousand Catholic Croats in the United States.*' U ožujku 1898. Božić je pokrenuo i humoristički mjesečnik pod naslovom *Puco*. Oba su glasila izlazila tek vrlo kratko vrijeme jer je njihov osnivač iscrpljen nesuglasticama i sukobima s nekim od iseljeničkih vođa i teškim životnim prilikama preminuo u svojoj četrdesetoj godini u siječnju 1900.

Među pokretačima iseljeničkih glasila i kalendara bio je znatan broj svećenika, no njihova djelatnost najčešće nije bila usko povezana uz župske zajednice u kojima su djelovali, već je, poput Božićeve, Krmpotičeve, Grškovićeve, Bekavčeve i niza drugih, bila usmjerena ka integraciji i povezivanju hrvatskog iseljništva. Veliki broj hrvatskih svećenika koji se sami nisu bavili izdavaštvom redovito su svojim priložima surađivali u etničkom tisku i kalendarskim knjigama.

Posebnu su ulogu u izdavanju kalendarskih knjiga imale redovničke zajednice, a među njima osobito franjevačka, koja je upravljala s 14 od postojeće 34 hrvatske župe u SAD. U Chicagu od 1926. djeluje franjevački komesarijat Svete Obitelji, a od 3. rujna 1944. ista je zajednica osnovala samostan u Drexel Boulevardu, unutar kojeg djeluje i Hrvatski etnički institut, a ovdje se od 1944. uređuje i tiska najtiražnija i najdugotrajnija hrvatska kalendarska publikacija druge polovine 20. stoljeća pod naslovom *Hrvatski kalendar - Croatian Almanac*. U tiskari povezanoj sa samostanom tiskana su brojna izdanja na hrvatskom jeziku i to ne samo etnička glasila i pučka popularna izdanja, već i druge knjige koje se nisu bavile jedino vjerskom tematikom nego i drugim kulturnim i književnim sadržajima.

Od lipnja 1926. u SAD djeluju i hrvatski franjevci trećoredci, koji svoj komesarijat imaju od 1940. u Pittsburghu.³² Ova je zajednica od 1951. godine izdavala *Ave Maria Almanac* čiji je glavni urednik bio Bonifacije Sorić.

³² PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971. Prpich 1971

3.3.3. Sokolstvo

Tvorac sokolske ideje koja je bila usmjerena ka povezivanju svih slavenskih naroda bio je Čeh Miroslav Tyrš (1832-1884), rođen 17. listopada u Pragu. Već kao mladić sudjelovao je u revolucionarnim zbivanjima 1848. godine. Kasnije pokazuje interes za kemiju, fiziku, anatomiju, filozofiju i estetiku. Na Praškom je sveučilištu 1860. godine doktorirao na području filozofije. Mnogo je putujovao Europom - Italijom, Njemačkom, Francuskom i Engleskom. Poimajući ciljeve tjelevoježbe na način kako su oni bili prihvaćani u Antičkoj Grčkoj, posebno Sparti, utemeljio je 16. veljače 1862. društvo za tjelevoježbu i nazvao ga *Praški Sokol*. Sedam godina kasnije, 1869., osnovao je i žensku sekciju organizacije i nazvao je *Društvo za tjelevoježbu gospođa i gospođica Praških*. Sokolski je pokret bio zamišljen kao organizacija koja će njegujući tjelevoježbu i sportski duh, istovremeno okupljanjem i prosvjetnim djelovanjem razvijati nacionalnu svijest i mobilizirati narodne snage. Ideju, zadatak, smjer i cilj sokolskog pokreta Tyrš je iskazao u časopisu *Sokol* 1871. godine:

*Sokolska stvar, pošto se obraća na sve staleže i slojeve, znači sada toliko, koliko tjelesno i djelomice čudoredno uzgajanje i oplemenjivanje cijelog čehoslovačkog naroda, njegovo odgajanje do snage, neustrašivosti, plemenitosti i veće odbranbenosti, mora dakle težiti za tim da bude čitav narod najposlije u njenom krugu.*³³

Pokret se vrlo brzo širio među slavenskim narodima na europskom prostoru promovirajući panslavenske ideje, najintenzivnije unutar liberalnih građanskih krugova.

Osnivačka skupština *Hrvatskog sokola* održana je 21. prosinca 1874. u Zagrebu. Sokolske su se organizacije osnivale i u drugim hrvatskim gradovima: Varaždinu (1877), Bjelovaru (1884), Zadru i Karlovcu (1885), Vukovaru (1886), Koprivnici (1887), Ogulinu (1889) itd. Osnivačka skupština *Saveza hrvatskih sokolskih društava* održana je na Sušaku 6. studenog 1904., a on je

³³ Citirano prema: *Jugoslavenski sokolski almanak za godinu 1933.*, str. 71.

1907. preimenovan u *Hrvatski sokolski savez* te je iste godine primljen u članstvo *Međunarodne gimnastičke federacije (FIG)*. U vremenu od 1907-1914. osnovano je u Hrvatskoj 14 sokolskih župa, u BiH 2, a u SAD 3.³⁴

Vrlo se rano na američkom kontinentu osnivaju ogranci sokolskih društava, te se na taj način udružuju gotovo sve slavenske etničke skupine. Prvu sokolsku organizaciju u SAD utemeljili su češki iseljenici u St. Louisu pod imenom *Spolek Sokol* već 1865. (tri godine nakon utemeljenja *Praškog Sokola*).

Osnivanje sokolske organizacije među hrvatskim iseljenicima u Americi potaknule su istovremeno sokolske organizacije u domovini i sokolske organizacije čeških iseljenika. Prvi *Hrvatski sokol* u SAD osnovan je 1908. u Chicagu, Ill. Naredne se godine formira prva *Hrvatska sokolska župa - Tomislav* u Chicagu koja obuhvaća 9 sokolskih društava iz Chicaga, Ill.; Braddocka, Pa.; Philadelphie i Lolieta, Ill.; Milwaukeea, Wisc.; Steeltona, Pa.; Indiana Harbora, Ind.; McKeesporta, Pa. i Oaklanda, Cal. Kako su sokolske organizacije međusobno bile jako udaljene, osnivaju se još dvije sokolske župe: *Hrvatska sokolska župa Zvonimir* u Philadelphiji i *Hrvatska sokolska župa Gen. Čanić* u Oaklandu koja kasnije mijenja ime u *Jugoslavenska sokolska župa na Pacifiku*. Sokolovi organiziraju skupine za tjelevoježbu, bave se prosvjetnom djelatnošću i izdaju svoje publikacije. Tri hrvatske sokolske župe u SAD osnovale su 8. rujna 1912. *Hrvatski sokolski savez* sa sjedištem u Chicagu, koji kasnije uzima ime *Sveza*.

Kao posebno sokolsko društvo osnovan je u St. Louisu 1910. *Hrvatski sokol - Dalmacija*, koji je vrlo aktivno djelovao sve do drugog svjetskog rata. On je u ovoj naseobini imao i funkciju potpornog društva, a materijalna sredstva prikupljena na priredbama poklanjana su za održavanje hrvatske škole u St. Louisu.

Političke prilike uoči prvog svjetskog rata negativno su djelovale na dalji rad. Organiziran je i *Jugoslavenski sokolski savez* pa se među sokolskim

³⁴ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 1: A-K. 1996., str. 477.

društvima javljaju nesuglasice koje su dobro vidljive već iz naslova sokolskih publikacija, a sadržajna analiza tekstova objavljivanih u njima pokazuje intenzitet polemika koje su se u to vrijeme vodile.

Nakon Prvog svjetskog rata, 30. siječnja 1921. sazvan je inicijativom hrvatskih i slovenskih sokolskih organizacija *Hrvatske sokolske župe - Tomislav* veliki *Sokolski zbor* kako bi rad sokolskih društava ponovno oživjeo. Na tom je zboru ime župe *Tomislav* promijenjeno u *Jugoslavenska sokolska župa*, a sjedište joj je i dalje ostalo u Chicagu.

U Americi su članovi sokolskih organizacija većinom bili radnici, koji su gotovo sve svoje slobodno vrijeme posvećivali radu u društvima. Prvotna je aktivnost ovih društava bila tjelesna rekreacija, no među pojedinim sportskim društvima često su organizirana natjecanja.³⁵

3.3.4. Političke organizacije i udruge

Prije početka 1. svjetskog rata većina je hrvatskih iseljenika u SAD bila zaposlena u industriji kao nekvalificirani radnici. Novine i kalendari obraćali su se 'običnim ljudima', no tek se nekolicina glasila očitovale kao organi radničkog pokreta. Prvo je takvo glasilo izlazilo u Chicagu od 1898.-1905. pod naslovom *Radnik (The Worker)*. Ovaj tjednik utemeljila je tiskara Berger Printing Shop, a ime urednika nije bilo navedeno.

U Pittsburghu je 1903. skupina hrvatskih radnika (Mijo Pecoja, Nikola Hofman, Janko Korade, Florijan Holobar, Dušan Vukotić i dr.) utemeljila prvo socijalističko udruženje pod imenom *Jugoslavenski politički klub* no organizacija je naišla na otpore i u samom hrvatskom iseljentištvu i od američkih vlasti te je ubrzo prestala s radom.³⁶ Ipak, rad se kasnije nastavio, a 1907. donosi se i odluka o pokretanju radničkog glasila te se iseljenicima samoinicijativno javio Milan Glumac Jurišić iz Zagreba te iste godine dolazi u Pittsburgh, a zatim u

³⁵ HOLJEVAC, Većeslav: *Hrvati izvan domovine*; Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 122-123.

³⁶ Ibid., str. 124.

Chicagu organizira nekoliko političkih skupova. Ovaj izučeni tipograf izdao je u Chicagu 25. prosinca iste godine prvi broj socijalističkog glasila *Radnička straža* koje je među hrvatskim radnicima u Americi nastojalo promicati radničku ideju, prosvjetu i politiku. Glumac je svojim oštrim polemičkim napisima pokrenuo mnoge sukobe s različitim idejnim protivnicima, te je relativno mlad podlegao tuberkulozi od koje je bolovao još prije dolaska u Ameriku i preminuo 1914. godine. Tada uređivanje glasila preuzima Todor Cvetkov, rodom iz Bugarske, koji je također iz političkih razloga doselio iz Zagreba u Chicago 1908.

Kao rival ovom glasilu pojavio se također u Chicagu 1911. tjednik *Hrvatski radnički pokret (Croatian Workers' Movement)* koji je u podnaslovu nosio odrednicu: prvo i jedino neovisno hrvatsko radničko glasilo u Americi. Uređivao ga je Frank Halauš, a utemeljitelj i izdavač bila je organizacija Radnički savez države Illinois čiji je predsjednik bio F. J. Kovačević.³⁷

Radnička straža prestala je izlaziti 1917. zbog snažno izraženog antiratnog stava. Uskoro je ista skupina novinara pokrenula list *Nova misao*, a nešto kasnije list mijenja ime u *Znanje*. Todor Cvetkov i Đuro Kutuzović u listu su objavljivali brojne prosvjetne napise, osobito iz područja prirodnih znanosti. Političko vodstvo smatralo je napise neprimjerene strukturi hrvatskog iseljentištva te je zahtijevalo promjene uredničke koncepcije, no Cvetkov i Kutuzović nisu željeli popustiti te su podnijeli ostavku na dužnosti urednika što je na neko vrijeme onemogućilo tiskanje radničkih novina.

U kolovozu 1923. ova dvojica novinara pokreću list *Novi svijet*, a nedugo nakon toga osnivaju *Jugoslavenski prosvjetni savez* kome glasilo postaje službeni organ. Tjednik je imao nakladu od 1500 primjeraka, a 1933. ime mu se ponovo mijenja u *Znanje*.

³⁷ PRPICH, George: *The Croatian Press in the United States before 1939*. John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1984., str. 8.

Usko povezano s ovim glasilima u Chicagou se dvadesetih i tridesetih godina ovog stoljeća tiskaju *Crveni kalendar*, *Kalendar Novi svijet* i *Radnički kalendar*.

3.4. AUTORI TEKSTOVA U KALENDARSKIM KNJIGAMA

Tekstovi tiskani u hrvatskim iseljeničkim kalendarima često su nepotpisani, kao što je bio slučaj i s tekstovima iz starije kalendarske tradicije. Autori tih nepotpisanih priloga, posebno u najranijem razdoblju pojavljivanja hrvatsko-američkih kalendara često su bili sami urednici tih publikacija. Postupno uspješniji izdavači i urednici etničkih glasila okupljaju skupine suradnika i istomišljenika, koji onda, osim što pišu za novine, stvaraju i kalendarske priloge. Ipak, priroda kalendarskih publikacija i tradicijom oblikovane žanrovske norme omogućavale su njihovim urednicima da tiskaju i starije tekstove, priloge preuzete iz raznovrsnih tiskanih izvora, te da se, dijelom zbog nedostatka suradnika u Americi, ali i zbog želje za čuvanjem veza s maticom zemljom obraćaju autorima iz Hrvatske. Bilo je i slučajeva kada su hrvatski autori u američkim izdanjima objavljivali tekstove koje zbog idejnih i političkih razloga nisu mogli biti tiskani u domovini.

Kalendar su vrlo često objavljivali i starije tekstove poznatih hrvatskih i svjetskih književnika koji su se uklapali u uredničku koncepciju te publikacije. Kod ovakvih je primjera važno da su oni unutar konteksta kalendarske knjige često mijenjali svoje prvotno značenje i podređivali se idejnoj poruci koja je obilježavala cjelokupno kalendarsko štivo te su tako prelazili u područje pučkog štiva. Tako su složene književne umjetničke tvorevine često kraćene i adaptirane prilikom prevođenja za kalendar te su u procesu recepcije takvih tekstova u prvi plan izbijale izvanknjiževne funkcije koje su bile njihov sastavni dio, ali koje u situacijama kada su isti tekstovi bili objavljivani u drukčijem literarnom okruženju (npr. neke književne antologije, zbirke ili književnog časopisa), nisu bile toliko izražene. Za veliki dio književne produkcije ranijih

književnih epoha, osobito lirike 19. stoljeća, karakteristično je da su porastom popularnosti ovih tekstova, njihovim uklapanjem u repertoare pjevačkih društava i tiskanjem unutar pučkih pjesmarica i kalendara, imena njihovih autora postepeno padala u zaborav i anonimnost.

Relativna nevažnost imena autora tiskanih tekstova sastavni je dio višestoljetne kalendarske baštine i svojevrsan prežetak iz književnih epoha u kojima se nije isticala autorska individualnost, već je veći dio literarnog stvaralaštva bio podređen tradicijskim obrascima i važećim normama u izrazu. Ovakva su gledanja bila i obilježje većine tekstova koji su pripadali pučkom književnom fenomenu:

Mi govorimo o kalendarskoj literaturi, a nikako o njenim autorima. Oni nemaju pretencioznih osobina. Kad se ne bi potpisivali, ne biste bili u stanju prepoznati ni njihov spol. Oni strpljivo i predano nose nepromjenljivost i stvarnu konvencionalnost života. Oni ne pokušavaju da se protiv nje revoltiraju, kao što to svojim djelima čine autori izazvani demonima častoljublja i intelektualizma. Oni pišu tako bezlično kao niži činovnik u crkvenoj upravi; čak mislim da pišu i tako krasopisno. Literarna slava ih neće poljubiti u čelo, ali ih, kako se kaže, ni podmukla kritika neće blatiti. Jer kritika nema vremena da obrati pažnju na ono što čitaju stotine tisuća nepoznatih čitatelja. Kritika mora raspravljati o zbirci od 17 pjesama, objavljenoj u 250 primjeraka. Nju interesira literatura, ali ne interesira je njena periferija. Samo, na toj se periferiji štošta nađe: prije svega - narod.³⁸

Ovakve komunikacijske osobine štiva u pučkim kalendarima pokazuju da je pored podataka o urednicima, izdavačima i autorima tekstova tiskanih u hrvatsko-američkim kalendarima potrebno upoznati i socijalnu strukturu njihova čitateljstva koja je određivala proces recepcije kalendarskog štiva.

³⁸ ČAPEK, Karel: *Marsija ili na marginama literature*; preveo Jevtić, Ž., Kultura, Beograd, 1967., str. 168.

4. HRVATSKA ČITATELJSKA PUBLIKA U SJEVERNOJ AMERICI

4.1. PRISTUPI SOCIJALNOJ STRUKTURI ČITATELJSTVA KAO ČIMBENIKU KNJIŽEVNOG ŽIVOTA

Pjesničke tvorevine, umjetnička djela oblikovana riječima nastaju i žive unutar većih ili manjih zajednica povezanih prvotno istim jezičnim medijem, a zatim istim sustavom vrednota, obrascima i tehnologijama prijenosa književnih tekstova, odnosno zajedničkom kulturom. Opstojnost je jezične umjetnine moguća jedino u komunikacijskom procesu: književni se tekst aktualizira u recepcijskom činu, u susretu s primateljem (slušateljem ili čitateljem) i u djelovanju koje taj proces izaziva. *Pjesma pripada određenoj zajednici i pjesma se može definirati samo obzirom na tu zajednicu.*¹

Shvati li se književna djelatnost kao komunikacijska djelatnost, za poimanje književnog života u određenoj zajednici važno je sagledati i pošiljatelje književne poruke (pisce) i njene primatelje (čitatelje) te *okolnosti* koje omogućavaju njihov uspješan kontakt. U književnoj i kulturnoj baštini zapadnog kruga od pojave tiska komunikacijski se proces znatno izmijenio - između pošiljatelja i primatelja poruke nastao je cijeli niz posredničkih instancija koje su više ili manje mijenjale sadržaj i oblik prvotne poruke.

Kada se radi o periodičkim publikacijama koje povremeno objavljuju književne tekstove, valja uočiti da ti tekstovi uklopljeni u okruženje zabavnih i informativnih poruka mijenjaju svoje prvotno značenje, a proces je još intenzivniji kada se radi o starijim tekstovima ili tekstovima nastalim u drugom kulturnom krugu.

¹ SLAMNIG, Ivan; *Disciplina mašte*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 11.

++ Književna se komunikacija po nekim osobinama razlikuje od drugih oblika verbalne komunikacije u zajednici pa valja obratiti pozornost i na društvenu ulogu književnosti i na praksu književnog života. Kako se književnici u pravilu obraćaju određenoj zajednici poznavajući njene estetske kriterije, vrednote, književne navike i ukus, struktura će potencijalnog čitateljstva oblikovati praksu književnog života u zajednici. Koliko je uistinu složena problematika proučavanja čitateljske publike pokazuju pitanja koja se ovdje nameću: dijele li autori i čitatelji iste estetske kriterije, u kojoj se mjeri književni tekstovi uklapaju u čitateljska očekivanja, a koliko ih nastoje mijenjati, podudara li se piščeva predodžba o čitateljstvu sa stvarnom situacijom, te, na kraju, može li se uopće i koliko točno, opisati čitateljstvo u nekom minulom povijesnom razdoblju.

4.1.1. Interes sociologije književnosti za čitatelja

Kroz dulje su se razdoblje književnopovijesna i književnoteorijska istraživanja prvotno bavila autorima književnih tekstova i samim književnim tekstovima, a problem primatelja bio je zanemarivan. Ovakve, donekle jednostrane, znanstvene interese donekle je ispravila pojava sociologije književnosti kao nove humanističke discipline u 19. stoljeću:

Sociologija književnosti je disciplina koja treba obuhvatiti proučavanje uzajamnog djelovanja svih faktora književne komunikacije - pisca, teksta, posrednika (organizacijskih i tehničkih) i publike.²

U okviru ove znanstvene discipline razvio se pravac empirijske sociologije književnosti koja je usmjerena sagledavanju kulturnih pojava, njihova sadržaja, upotrebe i funkcije u okviru društva, odnosno određenih njegovih segmenata. Iz te perspektive sociološke i estetske kategorije ne mogu se podvesti pod isti nazivnik, pa se književne i kulturne pojave vrednuju prema

² ŽMEGAČ, Viktor; *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str.11.

svojoj društvenoj funkcionalnosti, a ne iz vrijednosnih pozicija sustava kojem same ne pripadaju.

Sociološka interpretacija često je obilježena mikrosociološkim ili induktivno-analitičkim pristupom, a ona *vodeći računa o jednom specifičnom referencijalnom okviru, želi analizirati zašto je djelo stvoreno, zašto ga je društvo prihvatilo, zašto se ono prilagodilo odnosno potčinilo ovoj ili onoj formi i u kakvom je odnosu prema drugim datostima od kulturnog značaja.*³ Sukladno s takvim pristupom, književnosociološka evaluacija književne produkcije razlikuje se od književnoteorijske ili estetičke. S gledišta sociološke interpretacije u obzir valja uzeti sve čimbenike koji prate produkciju, distribuciju i recepciju teksta, a podaci o spremnosti čitateljstva da prihvaća određenu vrstu tekstova pri tom se ne smiju zanemarivati.

Jedno od pitanja koji zaokupljaju empirijsku sociologiju književnosti je i problem djelovanja djela. Tako ona postaje pomoćna disciplina znanosti o književnosti i usko se povezuje s polazištima estetike recepcije. Pročitani tekst sociološki je relevantan jer djeluje na svijest čitatelja, ali i potiče interes za sličnom vrstom književnih produkata.

Robert Escarpit usmjerava sociologiju književnosti početkom šezdesetih godina ovog stoljeća istraživanju fenomena knjige - njezinoj proizvodnji i distribuciji te poimanju knjige kao masovnog medija. Nekoliko godina kasnije eksplicirati će tezu o književnosti kao komunikaciji. Svojom knjigom *Sociologija književnosti* Escarpit je dao pravac kasnijim književnosociološkim i komunikološkim istraživanjima u sedamdesetim i osamdesetim godinama našeg stoljeća.⁴

Jedan je od najistaknutijih predstavnika empirijske sociologije književnosti Hans Norbert Fügen. Njegov pristup književnim pojavama

³ SILBERMANN, Alphons: *Filozofija književnosti, sociološka estetika književnosti ili sociologija književnosti* u *Sociologija književnosti: sociološka hrestomacija*; izbor tekstova, uvodna studija i bio-bibliografske bilješke PETROVIĆ, Sreten; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990., str. 109.

⁴ Escarpit ESCARPIT, Robert: *Sociologija književnosti*; preveo Gagro, B., Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

temeljen je na poimanju književnosti kao komunikacijskom procesu i društvenom fenomenu:

*Budući da sociologija proučava društvenu, tj. intersubjektivnu aktivnost, ona književnom djelu ne pristupa kao estetskom predmetu; književnost je zanima samo ukoliko je uzrok ili sredstvo nekih posebnih međuljudskih postupaka. Sociologija književnosti razmatra aktivnost osoba koje na bilo koji način sudjeluju u književnom životu, njezin predmet je interakcija tih osoba.*⁵

Predmet ovako shvaćene empirijske sociologije književnosti je međuljudsko djelovanje izvršeno putem književnosti i radi nje.⁶ Tu se radi o kompleksu različitih oblika međuljudskog ponašanja pa je nužno izvršiti raspodjelu u socijalnoj stvarnosti.

Ponašanje pojedinca kao člana zajednice po ovom je autoru ključno za sudjelovanje u književnoj komunikaciji:

*Kulturnim obrascem određeno ponašanje u odnosu na književnost je individui unaprijed dato i pojedinac mu se ne može oteti, a da pri tom ne promaši i književnost samu. To je u izvjesnoj mjeri, kulturno objektivirana strana društvenog fenomena književnosti. Ova društvena pojava aktualizira se u djelovanju pisca i čitatelja, uvijek orijentiranom prema ponašanju drugog. 'Osnovni društveni odnos' je oznaka za ovaj društveni odnos kroz koji se odvija aktualizacija društvenog fenomena književnosti. Ovom, po obliku nepromjenjivom 'osnovnom društvenom odnosu' mogu se pridati različite društvene funkcije; drugim riječima, on može postati nositelj različitih socijalnih funkcija. Te funkcije dalekosežno određuju ulogu književnosti i položaj pisca u društvu.*⁷

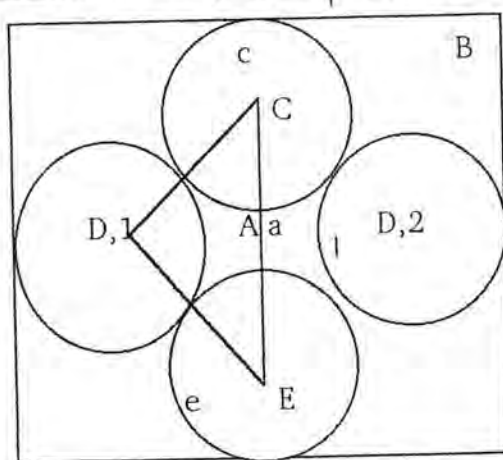
⁵ FÜGEN, Hans Norbert: *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie*, Bonn, 1966., cit. prema: ŽMEGAČ, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976. 20.

⁶ FÜGEN, Hans Norbert: *Problemski krugovi posebne sociologije književnosti* u *Sociologija književnosti: sociološka hrestomacija*; izbor tekstova, uvodna studija i bio-bibliografske bilješke PETROVIĆ, Sreten; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990., str. 66. Isti se stavovi navode i u prethodno navedenom tekstu istog autora.

⁷ Ibid. str. 73

Osnovni društveni odnos je odnos pisca i čitatelja, taj je odnos kulturno reguliran uzajamni odnos i iz njega se vidi socijalna jezgra u kojoj se književnost manifestira kao društvena pojava.⁸ Između njih javljaju se materijalni (knjižarstvo, knjižnice) i idejni (kritika, kazalište,...) posrednici. Za prikaz književne djelatnosti u društvu Fügen je izradio i posebnu shemu:

Problemski krugovi sociologije književnosti - shema:

Legenda:

- A - književnost kao kulturni obrazac
- a - osnovni društveni odnos u kojem se on aktualizira
- B - društvo
- C - pisac
- c - književni krugovi
- D,1 - idejni posrednici - kritika, kazalište
- D,2 - materijalni posrednici - knjižarstvo, biblioteke
- E - čitatelj
- e - publika

4.1.2. Književna komunikacija i društvena stvarnost

Spoznaje do kojih su empirijskim istraživanjima došli književni sociolozi u daljem su istraživačkom radu dovedene u vezu s rezultatima istraživanja drugih humanističkih znanosti, a na nove pravce u istraživanju književnosti unutar ukupnosti društvene stvarnosti posebno je djelovala teorija informacije. Semiotička su istraživanja uslijedila nakon lingvističkih i stilističkih, a sama su

⁸ Ibid. str. 68.

bila podloga za primjenu teorije informacije na estetičku uporabu jezika. U književnoj komunikaciji veliku važnost imaju tekstovne sastavnice koje na prvi pogled nisu lako uočljive, npr. konotacije, aluzije, prazna mjesta u tekstu, a njihovo je razumijevanje moguće samo za pripadnike istog kulturnog okruženja, odnosno među komunikatorima koji dijele isti ili vrlo slični sustav vrednota.

Stvarni čitatelj može razumjeti značenja koja tekst nudi ili se prepustiti asocijacijama i slobodno pridavati vlastiti smisao.⁹

Ovdje se javlja potreba za naglašavanjem razlike između tzv. *implicitnog i eksplicitnog čitateljstva*. Implicitno je čitateljstvo unutar teksta kategorija koja se ne može odrediti objektivnim demografskim i sociološkim istraživanjima, već se prvenstveno prepoznaje analizom književnih tekstova jer su autori u njih ugradili svoju predodžbu o publici kojoj se obraćaju. Eksplicitno je čitateljstvo izvan teksta kategorija koja je bitan čimbenik književnog života i kada se radi o minulim povijesnim razdobljima za koja nisu vođena demografska i književnosociološka istraživanja teže ga je odrediti. Između ovih dviju kategorija postoje podudarnosti, ali i razlike jer su autori tekstova u njih ugrađivali svoje vrednote i intencije koje su često težile ne samo zadovoljavanju recepcijskih interesa nego i njihovom mijenjanju.

Posebni se problemi komunikacije javljaju kada se radi o djelu koje pripada drugoj kulturi, pa je tada potrebno upoznati ili rekonstruirati vrednote te kulture kako bi se moglo razumjeti značenje djela unutar pripadajuće sredine. Vrlo je slična situacija i pri književnoj komunikaciji u različitim socijalnim i obrazovnim sredinama. Stoga se unutar književne historiografije u novije vrijeme javljaju tendencije koje smatraju da historiografska istraživanja moraju obratiti pozornost i na povijest djelovanja djela, a ne samo njegova nastanka.

⁹ *Egli pu'ò cercare di comprendere i significati che l'opera sprigiona, o abbandonarsi ad associazioni fantastiche e sviluppi liberi.* SEGRE, Cesare: *Avviamento all'analisi del testo letterario*; Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino, 1985., str. 10-11.

4.1.3. Estetika recepcije i obzor iščekivanja

Unutar njemačke filološke misli krajem 60-ih i početkom 70-ih godina postavljani su čak i zahtjevi za pisanjem opće književne povijesti pod aspektom recepcije ili tzv. 'čitateljske povijesti književnosti'.¹⁰ U skladu s ovim zahtjevom je i mišljenje da se estetika proizvodnje i prikazivanja mora temeljiti na estetskoj recepciji.¹¹

Ovaj je književnoteorijski pravac temeljen na općoj informaciono-teorijskoj shemi primjenjenoj na književne tekstove: prema Janu Mukašovskom pjesnik i čitatelj su dva subjekta koji se sporazumijevaju pomoću znaka, ovdje je tek u pitanju specifičan estetski znak.¹² U prošlosti su se teorijski pristupi književnosti zadržavali ili na pjesniku kao tvorcu jezične umjetnine ili na samom umjetničkom tekstu. Recepcionoestetsko proučavanje književnosti prihvaća čitatelja kao aktivnog sudionika književnokomunikacijskog procesa, a istraživanja usmjerena ovom teorijskom koncepcijom vodila su ka spoznaji da je i čitateljstvo sudjelovalo pri nastanku i razvoju određenih književnih tendencija i pravaca.

Postoji mišljenje da je recepcija književnog teksta podjednako određena djelom i čitateljem i da je subjektivna komponenta važna za prihvaćanje djela u konkretnim povijesnim prilikama. Tako se na temelju termina *recepcija* i *djelovanje* tijekom nekoliko desetljeća razvila čvrsta metodološka okosnica za nov pristup književnom tekstu, koji je u novije vrijeme doveo do proširivanja interesa znanosti o književnosti i na tekstove kojima je kroz ranija razdoblja bila odricana estetska i književna vrijednost.

¹⁰ WEINRICH, Harold: *Literatur für Leser*, Stuttgart, 1971.; prema: ŽMEGAČ, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str. 70.

¹¹ JAUS, Hans Robert: *Estetika recepcije: izbor studija*; prevela Gojković, D., predgovor Konstantinović, Z., Nolit, Beograd, 1978., 351.

¹² MUKAŠOVSKÝ, Jan: 'Die Kunst als semiologisches Faktum' u *Kapitel aus der Ästhetik*, Frankfurt/M, 1974, str. 138-147.; cit. prema: *Teorija recepcije u nauci o književnosti*; priredila MARICKI, Dušanka, Institut za književnost i umjetnost, Nolit, Beograd, 1978., str. 6.

Razvojem recepcionoestetskih istraživanja došlo se do spoznaje da podatke o čitateljstvu određenog tipa književnih tekstova ne dobivamo isključivo ispitivanjima u javnosti pomoću socioloških anketa, već da su i sami književni tekstovi vrijedan repozitorij građe o povijesnim promjenama u strukturi čitateljske publike.

4.2. KNJIŽEVNA BAŠTINA MATICE ZEMLJE U SVLJESTI HRVATSKIH ISELJENIKA

4.2.1. Tipovi publike u hrvatskoj književnosti

Za razumijevanje književnog ukusa hrvatskog iseljeničtva na sjevernoameričkom kontinentu, valja prvotno poznavati kulturne prilike, navike i okruženje iz kojeg su iseljenici dolazili, što znači književnosociološku situaciju u Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Povijest hrvatske književnosti je još tridesetih godina ovog stoljeća uočila da hrvatsko čitateljstvo nije homogena skupina, već da se dijeli na niz društvenih podskupina od kojih svaka ima vlastite književne kriterije i afinitete:

Primjene li se na ispitivanje hrvatske književnosti djelomično metode kojima je npr. Sakulin ispitivao rusku književnost, moći će čovjek da govori ne o jednoj hrvatskoj književnoj publici, nego o više publika koje često žive jedna pored druge, često bez ikakvih veza. Jednu publiku sačinjavaju oni koji još i danas čuvaju narodnu pjesmu, a donekle čitaju i Kačića. Drugu sačinjavaju ljudi kojima su lektira različiti kalendari, sanjarice, legende, a djelomično i knjige društva sv. Jeronima. Treću publiku čine oni koji čitaju različite romane u sveščićima, napete putopise, Gričku vješticu, i sl. Četvrtu publiku čine oni koji čitaju, među ostalim, knjige kakve izlaze velikim dijelom u Zabavnoj biblioteci, i u drugim sličnim preduzećima. Peta je pak publika ona koja prati domaću i stranu bolju produkciju (jedan dio knjiga Zabavne biblioteke i sl.). Konačno,

imade jedan sloj koji gotovo i ne čita knjige na hrvatskom jeziku, nego na stranim jezicima, u prvom redu na njemačkom. - Granice između ovih raličitih 'publika' čvrste su, i ako nijesu svuda točno fiksirane. Imade među njima donekle i ispreplitanja, a nije rijedak slučaj da i pojedini čovjek prođe postepeno kroz sve te 'publike'. Ni čovjek s izrazitim ukusom nije odmah kad je počeo da čita knjige stao čitati knjige s izrazitom umjetničkom vrijednošću, nego su mnogome prva lektira bili kakvi avanturistički romani ili kriminalne pripovijesti, a mnogima čak i Kačić i narodna pjesma. Ali se u principu, može reći da između ovih raličitih publika u isto vrijeme imade slaba veza - jer onaj koji na pr. čita Kačića nema apsolutno razumijevanja na pr. za Domjanića, a onaj koji će s interesom čitati Kranjčevića, udubljujući se u nj, dosađivat će se nad 'Gričkom vješticom'.¹³

Supostavi li se ovaj presjek kroz tipove hrvatske čitateljske publike uz socijalnu strukturu hrvatskog iseljeničtva koja pokazuje da su putnici u prekomorske zemlje uglavnom dolazili iz seoskih sredina i da je u najranijem razdoblju iseljavanja gotovo trećina bila nepismena, nameće se mišljenje da je najveći broj iseljenika književne potrebe zadovoljavao kroz usmenoknjiževnu komunikaciju i da su pripadali prvom od navedenih tipova književne publike, a kod jednog dijela može se pretpostaviti postojanje književnih afiniteta karakteristističnih za drugi tip. Tek među rijetkim intelektualcima koji su u Ameriku odlazili uglavnom iz političkih razloga i među kojima treba tražiti većinu iseljeničkih vođa i organizatora društvenog i književnog života mogle su postojati književne navike karakteristične za peti tip hrvatskog čitateljstva, ali su oni svojim spisateljskim i publicističkim radom nastojali djelovati na književni ukus Hrvata u prekomorskim zemljama pa su svoju književnu djelatnost prilagođavali pretpostavljenom ukusu čitateljstva kojem su se obraćali.

¹³ BARAC, Antun, *Zapisi o književnoj publici u 'Članci o književnosti'*, Zagreb, 1934. str.112-113. ur: ŽMEGAČ, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str.72.

4.2.2. Kulturološka struktura hrvatskog iseljeničtva prema statističkim podacima

Pokušaj proučavanja književnog života hrvatskih iseljenika na sjevernoameričkom kontinentu primjer je književnopovijesne situacije u kojoj je socijalna struktura čitateljstva bila osobito važan čimbenik. Krajem 19. stoljeća kada u SAD i Kanadu iz hrvatskih zemalja pristiže veliki broj slabo obrazovane radne snage, gospodarske, socijalne, i kulturne prilike u Starom i Novom svijetu bitno su se razlikovale. Većina je hrvatskog iseljeničtva bila seoskog podrijetla i pripadala je tradicijskim zajednicama unutar kojih je usmena književnost bila dominantan oblik književne komunikacije sa sustavom vrednota karakterističnim za tradicijske kulture.¹⁴

*Postotak nepismenih iseljenika u periodu 1901 - 1904. iznosio je 1/3 svih iseljenika (33,71%), a u razdoblju 1905 - 1908. odnos se još i pogoršao. (...) Prema podacima o pismenosti iseljenika između dva rata pokazuje se velika promjena u odnosu na ranije razdoblje. Između dva rata postotak nepismenih bio je neznatan dok je u doba masovnog useljavanja prije prvog svjetskog rata bio mnogo veći od broja pismenih iseljenika.*¹⁵

U najranijoj fazi 'moderne kolonijalizacije' najprije su se selili pojedinci i manje skupine iz primorskih krajeva. Ova skupina migranata naseljavala se je uglavnom uz pacifičku obalu, deltu rijeke Mississippi i u gradu New Yorku, te uglavnom nije korjenito mijenjala profesionalnu aktivnost, nastavljajući se baviti pomorstvom, ribarstvom i poljoprivredom.

¹⁴ 'Iseljenici koji su dolazili u razdoblju od 1885-1910. iseljavali su se s namjerom da zarade novac i da se vrate kući. U to vrijeme većinom je dolazilo seljačko stanovništvo koje je tražilo zaposlenje u tvornicama kao nekvalificirana radna snaga.' HOLJEVAC, Većeslav: *Hrvati izvan domovine*; Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 79.

¹⁵ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., 154.

Kako su ovi prvi doseljenici bili malobrojni i teritorijalno disperzirani oni nisu bili značajna skupina u američkom društvu, nisu se u većem opsegu organizirali te nisu razvili širu društvenu ni političku djelatnost u novoj sredini.¹⁶ Posljedica ovakve socijalne situacije je i da u ovim okolnostima nisu postojali uvjeti za razvoj književnog života, pa ni za pokretanje izdavačke djelatnosti.

Razdoblje masovnog doseljavanja započinje u zadnjim desetljećima 19. stoljeća i u razdoblju do prvog svjetskog rata Hrvati su postali sastavni dio naj snažnijeg imigracionog vala u povijesti SAD. O razmjerima iseljavanja teško je dobiti pouzdane statističke podatke. U Hrvatskoj su se podaci o iseljavanju počeli prikupljati tek 1898. godine, a i tada su evidentirani samo oni slučajevi koji su primjerice zbog izdavanja putnica bili statistički evidentirani ili za koje se slučajno doznalo iz podataka parobrodarskih kompanija. Podaci u državama useljenja su sigurniji, ali za iseljenike iz Hrvatske ni tu nisu pouzdani zbog toga što je njihova etnička pripadnost bila bilježena vrlo nesustavno. Tek od 1910. Slaveni se u SAD registriraju prema materinskom jeziku, a u kasnijim izvješćima i prema zemlji rođenja. Za razdoblje od 1890-1910 podaci variraju od 186.573 do 309.954,¹⁷ a najčešće se spominje broj od oko 250.000 (u popisima stanovništva SAD i izvješćima parobrodarskih društava).¹⁸

U ovom razdoblju proces iseljavanja povezan je s vidljivijim promjenama u profesionalnoj djelatnosti i načinu života. Dolaskom Hrvata na američki kontinent njihov se život korjenito mijenja: poljoprivrednu djelatnost zamjenjuju radom u velikim rudokopima i tvornicama, ponajviše u gradovima na sjeveroistoku SAD. Kako su rani doseljenici bili uglavnom muškarci, život u seoskim obiteljskim zajednicama zamijenit će konačišta (*boarding houses*) u

¹⁶ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., 1982, 126.

¹⁷ LAKATOŠ, Josip: *Narodna statistika*, Zagreb, 1914, prema: HOLJEVAC, Većeslav: *Hrvati izvan domovine*; Matica hrvatska, Zagreb, 1967., str. 67.

¹⁸ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., str. 127-129.

gradskim predgrađima gdje će higijenski uvjeti biti iznimno slabi, a središta društvenog života i okupljanja postat će *salooni*. Već će sama situacija života u drukčijem kulturnom okruženju djelovati na način života, pogled na svijet i kulturne potrebe iseljenika:

*(...)jer je potpuno utvrđeno da sama činjenica promjene zavičaja pri radu spada u najmoćnija sredstva njegove intenzifikacije. Ista ona poljska djevojka koju u njenom zavičaju nikakvim izgledima na zaradu nije bilo moguće istrgnuti iz njene tradicionalističke lijenosti upadljivo mijenja čitavu svoju narav i može biti nemjerljivo iskorištavana kada kao strani radnik radi u tuđini. Kod talijanskih putujućih radnika pokazala se sasvim ista pojava. Da ovdje nije nipošto odlučan činitelj samo odgojni utjecaj ulaska u višu 'kulturnu sredinu' - koliko god u tome, naravno, sudjeluje - pokazuje se u tome što ista pojava nastupa i ondje gdje je - kao u poljoprivredi - vrsta zanimanja potpuno ista kao i u zavičaju i gdje smještaj u kasarnama za putujuće radnike itd. uvjetuje, štoviše, privremen pad na jednu razinu životnog standarda kakva se u zavičaju nikada ne bi mogla podnijeti. Sama činjenica rada u okolnostima sasvim drukčijim od onih običnih lomi ovdje tradicionalizam i djeluje 'odgojno'. Jedva da je i potrebno natuknuti koliko američkog ekonomskog razvitka počiva na ovakvim djelovanjima. Za staro doba potpuno slično značenje babilonskog izgnanstva za Hebreje može se na natpisima, tako reći, rukama opipati, a isto važi, na primjer, za Parse. - Ali za protestante, kao što to već pokazuje očevidna razlika u ekonomskoj osobnosti puritanskih kolonija Nove Engleske prema katoličkoj Maryland, episkopalističkom Jugu i interkonfesionalnom Rhode Islandu, uticaj njihove vjerske osobnosti igra sasvim očevidno, ulogu kao samostalan faktor, sličan kao u Indiji kod džaina.*¹⁹

¹⁹ WEBER, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Miličević, N., I.p. Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., str. 16.

Od trenutka odlaska iz rodnog mjesta / sela, hrvatski se iseljenik susreće sa cijelim nizom novih i nepoznatih situacija s kakvima se u sredini u kojoj je odrastao i prihvaćao kulturne vrednote i urastao u mrežu društvenih interakcija, nije imao prilike susresti i na njih pripremiti. Nova se sredina razlikuje po ustroju društvenih institucija, po gospodarskom životu, kulturnim vrednotama i, što će u početnoj fazi iseljavanja biti najteže premostiva prepreka za većinu hrvatskih doseljenika, po jeziku.

Do 20-ih godina ovog stoljeća većina je iseljenika u gradovima bila okupljena u naseobinama. Kasnije se zbog poboljšanja njihova gospodarskog položaja i usvajanja engleskog jezika i prilagodavanja kulturološkim navikama nove sredine situacija mijenja jer se smanjuje potreba za neposrednom povezanošću sa sunarodnjacima i uzajamnom pomoći, a jačaju veze s drugim stanovnicima SAD. Početna nemogućnost sporazumijevanja s autohtonim stanovništvom biti će jedan od čimbenika koji će hrvatske iseljenike navesti na udruživanje, na ostvarivanje socijalnih veza s pripadnicima vlastite etničke skupine. U početku je ta kulturološka distanca od starijeg američkog stanovništva vodila ka svojevrsnoj izolaciji, stvaranju vlastite subkulture, pa čak i do getoizacije. Takve adaptacijske teškoće nisu bile problem pojedinaca već cijelog niza različitih društvenih grupacija. Hrvati su se našli u situaciji koja je bila bliska položaju drugih etničkih skupina doseljenika iz južne, srednje i istočne Europe (Talijani, Nijemci, Česi, Slovaci, Poljaci,...).²⁰ Radi se tu o pojavama koje su obilježile cjelokupnu povijest SAD i Kanade te postale predmetom interesa američkih povjesničara, sociologa i kulturnih antropologa. Mnoge od pojava ključnih za razumijevanje života hrvatskog iseljeničtva dio su globalnih procesa i stoga je moguće uočavati i sličnosti s procesom akulturacije drugih europskih doseljenika, ali i neke specifičnosti koje su posljedica povijesnih, socijalnih, kulturnih, gospodarskih i političkih prilika u Hrvatskoj u vrijeme iseljavanja, ali i tijekom života na američkom kontinentu. Veze s

²⁰ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979.

europskim kulturnim okruženjem, načinom života i tradicijama slabile su i mijenjale se, ali nikada nisu bile potpuno pokidane.

Društvena adaptacija Hrvata u onim američkim državama čija je privreda bila temeljena na djelatnostima koje su bile slične onima kojima su se doseljenici bavili prije odlaska u prekomorske zemlje odvijala se drukčije nego u velikim industrijskim gradovima na sjeveroistoku SAD. Primjer je takve prilagodbe naselje uzgajivača oštriga na prostoru države Louisiane koje se razvijalo uz relativno manje intenzivne vanjske utjecaje te je tu bolje očuvana tradicija matice zemlje i oblik književne komunikacije karakterističan za tradicijske zajednice.²¹ Najbrojnije hrvatske naseobine u SAD nalaze se na području države Pennsylvanie. Ona je geografski i klimatski bila privlačna iseljenicima iz Like, Gorskog kotara, s Korduna i Banije te s dinarskog područja jer je podsjećala na krajeve iz kojih su dolazili. Ranije su naseobine donekle određivale brojnija doseljavanja u kasnijim razdobljima.

Nakon prvog svjetskog rata, posebno donošenjem zakona o imigraciji u SAD 1921. s restriktivnim kvotama za useljenike iz istočne i južne Europe broj useljenika znatno se smanjuje, a mijenjaju se i profesionalna struktura i oblici društvenog organiziranja. Posljedice svjetske ekonomske krize očitovale su se u razdoblju od 1930-1933 u velikom broju povratnika u domovinu (25.112) i to prvenstveno osoba koje su se odselile u SAD u vrijeme najjačeg iseljavanja do prvog svjetskog rata.

Nakon drugog svjetskog rata hrvatski doseljenici dolaze u SAD uglavnom preko zapadnoeuropskih zemalja, naseljavaju se u mjestima gdje mogu naći odgovarajuće zaposlenje, najčešće ondje gdje su već postojale hrvatske naseobine. Obrazovna je struktura ovog iseljeničtva na znatno višoj razini nego u prethodnim razdobljima, a većina se već pri dolasku može služiti engleskim jezikom. Kulturne navike i književni ukus također olakšavaju

²¹ Takva ruralna zajednica (hipotetski nazvana Oysterville zbog dominantne gospodarske djelatnosti) dalmatinskih doseljenika na ušću rijeke Missouri sociološki i kulturološki je opisana u radu: LOVRICH, Frank M.: *The Social System of a Rural Yugoslav - American Community: Oysterville, A-Thesis - June 1963.*

integracijske procese i praćenje američke medijske produkcije koje je u ranijim desetljećima bilo ili potpuno nemoguće ili vrlo teško.

Važan je podatak da su gradovi bili mjesta gdje su iseljenici iz Hrvatske najlakše nalazili zaposlenje te je tako indeks urbaniziranosti bio vrlo visok. Prema podacima iz 1930. među doseljenicima iz Jugoslavije u SAD 73% živjelo je u velikim gradovima, 21% u malim gradićima, a svega 6% na farmama.²²

4.2.3. Dominantne funkcije kalendarskih priloga

Pojam je funkcije unutar estetičkog sustava prvi temeljitije razradio Jan Mukařovský 1936. godine. U knjizi *Estetska funkcija, norma i vrijednost* definirao je estetsku funkciju kao glavno distinktivno obilježje između umjetničkih i neumjetničkih djela, ali je naglasio i da umjetnost ima i druge funkcije osim estetske.²³ Izvanestetske funkcije književnog djela vrlo su raznovrsne te ih različiti autori navode prema različitim kriterijima. Najčešće se svode na zajednički nazivnik praktičnih (utilitarnih) odnosno društvenih funkcija među kojima se navode obavijesna, spoznajna, moralna, socijalna i politička funkcija.

Kalendarske knjige imaju primarno utilitarnu funkciju (računanje vremena), a ostale funkcije uključujući i estetsku funkciju književnih priloga tek su sekundarne. Kako su kalendarske knjige prethodno određene kao forma pučke produkcije koja posjeduje samo neke od osobina karakterističnih za književnoumjetničke tekstove od kojih se prvenstveno razlikuje baš po svojoj društvenoj funkciji, ali i kao prethodnica sredstava javnog priopćavanja i masovne književnosti, ovdje valja navesti preglede funkcija književnih tekstova i sredstava javnog priopćavanja.

²² ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., str. 138.

²³ MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Estetska funkcija, norma i vrijednost*, 1936. u FLAKER, Aleksandar: *Stilske Formacije*; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str. 29-31.

U knjizi *Stilske formacije* Aleksandar Flaker izložio je sustav funkcija književnog teksta koji se sastoji od dviju većih skupina koje čine estetska i društvena funkcija. Uz estetsku funkciju Flaker navodi i zasebnu funkciju estetskog prevrednovanja, a kao temeljne tipove ostvarivanja društvene funkcije navodi spoznajnu (gnoseološku), izražajnu (ekspresivnu), zabavnu (ludističku) i funkciju vrednovanja (aksiološku). Ovakva razrada autoru pomaže prvenstveno u književnopovijesnim analizama i služi kao spona između književnih i društvenih procesa.²⁴

Pregled funkcija sredstava javnog priopćavanja prema Charlesu Wrightu sadrži neke sastavnice koje se u prethodnoj tipologiji javljaju unutar društvene funkcije književnosti, ali i nove aspekte. Kao četiri temeljne komunikacijske aktivnosti navedene su: nadvladavanje okoliša, korelacija među dijelovima društva u kontaktu s okolinom, prijenos društvene baštine (znanja, vrednota i društvenih normi) s jedne generacije na drugu ili na nove članove društva, te zabava. Autor naglašava da prijenos vijesti uključuje i interpretaciju i upute za ponašanje, što se kolokvijalno naziva propagandom ili uredničkim komentarima.²⁵

Iz podataka o dominantnim funkcijama kalendarskih priloga izravno se očituje socijalna struktura čitateljstva kako su je poimali urednici i izdavači kalendarskih knjiga, odnosno implicitnog čitateljstva. Susret različitih kulturnih tradicija stvarao je nove oblike društvenog života, institucionalnog organiziranja i percepcije vlastitog grupnog identiteta, a sve se je to očitivalo i na području književnog života. Ovdje se izravno očituje Riesmanovo poimanje o pripovjedačima kao činiteljima socijalizacije,²⁶ jer se u praćenju promjena u književnoj produkciji u iseljeništvu može uočiti najuža povezanost sa promjenama u socijalnoj strukturi i gospodarskoj djelatnosti.

²⁴ FLAKER, Aleksandar: *Stilske Formacije*; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str. 39-44.

²⁵ WRIGHT, Charles Robert: *Mass communication: A Sociological Perspective*; Random House, New York, N.Y., 1975., str. 9-19.

²⁶ RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965.

Za znatan dio hrvatskog iseljeničtva krajem 19. i početkom 20. stoljeća kalendarske knjige nisu bile tek kronološke tablice s više ili manje čitljivim zabavno-poučnim dodatkom, već su predstavljale važan izvor informacija, rijetko dostupno štivo na materinskom jeziku u stranoj jezičnoj sredini te stoga i vezu s maticom zemljom, ali i oblik posredovanja vrednota nove sredine na prihvatljiv i dostupan način. Iz analize sadržaja iseljeničkih kalendara može se pratiti u kojoj je mjeri književna produkcija u iseljeničtva bila povezana s kulturnim obrascima i njihovim postepenim promjenama u novoj sredini.

Kalendarske knjige tiskane u posljednjim desetljećima 19. i početkom 20. stoljeća redovito su poučno intonirane, u prilogima je naglašena didaktička komponenta i težnja da se čitatelje informira i pouči. Prema vrsti uputa koje se kreću od temeljnih higijenskih savjeta i najosnovnijih pravnih informacija nužnih za uspješno uključivanje u američko društvo, vidi se da se urednici kalendara i autori priloga obraćaju čitateljstvu nastojeći mu prvenstveno prenijeti znanja, vrednote i društvene norme nove sredine. Ova funkcija nije samo obilježje publicističkih priloga, već se ona sustavno provlači kroz cjelokupno kalendarsko štivo, uključujući tu i književne priloge bilo da su oni preuzeti iz hrvatske ili američke književnosti ili su bili pisani za kalendar u kojem su objavljeni. Radi se dakle o dominaciji gnoseološke i aksiološke funkcije koje se u većini priloga prepliću. Čitatelju se obično sugerira koje su vrednote prihvatljive u novoj društvenoj sredini, no za razliku od američkih kalendara starijih europskih doseljenika, kalendarske knjige novijih srednjoeuropskih doseljenika često se pozitivno odnose prema tradiciji i kulturi matice zemlje. Napetost između intencije da se čitateljstvu kalendara olakša adaptacija na nove društvene okolnosti i da se istovremeno spriječi asimilacija i gubitak etničkog identiteta stalna je pratilja hrvatskih kalendarskih prvijenaca u Americi.

U razdoblju između dvaju ratova javljaju se nove društvene okolnosti i nova idejna strujanja koja, u povezanosti s drukčijim socijalnim sastavom iseljeničtva i postepenim uključivanjem u književni i društveni život druge

doseljeničke generacije, uvjetuju pojavu novih i promjene u tradiranim funkcijama kalendarskih tekstova. Sadržaji koji su predmet poučavanja prenose se na način koji pokazuje da se urednici obraćaju čitateljstvu koje je na višoj obrazovnoj razini nego u ranijem razdoblju, informacije o američkom društvu postupno zamjenjuju vrlo opširna izvješća o radu iseljeničkih organizacija i udruga koje su u međuvremenu stvorene i zaživjele okupivši brojno članstvo, pisci povijesnih i političkih rasprava češće svoje tekstove intoniraju sa stranačkih pozicija i inzistiraju više na aksiološkom nego gnoseološkom momentu. Uz zabavnu funkciju, koja kalendare prati od pojave do najnovijih vremena, jača funkcija estetskog prevrednovanja čiji su začeci naznačeni u ranijoj fazi. Afinitet prvih doseljenika za tradicijsko usmeno stvaralaštvo i pučku deseteračku poeziju bio je tako intenzivan da su sastavljači kalendara koristili takvu vrstu priloga da privuku čitateljstvo te nisu svjesno nastojali mijenjati književne navike. Činjenica je i da je dio urednika i tekstopisaca dijelio simpatije prema usmenoknjiževnoj tradiciji pa je teško odrediti koliko su tiskani prilozi izraz književnog ukusa urednika, a koliko čitateljstva kalendarskih knjiga. U drugom i trećem desetljeću 20. stoljeća i među hrvatsko iseljeničtvo prodiru avangardne tendencije pa se vrsta književnih priloga mijenja, primjeri iz novije pisane produkcije su češći, a poetski tekstovi moderniji. Pučko deseteračko pjesništvo koje komentira aktualna društvena zbivanja i dalje je prisutno, ali sve ga više zamjenjuju senzacionalistički intonirani prozni napisi preuzeti iz ametičkog tiska, koji najčešće nisu izravno prevedeni već su prilagođeni kulturnim navikama čitateljstva kalendarskih knjiga.

Od sredine 20. stoljeća javljaju se nove promjene u uređivačkim koncepcijama pri čemu kalendari sve više prihvaćaju obilježja sredstava javnog priopćavanja, a književni prilozi imaju izraženiji poetski karakter. Dezintegracija tradicijske pučke kalendarske forme doseže svoj završni stupanj što se očituje u postepenom smanjenju broja kalendara i već navedenom preimenovanju kalendara u zbornike. Postojeći kalendari svjedoče o uredničkoj

svijesti da se obraćaju obrazovanom čitateljstvu koje od kalendara više ne očekuje prosvjetiteljske napatke niti oni za njih predstavljaju jedini dostupan oblik zabave, već da čitatelji, koji većinom mogu bez poteškoća pratiti američka sredstva javnog priopćavanja i koji zahvaljujući znatno boljoj prometnoj povezanosti mogu lakše komunicirati s maticom zemljom od iseljeničkog kalendara očekuju da u američkoj sredini predstavlja vezu s kulturnom baštinom matice zemlje. U posljednjoj trećini 20. stoljeća američko društvo biva sve intenzivnije zahvaćeno svijesću o vrijednosti etničkih tradicija te različite europske i vaneuropske etničke zajednice nastoje sa svojom etničkom kulturom upoznati druge pripadnike američkog društva. Kalendaru su sve češće dvojezični jer neki od pripadnika druge i treće generacije ne vladaju materinskim jezikom svojih predaka, ali i zato da bi bili dostupni američkom čitateljstvu i pružili mu informaciju o hrvatskoj kulturi i povijesti.

Ova opća zapažanja o povijesnim promjenama u dominantnim funkcijama kalendarskih tekstova koja su ujedno i izraz svijesti urednika i autora tekstova pisanih za pojedine kalendare o sociokulturnim obilježjima čitateljstva kalendarskih knjiga dopunjuju nedostatnost statističkih podataka o strukturi iseljeničstva i potpuni nedostatak bilo kakvih analiza konkretnih čitateljskih interesa i afiniteta hrvatskog iseljeničstva pa mogu biti smjernica u sadržajnoj analizi kalendarskog štiva i njegova povijesna razvoja. U situaciji u kojoj je teško pouzdano utvrditi koliko je hrvatskih kalendara u SAD i Kanadi uopće tiskano i u kojoj nakladi, još je teže donositi sudove o tome što je uistinu najviše zanimalo njihove čitatelje, pa će anonimno čitateljstvo iseljeničkih kalendara neminovno ostati još slabije poznato od malo poznatih urednika, izdavača i pisaca kalendarskih priloga na prostoru Sjeverne Amerike.

4.3. IZMEĐU DVLJU KULTURA

Društveno okružje u kojem su izdavani i čitani hrvatski kalendari u Americi obilježeno je kontaktom različitih kulturnih sredina i tradicija. Nije tu

riječ tek jezičnoj barijeri koja je u početku bila najteže premostiva granica za većinu hrvatskih iseljenika pri uklapanju u novi životni milje, već i o različitim vrijednosnim sustavima, a kada se radi o književnoj komunikaciji, o recepcijskoj situaciji u kojoj su se hrvatski iseljenici morali privikavati na nove tehnologije u prenošenju verbalnih poruka. Ovdje se prvenstveno misli na razliku između iz domovinskih seoskih zajednica baštinjene usmenoknjiževne tradicije koja je temeljena na sasvim drukčijim principima i zakonitostima od u Americi dominantne komunikacije tiskanim sredstvima javnog priopćavanja. Primjeni li se ovdje Riesmanova sociološka tipologija prema dominantnim pripovjedačima koji sudjeluju o formiranju karaktera, većina je iseljeničstva, s izuzetkom malobrojne skupine intelektualaca koja je organizirala društveni i književni život Hrvata u Americi, bila suočena sa životnom situacijom u kojoj je bio neminovan izravan prijelaz od karakterološke strukture upravljene tradicijom na karakter usmjeren drugima bez međufaze karakternog tipa koji je iznutra usmjeren. To znači da iseljeničstvo najranije faze uglavnom nije imalo mogućnosti institucionalnog obrazovanja koje bi ga priviknulo na pisane književne tekstove koji su glavni predmet književnopovijesnih istraživanja, te je za njih kontakt s kalendarskim knjigama u kojima su uz pučke zabavne tekstove objavljivana i najvrednija hrvatska književna ostvarenja predstavljao prijelaznu stepenicu u sučeljavanju s novim tipovima književne komunikacije.

Zbog općeg društvenog i književnog konteksta, društvena funkcija iseljeničkih kalendara, ali i funkcija estetskog prevrednovanja koja je ovdje vrlo izražena, čini kalendarske knjige u iseljeničstvu znatno izraženijim poticajem u razvoju općeg književnog života nego što je slučaj s nekim od književnih časopisa u domovini. Mogući prigovor da kvaliteta književnih priloga koje su kalendari tiskali nije na odgovarajućoj estetskoj razini gubi na snazi ako se ne zanemaruje intenzitet društvenog i kulturnog dinamizma koji su kalendari promovirali baš zbog situacije kontakta različitih kulturnih sfera i dominacije različitih tipova književne komunikacije.

Marshall McLuhan je analizirajući važnost tiska za modernu zapadnjačku kulturu naglasio postupnosti u razvoju proznog izraza koja je bila motivirana pojavom tiska i korijenitost društvenih promjena na prijelazu srednjeg u novi vijek sagledavajući razdoblje renesanse kao vrijeme sudara različitih kultura među kojima je glavno distinktivno obilježje uporaba različitih tehnologija u prijenosu društvenih znanja:

*Doba u brzom mijenjanju je ono koje postoji na granici između dviju kultura i između sukobljenih tehnologija. Svaki trenutak njegove svijesti je čin prevođenja jedne od ovih kultura u drugu.*²⁷

Individualizam kao jedno od bitnih obilježja novovjekovnog čovjeka Zapada ovaj autor sagledava kao posrednu posljedicu izuma tiska i širenja pismenosti i obrazovanja na sve veći broj pripadnika društva. I on naglašava ulogu pučke tiskane produkcije s viteškim romanima, ilustriranim časoslovima i kalendarima (odnosno pastirskim kalendarima) kao knjigama s najvišom nakladom te spominje razvoj velike sposobnosti uopćavanja kod ljudi na granici između različitih oblika iskustva kao prednost sudara i mijene kultura.²⁸

Analizom hrvatskih pučkih kalendara tiskanih u Americi moguće je na primjeru jedne manje društvene zajednice pratiti posljedice susreta različitih kultura, pri čemu postepeno postaje sve očitije da kulturni utjecaji i strujanja nisu išla samo u jednom smjeru, prenošenjem kulturnih vrednota američkog društva na doseljeničke zajednice, nego je dolazilo do cijelog spleta raznovrsnih interakcija, kako među različitim doseljeničkim etničkim zajednicama koje su u novoj sredini prolazile kroz slično iskustvo (Hrvati su ovdje bili posebno povezani s drugim narodima Srednje i Južne Europe, posebno slavenskim), tako i kroz doprinos pripadnika novih doseljeničkih zajednica razvoju američkog društva i općem napretku čovječanstva.

Posljedice susreta Starog i Novog svijeta kroz iskustvo europskih migranata s kraja 19. i početka 20. stoljeća osjećale su se na globalnom planu

²⁷ Mc LUHAN, Marshall: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*; preveo Vučićević, B., Nolit, Beograd, 1973., str.165.

²⁸ Ibid., str.166.

šoka i poteškoće pri savladavanju jezične barijere obilježili su cjelokupni tijek velikih prekomorskih migracija iz niza europskih zemalja koje su se odvijale od sredine 19. stoljeća do drugog desetljeća 20. stoljeća:

*All modern human migrations display some of the same features because all involve the stress of adjusting to one culture the traits developed in another. And the universality of the migration experience was certainly characteristic of people who shared a European heritage.*³¹

Već je sam polazak na put, putovanje preko Atlantika, i susret s institucijama koje su u američkim lukama prihvaćale doseljenike iz europskih zemalja predstavljao početak raskida vrednotama tradicije i običajima seoske sredine. Putovanje brodom bilo je dugotrajno i iscrpljujuće te brojne kalendarske priče opisuju traumatičnost prekomorskog putovanja, a opis putnika trećeg razreda donosi i putopisna proza *Preko Atlantika do Pacifika*:

*Svi se tu jezici miešaju, kao u babilonskom tornju. Ima najviše Talijana, pa Nijemaca, Poljaka, Čeha, Finaca, Leta, Magjara, Slovaka, Slovenaca, Srba, Bugara itd. Crnogorci su najnespretniji u hod, obučeni pola na crnogorsku, pola na francesku, otrcani, ko puki prosjaci, ko obučeni za pokladnu šalu. Mnoge muči morska bolest, pa ti izgledaju još jadniji. Ljuta je ciča, a većina je putnika trećeg razreda obučena u ljetnje odielo. Kad im to okvase morski valovi nemaju što obući pa leže. U njihov odio teško je zaći, jer je zrak zadušljiv, nu nije im ipak gore na franceskom društvu, nego na drugima, a hrana je bolja i obilnija.*³²

Ideja uspjeha koja je predstavljala jedan od bitnih čimbenika američke kulture bila je strana tradicijskim zajednicama iz kojih su europski migranti dolazili.

Dinko A.: *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i eseji*; Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1997.

³¹ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 306.

³² TRESIĆ - PAVIČIĆ, Ante: *Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi - putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja*; izdao o svom trošku Srećko Skakoc, tiskao Dioničke tiskare u Zagrebu, 1907., str. 16.

iako je samo dio stanovništva bio izravno uključen u migracijski proces. I ovdje se nameće kulturološka metafora koju rabi McLuhan:

*Dvije kulture ili tehnologije mogu, poput astronomskih galaksija bez sudara proći jedna kroz drugu, ali ne i bez promjene konfiguracije.*²⁹

Dokument dijela tog globalnog procesa jesu i hrvatsko-američke kalendarske knjige, čiji prilozi svjedoče o adaptacijskim procesima, ali i o kulturološkim promjenama uvjetovanim dodiranjem različitih tradicija koje su se očitovale i u hrvatskom i u američkom društvu, što novija američka povijest, osvještavajući multikulturalno iskustvo i osobitosti etničkih kultura različitih pripadnika suvremenog američkog društva, sve više uočava i pozitivno vrednuje.

4.3.1. Jezična barijera i kulturološki šok

Iskustvo je seljenja predstavljalo za sve Hrvate koji su još od 19. stoljeća, potaknuti prvenstveno teškim ekonomskim prilikama u domovini, tragali u Americi za boljim uvjetima života i mogućnostima stjecanja materijalnih dobara, iskustvo sučeljavanja s nizom nepredvidivih poteškoća i teško savladivih situacija. Iako je proces iseljavanja zahvatio znatan dio mlade, u početku pretežno muške populacije hrvatskih sela, odluka o odlasku u Ameriku bila je izrazito individualna odluka. Sredina iz koje su dolazili prekomorski migranti bila je obilježena sustavom vrednota koji je afirmirao suradnju, poštivanje običaja i autoriteta, a prema osobnom vlasništvu je često razvijao stavove koji su se znatno razlikovali od onih koji su određivali život u SAD i Kanadi. Među različitim hrvatskim regijama i krajevima postojale su razlike u običajima i hijerarhiji vrednota, no sve te tradicijom određene zajednice živjele su životom koji se veoma razlikovao od američkog.³⁰ Iskustvo kulturološkog

²⁹ Ibid., str.175.

³⁰ O razlikama između pojedinih hrvatskih seoskih zajednica vidjeti: RIHTMAN - AUGUŠTIN, Dunja: *Struktura tradicijskog mišljenja*; Školska knjiga, Zagreb, 1984. i TOMAŠIĆ,

Teškoće s kojima su se migranti susretali na putu selektivno su djelovale na njih, no uspješnost njihovu u nadilaženju nije primarno ovisila o fizičkim kvalitetama kao što su snaga ili izdržljivost, već o *spособnosti prilagodbe*. Prema riječima Oscara Handlina (...) *only those who were capable of adjusting from peasant ways to the needs of new conditions and new challenges were able to absorb the successive shocks of migration.*³³

Početne teškoće i odgovori na traumatizirajuća iskustva bili su sklonost alkoholizmu, prekomjerno pušenje i česte psovke. Veliki broj poučnih priloga i moralističko-higijenskih uputstava u kalendarima novijih europskih etničkih grupa bavi se ovim problemima. Društvena istraživanja i statistike istovremeno su pokazali da su teški zločini bili vrlo rijetki i da čak i u najtežim uvjetima života u getima nisu bili uobičajeni. Jedno psihosociološko istraživanje o reakcijama na kulturološki pritisak koje je proveo Eric H. Ericson govori o dva oblika otpora na drukčije kulturološko okruženje: ozlojeđeni i popustljivi otpor. Promatrajući pasivno popuštanje, ovaj ga je istraživač protumačio tezom da sukob vrijednosnih sustava u pojedincu izaziva gubitak emotivne energije. Zanimljivo je da narativni obrasci prenošeni u zajednicama koje se sučeljavaju s drukčijim i nepoznatim kulturnim utjecajima svjedoče o ovim psihološkim konfliktima pa djelomice čuvaju tradicijski sustav vrednota:

*Ta prošlost se produžava u pričanjima staraca i u uvodnicima seoskih novina, koje još nisu zaklonjene gradskim prizorima i zvucima.*³⁴

Rani iseljenički kalendari često donose 'istinite priče' koje opisuju baš ove prvotne sukobe s novim sustavom vrednota pri čemu su nositelji novih vrednota ponekad prikazani gotovo karikirano. Handlin je temeljeći svoje zaključke na iskustvima raznih europskih etničkih zajednica zaključio da je odgovor većine migranata, uključujući ovdje podjednako neobrazovane seljake i političke disidente bio konzervativizam - svi su utvrđivali stare vrednote i

³³ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 55.

³⁴ RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965., str. 97.

reafirmirali stare ideale: *All would seek to set their ideas within a fortification of religious and cultural institutions that would keep them bound against the strange New World.*³⁵ Veliki broj iseljeničkih udruga i razni oblici institucionalizacije društvenog života etničkih zajednica bili su odgovor na kulturološki šok i osjećaj osamljenosti u novim životnim uvjetima.

Unutar prve iseljeničke generacije bili su rijetki pojedinci koji su potpuno uspijevali savladati kulturološki antagonizam, integrirati se u američko društvo i u njemu postići uspjeh prema američkim mjerilima. Većina onih koji su odlučili ostati u Americi nadu je polagala u djecu, a proces adaptacije i integracije odvijao se postepeno kroz više generacija. Može se zpažiti i pojava da je druga generacija postupno gubila vezu s domovinom svojih predaka, a treća je ponovno nastojala bolje upoznati jezik i kulturu zemlje iz koje su došli njihovi preci.³⁶ Većina očekivanja koja su motivirala europske migrante na put preko oceana nije se ispunila, ali zamijenile su ih drukčije predodžbe i vrednote ka kojima su težili. Proces amerikanizacije bio je povezan s postupnim promjenama sustava vrednota i intenzifikacijom individualizma, a Amerika je za doseljenike i njihove potomke postala zemlja:

*which then they would come to love not for its streets paved with gold, but perversly for the very pain it caused in thrusting upon them the obligation of learning in the loneliness to be an individual.*³⁷

4.3.2. Ka prevladavanju kulturnih antagonizama

Iskustvo i način reagiranja Hrvata u novim kulturnim okolnostima ovisio je o prethodno usvojenim kulturnim navikama i znanjima stečenim prije dolaska na američko tlo. Kako hrvatsko iseljeničtvo nije bila homogena

³⁵ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 104.

³⁶ KALOGJERA, Branka: *Hrvatski korijeni američkog pisca Edwarda Ifkovića*, HFD, Rijeka, 1997., str. 65.

³⁷ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 297.

socijalna skupina, ni odgovori na nove uvjete života nisu bili isti u svim njenim segmentima. O sredini i socijalnoj pripadnosti pojedinih doseljenika ovisila je njihova adaptacija u novim okolnostima. Velika sadržajna i ideološka različitost kalendarskih knjiga donekle pokazuje raspon unutar kojeg se dešavao sraz dviju kultura, adaptacijske teškoće i intenzitet asimilacijskih procesa u pojedinim manjim društvenim segmentima.

Izuzmu li se rijetki pojedinci koji su prije dolaska na američko tlo stekli naobrazbu na europskim sveučilištima, većina je iseljenika osjećala potrebu za potporom i vodstvom nekoga tko je govorio istim jezikom, poznao navike i običaje kraja iz kojeg su dolazili no istovremeno se mogao snaći u novoj sredini:

*In this world then, as in the Old Country the safest way was to look back to tradition as a guide. Lacking confidence in the individual's capacity for independent inquiry, the peasants preferred to rely upon the tested knowledge of the past. It was difficult of course to apply village experience to life in America, to stretch the ancient aphorisms so they would fit new conditions. Yet that strain led not to a rejection of tradition but rather to an eager quest for a reliable interpreter. Significantly, the peasants sought to acknowledge an authority that would make that interpretation for them.*³⁸

Takvu su potporu najčešće mogli naći među svojim sunarodnjacima koji su nešto ranije pristigli u Ameriku, savladali jezik te usvojili životne i poslovne običaje što im je omogućavalo lakše snalaženje i postizanje materijalne sigurnosti. U društvenom je životu europskih migranata bila izuzetno važna uloga iseljeničkih vođa. Oni su nastojali povezati neorganizirane grupa svojih sunarodnjaka i usmjeriti ih ka vrednotama i načinima života i rada koji su mogli pomoći bržu adaptaciju na nove kulturne prilike.

³⁸ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 99.

Proces prilagođavanja novoj sredini prolazi kroz niz međufaza i duljina tog procesa i rezultati, odnosno stupanj integriranosti u novu sredinu ovise o nizu čimbenika. Postoji nekoliko stupnjeva integriranosti u kulturu prispjeća koji se razlikuju prema intenzitetu povezanosti s matičnom kulturom i uklopljenosti u novu zajednicu.

U prvoj se fazi migrant *adaptira* na nove životne uvijete, što znači da postaje svjestan razlika u jeziku, običajima, normama ponašanja vrednotama i religijskim različitostima. Najčešće se migranti priključuje vlastitoj etničkoj skupini, njegujući običaje i navike što sličnije onima iz zamlje porijekla, te pri tom ne sudjeluje u dominantnim dijelovima kulture prispjeća.

U drugoj fazi dolazi do *akulturacije* što znači interioriziranja jezika, normi i vrednota dominantne kulture. Ovdje se zbivaju osnovni elementi kulturne asimilacije, ali još nije ostvarena socijalna integracija, jer društvene veze i odnosi s domicilnim stanovništvom još nisu ostvareni ili su tek vrlo površni. Posebno nisu ostvareni takvi kontakti koji bi migrantu pomogli u uspješnijem djelovanju i intenzivnijoj pripadnosti zajednici.

Najviši stupanj integracije je *asimilacija* do koje dolazi kada imigrant već strukturalno pripada sustavu društvenih veza i kontakata domicilnog stanovništva. Očituje se u dvije dimenzije: kao psihološka asimilacija kad se sami migranti prestanu osjećati različitim od nove okoline i kao biološka asimilacija kad društvo prestane percipirati različitost imigranata i doživljava ih kao pripadnike vlastite zajednice što onda omogućava sklapanje brakova među pripadnicima različitih etničkih zajednica i ostvarivanje srodstva.³⁹

U bržem uklapanju novopridošlih doseljenika u američku kulturu važnu je ulogu odigrao etnički tisak. O velikoj ulozi tiska pri napuštanju tradicijskih obrazaca i vjerovanja karakterističnih za europsko seosko stanovništvo s kraja 19. stoljeća i prihvaćanju novog sustava vrednota temeljenog na znanstvenim postupcima pri obradi zemlje i uklapanju novih karakteroloških vrednota kao

³⁹ ŽIVKOVIĆ, Ilija, ŠPORDER, Željka i SEKULIĆ, Duško: *Asimilacija i identitet: studija o hrvatskom iseljentištvu u SAD i Kanadi*; Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 26.

što su umjerenost, štedljivost i valorizacija individualizma kao pozitivne kategorije pisali su Thomas i Znaniecki u raspravi *Poljski seljak u Europi i Americi*.⁴⁰ Autori se bave problemom prelaska s usmenog oblika komunikacije na tiskane izvore što s jedne strane znači uporabu drukčije komunikacijske tehnologije,⁴¹ a s druge karakterološku promjenu sa stupnja usmjerenosti tradicijom na stupanj iznutra usmjerene moralnosti.⁴² S književno-komunikacijskog gledišta važno je da se isti vrijednosni sustav podjednako promovirao kroz didaktičke napise, informativne tekstove i vijesti, ali i prozne priloge čije su se fabule temeljile na kontrastima i sukobima među književnim likovima koji su bili nositelji starijih i novijih uvjerenja, pri čemu se čitateljstvu sugerirala identifikacija s nositeljima naprednih stavova, a etička komponenta bila je izlazito naglašena.

Hrvatsko je seosko stanovništvo prolazilo kroz vrlo slične književno-komunikacijske i sociološke procese. Modernizacija je bila proces kroz koji su prolazili i Hrvati u domovini i iseljentištvu. U različitim društvenim, političkim i gospodarskim okolnostima taj se proces odvijao različitom brzinom. Za uspješnost integracije u američko društvo bilo je važno prihvaćanje stavova temeljenih na znanstvenim spoznajama i etičkih principa koji afirmiraju individualizam. Povijesne promjene u strukturi i sadržaju hrvatsko-američkih kalendara prate procese postupne integracije Hrvata u američko društvo.

Različiti tipovi društvenih skupina na različite su načine pristupale književnoj komunikaciji i na njoj temeljenim vrijednosnim obrascima i kulturološkim navikama. Kako je većina iseljenika bila porijeklom iz seoskih zajednica, za njih je susret s vrednotama američkog društva predstavljao veću kulturološku novinu nego za obrazovanije iseljenike koji su prije dolaska na tlo Amerike prihvatili kulturne vrednote i obrasce izgrađene na književnoj

⁴⁰ THOMAS, William I. i ZNANIECKI, Florian: *The Polish Peasant in Europe and America*, R. G. Badger, Boston, ¹1918-20. / Knopf, New York, ²1927.

⁴¹ Mc LUHAN, Marshall: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*; preveo Vučićević, B., Nolit, Beograd, 1973., str. 204.

⁴² RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965., str. 147.

komunikaciji. Kod ove druge skupine bio je posebno važan utjecaj prethodnog znanja na učenje i usvajanje novih spoznaja. No i unutar skupine seoskih migranata postojale su razlike u brzini adaptacije koje su bile uvjetovane raznolikostima tradicijskih zajednica iz kojih su dolazili. Dinko Tomašić postavio je tezu da su se tradicijske zajednice u Hrvatskoj razlikovale još prije dolaska na sadašnji teritorij te da su posljedice tih razlika i kasnijih povijesnih utjecaja, kontakata i razvojnih čimbenika suprotnosti između zadružne i plemenske kulture koje su prisutne u različitim hrvatskim regijama. Zakonitosti u društvenom razvoju koje Tomašić primjenjuje na povijesni i kulturološki razvoj pojedinih društvenih skupina u Hrvatskoj nedvojbeno su se očitovale i u kasnijoj adaptaciji kod iseljenika na američkom kontinentu:

*Svaka se naime kulturna skupina razvija uslijed prilika i okolnosti koje se nalaze u njejoj sredini, ali ona isto tako može i da posuđuje kulturne osobine od okolnih, kulturno različitih skupina ili da stvara nove kulturne kombinacije spajanjem svojih kulturnih osobina s tuđima.*⁴³

Proces integracije seoskog stanovništva gotovo se u pravilu odvijao kroz dvije generacije, a uključivanje djece iseljenika u američke obrazovne institucije djelovao je kroz njihove kontakte s ostalim članovima obitelji i na bržu integraciju roditelja:

*In truth, the children were more in this world than they the parents.(...) It was this superiority that gave the second generation its role as mediator between the culture of the wider society in the United States.*⁴⁴

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća bili su razmjerno rijetki slučajevi ostvarivanja psihološke i strukturalne asimilacije već u prvoj generaciji. O takvim slučajevima relativno su rijetka i pisana svjedočanstva koja opisuju emotivni svijet i samopercepciju takvih pojedinaca. Obično se ovdje radi o iseljenicima koji su prije odlaska u Novi svijet stekli visoku naobrazbu, a svoju

⁴³ TOMAŠIĆ, Dinko A.: *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i eseji*; Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1997., str. 13.

⁴⁴ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 226.

viziju uspjeha u novoj sredini nisu gradili samo na želji za materijalnom sigurnošću, već su pojam uspjeha povezivali s područjem unutar kojeg su stekli naobrazbu. Neki su od njih bili vrlo mladi u vrijeme dolaska pa su se lakše uključivali u obrazovne institucije i brže usvajali jezik i kulturne vrednote. Svjedočanstvo o doživljaju vlastite pripadnosti ostavio je pisac Louis Adamic, podrijetlom Slovenac. On je autor niza knjiga na engleskom jeziku od kojih se većina bavi društvenim procesima u američkom društvu, a znatan broj problematikom europskih migranata novog vala i njihovom adaptacijom:

I am an American citizen and such, of course, an American at least legally or technically. But I believe and hope I am an American not only legally and technically but actually. Watching other Americans in the United States who were born there, I sometimes think I am more American than a great many of them. Certainly America interests me more than it does a good many native Americans I know who happen to be there simply because they were born there. And I really like America, with all her faults (perhaps partly for her faults); and her future fascinates and intrigues me. In fact, I think I love the place. Writing, I use American language, which is also part of my means of thinking. Once I was overheard saying something in my sleep; I spoke English. I guess I am an American, all right. And I feel I belong there. But, of course, I was born a Slovenian, here in Slovenia or Carniola; there is no denying that; and, if I may judge by the feelings I have experienced since my homecoming, I am also a Slovenian. There is my mother - she is a Slovenian woman; I am her son... I have never thought of this before, for in America I have been too occupied with immediate problems, too busy discovering America, wondering about her, going from place to place, earning my living, trying to become a writer; now that you ask me, I would say that I am an American of Slovenian birth; but, if you like it better, you can consider me a Slovenian who went to America when he was not quite fifteen and became Americanized, became an American. It is all the same to me; personally, so far as I am

*aware, I have no problem on this point. There is no conflict in me between my original Slovenian blood or background and my being an American.*⁴⁵

Ovakvo se svjedočanstvo razlikuje čak i od iskustva većine urednika i izdavača iseljeničkih glasila i kalendara koji su djelovali u isto vrijeme, vladali engleskim jezikom te poznavali i usvojili obrasce američke kulture. Iako je većina njih pratila američke novine i komunicirala i s drugim američkim građanima, a ne samo s hrvatskim iseljeništvom kojem se obraćala u svojim publikacijama, oni većinom još nisu bili strukturalno asimilirani, a i svoj su etnički identitet percipirali drukčije što se očituje u brojnim prilozima iz hrvatske povijesti, kulture i suvremenosti. Ipak, kasniji Adamicev interes za povijest naseljavanja Amerike i knjige koje je objavio nakon svog posjeta Europi i zemljama na prostoru Kraljevine Jugoslavije 1934. u okviru projekta *Ellis Island and Plymouth Rock*⁴⁶ pokazuju da i kod asimiliranih migranata proces sučeljavanja kulturoloških vrednota zemlje polaska i prispjeća ostavlja tragove i da potomci migranata, premda u manjoj mjeri od pripadnika prve iseljeničke generacije i na drukčiji način, moraju proživljavati posljedice kulturnih antagonizama, koji se više očituju u ideološkim razlikama, odnosno sustavu vrednota i načinu ponašanja nego u jezičnoj barijeri, administrativnim preprekama ili materijalnim prilikama koje su predstavljale primarne teškoće kod većine europskih migranata koji su na američko tlo pristizali tijekom druge polovine 19. stoljeća:

*Da ponovimo: svaka ideologija, uključujući i nepisanu američku ideologiju, nije samo sklop pisanih normi i pravila. Svaka ideologija, uključujući i američku ideologiju, također je posebna vrsta ponašanja čija antropologija ostavlja trag i na nekoliko generacija, bez obzira na otpor njenih mogućih protivnika.*⁴⁷

⁴⁵ ADAMIC, Louis: *My America 1928 - 1938*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1938., str. 126-127.

⁴⁶ Ibid. str. 186-259 i ADAMIC, Louis: *Two - Way Passage*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1941.

⁴⁷ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 79-80.

Dugotrajnost i složenost procesa prevladavanja kulturnih antagonizama očituje se u nizu psihosocijalnih i kulturoloških pokazatelja. Za razumijevanje književne produkcije hrvatskih iseljenika na tlu SAD i Kanade važne su manifestacije ovih procesa u postojanju različitih književnih fenomena (unutar ovoga posebnu važnost ima mjesto pučke književne produkcije unutar ukupnosti izdavačke djelatnosti) te postojanje narativnih obrazaca koji svjedoče o integraciji različitih kulturnih modusa.

4.3.3. Promjene u književnoj komunikaciji

Društveni se položaj hrvatskih iseljenika, s izuzetkom nekih trgovaca, bankara i saloonera i parobrodarskih agenata nije odmah popravljao, a radnici u čeličanicama, rudnicima i industriji radili su krajnje intenzivno i u veoma teškim uvjetima. Težak je bio i osobni život u slobodno vrijeme - stambeni su uvjeti bili loši, a mogućnosti za zabavu i društvene kontakte svedene u početku na saloone. U takvim životnim uvjetima većina iseljenika nije imala dovoljno vremena za obrazovanje pa čak ni za bolje upoznavanje američkog društva, kulture i običaja. Živeći uglavnom izolirano od drugih članova američkog društva (*Hunky towns*) nastavili su njegovati kulturne oblike kojima su se izražavali i u Starom kraju.

Kao doprinos hrvatske tradicijske kulture američkoj folklornoj baštini George Prpich je uočio lik legendarnog junaka Joea Magarca. Njime su se ranije bavili američki autori Francis Owen i poznati folklorist Benjamin Albert Botkin koji su uočili njegovu vezu s europskom kulturnom tradicijom, ali ga nisu povezivali s hrvatskom usmenom baštinom.⁴⁸

Legenda opisuje diva rođena u utrobi planine (prema nekim inačicama on je došao iz Hrvatske, iz rudarskog područja Petrove gore, a prema drugima iz planine Allegheny u blizini Pittsburgha gdje se nalaze čeličane u kojima je po

⁴⁸ PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971., 377-379.

dolasku u Ameriku redio veliki broj Hrvata) čije je tijelo bilo od čelika. Priče o njegovim podvizima veoma su brojne i samo su neke od njih sabrane i objavljene, dijelom zaslugom dvojice navedenih autora. Prpić uočava upadljivu sličnost ovog mitskog junaka s divovima iz hrvatske folklorne baštine kao što je priča o dobrom kralju Matijašu i Nazorova adaptacija folklornog motiva o Velom Joži. Ime junaka i druga vlastita imena koja se spominju u predajama o njemu (Mary Mestrovich, Steve Pušić) potvrda su o hrvatskim korijenima ove legende, a sama priča svjedoči o činjenici da su i po dolasku u Novi svijet doseljenici nastavili njegovati i prilagođavati usmene tradicije iz domovine. Način komentiranja stvarnosti iseljeničkog života izravno se nadovezuje na usmenoknjževne obrasce i stereotipe koji su bili dio tradicijske kulture unutar koje su se migranti socijalizirali.

U velikoj, blještavoj, zaglušnoj zbrci vanjskog svijeta mi izabiremo ono što je naša kultura za nas već definirala, a nastojimo zamijetiti ono što smo u obliku stereotipa koje je naša kultura stvorila izabrali. (...) Sistemi stereotipa su možda srž naše osobne tradicije i obrana našeg položaja u društvu.⁴⁹

O važnosti folkloru za razumijevanje iskustva europskih doseljenika u Ameriku pisao je još Handlin iznijevši stav da je odsustvo osjećaja za povijest veliki nedostatak većine izvora starijih od 1950:

They disregarded chronology and created a sense of changlessness of peasant culture that perhaps was not entirely adequately set of specific incident from broad theme.⁵⁰

Ovakvo se mišljenje potpuno podudara s modernim folklorističkim koncepcijama koje zahtijevaju da se kulturne tvorevine proučavaju unutar konteksta u kojem su funkcionirale:

⁴⁹ LIPPMANN, Walter: *Javno mišljenje*; preveo Hauptfeld, M., Naprijed, Zagreb, 1995., str. 66 i 76.

⁵⁰ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 307.

Any cultural product needs to be set in its wider social and economic context for full understanding - including how it is produced, transmitted and supported. In a way this whole book is about such questions, for social proces underlie every stage of the creation and analisis of oral tradition and verbal arts, and the posible lines of enquiry about them are endless.⁵¹

Inačice o smrti Joea Magarca nude zanimljivu građu za interpretaciju ove legende i njzina smisla. Prema jednoj od njih Joe je otišao u planine Alleghenya gdje i sad spava u špilji, a njegov duh luta i navodi ljude da premašuju proizvodne rekorde. Druga inačica govori kako je Joe odlučio nestati i rastopio se u loncu za taljenje te je tako nastao najkvalitetniji čelik koji je ikada proizveden. Botkin čak navodi priču prema kojoj se junak ponudio kao dobrovoljna žrtva da bi udovoljio zahtjevima bossa koji je želio kvalitetan čelik. Već Botkinova interpretacija svjedoči da priča nije tek jednostavno 'presadena' iz jedne kulture u drugu, već da predstavlja kreativan čin i očitovanje procesa kulturne adaptacije i integracije u američko društvo:

If Joe's saga recalls memories of foundation sacrifice rites and stories of men who have fallen into vats of molten steel and been buried with the metal, it also suggests to class-conscious steel workers the symbolism that the mills belongs to the men who make the steel rather than the men to the mills.⁵²

Osim ovakve sociološke interpretacije, saga o Joeu Magarcu govoreći jezikom slika karakterističnim za usmeno stvaralaštvo, otvara mogućnost za još jedno komparativno-kulturološko tumačenje koje dodiruje neke druge dimenzije psiholoških konflikata s kojima su se doseljenici morali suočiti, a u umjetničkim tvorevinama su ostavljali svjedočanstvo o pokušaju nadilaženja bolnih životnih iskustava.

⁵¹ FINNEGAN, Ruth: *Oral Traditions and the Verbal Arts: A Guide to Research Practices*; London & New York, 1991., str. 112.

⁵² BOTKIN, Albert u: *Funk & Waganalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend* 1950, vol. II, str. 553.

Iz opisa jedne scenske priredbe uprizorene početkom dvadesetih godina ovog stoljeća koji je prema iskazu jednog prijatelja prenio Walter Lippmann vidljive su predodžbe koje su živjele među starijim stanovništvom SAD-a, a koje su se očitovale u gotovo identičnim mitološkim slikama:

Zvala se Lonac za stapanje (Melting Pot), a davala se četvrtog srpnja u gradiću oko tvornice automobila gdje je radilo mnogo radnika rođenih u inozemstvu. U središtu igrališta za baseball pri drugoj bazi stajao je ogroman lonac od drva i platna široko stubište na jednoj i drugoj strani vodilo je sve do ruba. Pošto se publika smjestila i orkestar odsvirao, kroz otvor na jednoj strani igrališta ušla je procesija. Sačinjavali su je ljudi sviju inozemnih nacionalnosti zaposleni u tvornicama. Nosili su svoje narodne nošnje, pjevali svoje narodne pjesme, plesali narodne plesove i nosili zastave iz cijele Europe. Meštar ceremonije bio je upravitelj osnovne škole odjeven kao Uncle Sam. On ih je vodio k loncu. Uputio ih je uza stube, do ruba i unutra. Na drugoj ih je strani ponovno pozvao van. I došli su, odjeveni u sakoe, hlače, prsluke, krute ovratnike s kravatom na tačkice, pokriveni Derby šeširima, i nije bilo sumnje, kako reče moj prijatelj, da je svaki u džepu imao Eversharp olovku, a svi su pjevali Star Spangled Banner.

Organizatorima ovog prikazanja, a vjerojatno i većini sudionika, činilo se da im je uspješlo izraziti najintimniju poteškoću u prijateljskom združivanju među ljudima koji su već nekoliko generacija u Americi i novodošlima. Proturječje njihovih stereotipa smetalo je da u potpunosti shvate kako im je svima zajedničko da su ljudi. Najbolje to znaju ljudi što mijenjaju ime. Njihova je namjera da se sami promijene, ali da promijene i raspoloženje tuđinaca prema njima.⁵³

Ovo zorno uprizorenje anglosaksonske vizije uspješne integracije koje je kao kulturna strategija deklarativno dominiralo američkim društvom kroz više

⁵³ LIPPMANN, Walter: *Javno mijenje*; preveo Hauptfeld, M., Naprijed, Zagreb, 1995., str. 69-70.

Primjer sage o Joeu Magarcu pokazuje prvu fazu u kulturološkim promjenama do kojih dolazi u kontaktu hrvatske i američke kulture. Ovdje se još čuvaju komunikacijski obrasci tradicijske kulture i usmena predaja kao temelj prenošenja iskustva zajednice, ali se mijenjaju i aktualiziraju sadržaji i motivi usmenih kazivanja. Na drugoj će razini (što samo dijelom znači i kronološki kasnije jer mitske strukture i tradicijski obrasci kao i komunikacijske navike pokazuju veliku otpornost na promjene) doći do očitovanja kulturoloških promjena u komunikacijskim promjenama.

Etnički će tisak predstavljati sredstvo kroz koje će se promicati kulturološke promjene, no on će primarno za većinu seoske populacije predstavljati novi oblik društvenog komuniciranja na koji ranije nisu bili navikli. Kroz iseljenička će se glasila prelamati idejne dvojbe i previranja te će polemike i često vrlo žestoki sukobi biti sastavni dio povijesti svih etničkih zajednica u SAD. Ovo je dijelom bilo omogućeno postojanjem demokratskih tradicija i slobode tiska, no prvotno je izraz potrage za rješenjima mnogobrojnih socijalnih, kulturnih i idejnih konflikata u društvu.

Kalendarska forma koja je bila proširena i u seoskim zajednicama biti će prijelazni oblik koji će kod pripadnika prve iseljeničke generacije postepeno omogućavati komunikaciju sa senzacionalističkim publicističkim tekstovima koji su ispunjavali američke novine. Oblik pučke književne komunikacije od svojeg intenzivnijeg širenja tijekom 18. stoljeća korišten u prosvjetiteljske funkcije u novim kulturnim prilikama dobiva izraženije ideološke funkcije. Ovaj je proces povezan i s promjenama koje je kalendarska forma doživjela u protestantskoj američkoj sredini. Tako ponovno postaje vidljiva čvrsta sprega *komunikacije i kulture* - kulturološke promjene istovremeno su i ishodište i pratnja komunikacijskim promjenama, ali proces se odvija i u suprotnom pravcu. Promjene su uvjetovane zbivanjima na oba kraja komunikacijskog lanca: kulturni posrednici djeluju svojim svjesnim nastojanjima, no istovremeno se dešavaju prilagodbe čitateljstva i promjene u njihovoj kulturnoj svijesti.

desetljeća, postalo je 'važnim segmentom američke mitske strukture'.⁵⁴ Označavao je konformizam u odnosu na anglosaksonsku kulturu, što se očitovalo u težnji za uporabom engleskog jezika i u kućnoj komunikaciji te u integraciji na biološkoj, političkoj i ekonomskoj razini. Iako je ovakva teorija kroz dugi niz godina bila proklamirana i provođena kroz snažnu izloženost migranata sredstvima javnog priopćavanja, obrazovnim sustavom i bržom ekonomskom integracijom, ona u praksi nije bila tako efikasna te ja model 'kulturnog pluralizma' djelovao u praksi puno prije nego što se šezdesetih godina ovog stoljeća afirmirao kao društvena teorija i povezao nastojanja različitih etničkih skupina koje čine američko društvo u novu svijest o pripadnosti američkoj kulturi koja je objedinjena u pojmu 'nove etničnosti'.

Usmene predaje i folklorna baština redovito su odgovor na aktualnu životnu situaciju, pa kraj priče o Joeu Magarcu u kojoj ovaj junak završava svoj život na način koji se potpuno podudara s jezikom slika kojim se služila jedna društvena teorija koja je na europsku kulturnu tradiciju koju su migranti donijeli u Novi svijet gledala s nepovjerenjem i odsustvom simpatija, slikovito izražava strahovanja od gubitka identiteta koja su opterećivala pripadnike prve generacije migranata. Druga, optimističnija inačica o divu koji spava u pećini planine Allegheney dok njegov duh luta i pomaže radnicima u njihovim naporima i nastojanjima za ostvarenjem uspjeha, izraz je povjerenja u tradicijske vrednote, koje, ako se i ne očituju, i dalje žive i čekaju pogodniju povijesnu situaciju u kojoj će pokazati svoju snagu. Druga polovina 20. stoljeća pružila je priliku za reafirmaciju etničkih tradicija kod pripadnika treće generacije europskih migranata, koji sada, integrirani u američko društvo, pokazuju interes za svoje korijene, uče jezik zemlje svojih predaka kojim se možda nisu služili ni njihovi roditelji u obitelji, uče o povijesti i tradicijskoj kulturi te odlučuju posjetiti domovinu svojih djedova koju možda nikada ranije nisu vidjeli.⁵⁵

⁵⁴ KALOGJERA, Branka: *Hrvatski korijeni američkog pisca Edwarda Ifkovića*, HFD, Rijeka, 1997, str. 55.

⁵⁵ Ibid.

4.4. KALENDARI I PROMJENE OBZORA IŠČEKIVANJA ČITATELJSKE PUBLIKE

Ako se iz sadržaja iseljeničkih kalendara nastoji rekonstruirati povijesne promjene u strukturi i kulturnoj svijesti hrvatskog iseljeničtva na prostorima SAD i Kanade može se dobiti obilje vrlo zanimljivih podataka, ali će validnost njihovih interpretacija biti upitna. Taj je problem eksplicirao i autor knjige *The Uprooted* naglašavajući barijeru s kojom se susreće istraživač koji nastoji shvatiti *značenje* priča koje su doseljenici čitali. Autor je u svom dugotrajnom istraživačkom radu našao brojne literarne tekstove koje su doseljenici *napisali*, koji su bili njima *namijenjeni* i koji su *govorili o njima*:

*It was one thing to deal with the minds of those who wrote, another to probe the minds of the silent who read or listened(...) It presented considerable problems of judgment and interpretation and it called for a dangerous stretching of the imagination.*⁵⁶

Već površno upoznavanje s kalendarskim štivom pokazuje da su u njemu bili prisutniji vrijednosni obrasci nego činjenice ili težnja za ostvarenjem estetskih vrednota, bilo da se radi o utilitarnim publicističkim tekstovima ili književnim priložima. Ovakva struktura većine ranije iseljeničke književne produkcije vjerojatno je odbijala književne povjesničare od analize tekstova te su se njima više bavili historiografi i sociolozi. No problem *značenja i smisla* tiskanih tekstova nedvojbeno jest predmet književne interpretacije, a isto to vrijedi i za *način oblikovanja i stilizacije* poruka u etničkim kalendarima. Istraživanje hrvatske kalendarske produkcije na tlu SAD i Kanade ne bi smjelo biti zanemareno i stoga što je ona temelj cjelokupne hrvatsko-američke etničke produkcije, ali i zbog povratnih sprega s matičnom književnošću.

Hrvatski su iseljenički kalendari tiskani na prostoru Sjeverne Amerike imali čitatelje i u matici zemlji. Ovdje je opet nemoguće navesti sigurne

⁵⁶ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto London, 1979., str. 314.

brojčane pokazatelje o čitateljstvu pojedinih kalendara niti o njihovu utjecaju na tijek matične književnosti. Nedvojbeno je dio hrvatske književne produkcije koji je tematizirao problematiku iseljništva u prekomorske zemlje bio inspiriran i podacima iz iseljeničkih glasila i kalendara. Pojedina uspješna literarna ostvarenja o motivima iz života iseljništva iz pera autora koji nikada nisu posjetili Ameriku mogla su biti temeljena na književnim svjedočanstvima intelektualaca koji su kontaktirali s hrvatskim iseljništvom (Ante Tresić-Pavičić, Ilija Despot-Viterski, Anton Kraljić,...), no čak su i oni predodžbu o načinu života većine iseljenika osim kroz izravne kontakte s iseljeničkim vođama i angažiranim članovima hrvatske etničke zajednice u Americi dobivali kroz etničko novinstvo, spomen-knjige i kalendare. Doseg utjecaja hrvatskih iseljeničkih kalendarskih publikacija, uzmu li se u obzir i ovi posredni kontakti i poticaji koji su iz iseljništva oblikovali tijek matične književnosti, zacijelo je znatno širi nego što se donedavno mislilo te u valorizaciji njihove važnosti za ukupnost hrvatske književnosti valja imati u vidu ne samo njihovu estetsku nego i komunikološku dimenziju u najširem smislu.

5. STRUKTURALNA OBILJEŽJA HRVATSKIH ISELJENIČKIH KALENDARA

5.1. POLAZIŠTE ANALIZE KALENDARSKJE STRUKTURE

Na samom početku analize kalendarskog štiva nameće se pitanje jesu li kalendarske knjige zasebna pučka književna forma ili pak svojevrsni zbornici koji zahvaćaju različite književne i neknjiževne forme. Činjenica je da se unutar korica kalendarskih knjiga mogu jedni pored drugih naći tekstovi različitih tipoloških osobina te da površno prelistavanje kalendara pri kojem se može na istoj stranici, često jedne pored drugih, naći lirske pjesme poznatih književnika, didaktičke savjete, političke analize i reklamne poruke vodi ka stvaranju mišljenja da su kalendari zapravo medij, sredstvo priopćavanja u kojima o uredničkim sposobnostima selekcije i rasporeda građe ovisi komunikativnost sa suvremenim čitateljstvom.

Kalendari su, ipak, autonoman oblik s vlastitom tradicijom koja urednicima i izdavačima donekle određuje kakve tekstove uklopiti u njihov sastav. Često su ovdje prihvatljive vrste tekstova koje književna i kulturna povijest sustavno ignorira, ali kalendarska forma za razliku od većine drugih složenih književnih oblika nije prema njima vrijednosno selektivna te omogućava njihovo supostojanje uz tekstove koji su kanonizirani unutar sustava centralne umjetničke književnosti. Kalendarski oblik zapravo sve obuhvaćene tekstove funkcionalno transformira te bi tako aksiološki aspekt u analizi ukupnosti kalendarskog štiva trebao imati drukčije kriterije nego kada se isti tekstovi sagledavaju izvan ovog konteksta.

Za cjelovit opis strukture hrvatskih kalendara nastalih na području SAD i Kanade potrebno je najprije uočiti koji su sve tipovi tekstova bili uključivani u njihov sadržaj, zatim pratiti kriterije po kojima su takvi različiti tekstovi mogli unutar kalendarskog konteksta predstavljati idejnu, tematsko-motivsku i stilsku

cjelinu, a tek tada biti će moguće uočiti zajedničke strukturalne osobine ukupnosti iseljeničke kalendarske produkcije.

5.2. SADRŽAJNA ANALIZA KALENDARSKIH TEKSTOVA

5.2.1. Vrste tekstova obuhvaćenih u hrvatskim iseljeničkim kalendarima

U iseljeničkim su kalendarima objavljivani tekstovi koji se svojim formalnim i sadržajnim osobinama donekle podudaraju s onima tiskanim u istom kontekstu u domovini. Međutim, zbog drugačijih povijesnih i socijalnih prilika tipologija oblika i osobito njihov sadržaj, odstupali su od konvencija karakterističnih za domovinske kalendare. Neki od iseljeničkih kalendara donosili su u okviru sadržaja i žanrovske odrednice pojedinih tekstova iz kojih je vidljivo da su prilozi iseljeničkih kalendara žanrovski vrlo raznoliki.

Najgrublja podjela bila bi ona na tekstove koji imaju književni karakter, odnosno fikciju i na publicističke, odnosno nefikcionalne tekstove. Književni se tekstovi dalje mogu razvrstati na poeziju i prozu uz poneki, relativno rijetki, dramski tekst, a publicistički su tekstovi šireg raspona koji se kreću od niza didaktičkih vrsta preko historiografskih priloga, religioznih napisa, političkih tekstova, etnografskih priloga do cijelog niza raznovrsnih kraćih napisa raznolikih oblikovnih i tematskih obilježja. U cjelini kalendarskog štiva vidljiva je dominacija publicističkih žanrova nad književnim.

Motivsko-tematski raspon i jedne i druge skupine također je vrlo širok i kreće se kroz standardni krug tema među kojima su najčešće one iz životne svakodnevice među kojima se izdvajaju problemi obitelji, žene, djece i mladih, domovine, politike, zdravstveni i etički savjeti, te druga filozofska, psihološka i sociološka pitanja.

Dalji pokušaji kategorizacije tekstova prema autorstvu, starosti, mjestu i vremenu prvog objavljivanja, ishodištima i utjecajima te intervencijama u

tekstove (koje su uobičajena pojava i kada se radi o tekstovima hrvatske književnosti - primjerice skraćivanja, komentiranja, fragmentarno objavljivanje, a kada se radi o prijevodima, prilagodbe su redovita praksa) dovode do niza zanimljivih pojava koje, ako se promatraju zasebno, otežavaju komentiranje i opis sadržaja, no ako ih se pokuša sagledati kao dio sustava, očituju se kao pokazatelji sličnih tendencija koje postaju oznakom zajedničkih strukturalnih obilježja kalendarske forme u iseljeništvu.

5.2.2. Književni (fikcionalni) tekstovi

Hrvatski iseljenički kalendari redovito sadrže dulje ili kraće narativne i poetske tekstove od kojih su neki dobro poznati unutar korpusa hrvatske književnosti, ponekad tiskani i u različitim povijesnim razdobljima i u kalendarima različitih idejnih opredjeljenja, dok su autori drugih manje poznati te među njima ima i onih koji su stvarali u iseljeničkim naseobinama i onih čiji su tekstovi preuzimani iz kalendara ili časopisa koji su izlazili u matičnoj zemlji ili su pak autori iz Hrvatske izravno slali svoje književne priloge urednicima iseljeničkih kalendara.

Karakteristični su i s književnopovijesnog gledišta posebno zanimljivi književni tekstovi eminentnijih hrvatskih pisaca koji su obrađivali problematiku iseljavanja. Takvi su tekstovi ponekad nastajali prilikom posjeta književnika hrvatskim naseobinama u Americi, a ponekad bez izravnog osobnog kontakta s iseljeništvom, na temelju praćenja problematike života Hrvata u prekomorskim zemljama kroz informativne napise i kontakte sa samim iseljenicima ili članovima njihovih obitelji. Takvi su tekstovi također imali širu recepciju u kalendarskim knjigama pa su često zbog nedovoljnog interesa književne kritike i historiografije za književno stvaralaštvo izvan granica matice zemlje bili poznatiji izvan domovine nego u Hrvatskoj.

Kroatistika se također sve do najnovijeg vremena nije dovoljno bavila književnom produkcijom autora koji su u prekomorskim zemljama pisali

hrvatskom jezikom. Znatno je dio tog stvaralaštva očuvan baš u kalendarskim knjigama jer je tek dio autora objavio samostalne zbirke. Ova je skupina književnih tekstova nejednake književne vrijednosti i često odudara od estetskih kanona koji su u to vrijeme dominirali u matici zemlji, no u iseljeničkim se kalendarima, zbog činjenice da su oni kroz više desetljeća u specifičnim društvenopovijesnim okolnostima preuzimali i funkciju književnih časopisa, mogu naći i tekstovi za koje se može reći da su neopravdano zanemareni i nedovoljno poznati u književnoj historiografiji.

Posebno je obilježje literarnih priloga tiskanih u kalendarskim knjigama da oni, zbog praktične funkcije kalendarske knjige i okolnog konteksta koji obuhvaća vrlo različite priloge od informativnih i poučnih do reklamnih tekstova, kao i zbog specifičnosti životne situacije u kojoj se nalaze čitatelji iseljeničkih kalendara, dobivaju nove konotacije i značenja te tako postaju dio kalendarskog štiva pa ih i publika kojoj su namijenjeni prihvaća na drukčiji način nego što je to slučaj s istim tekstovima u kontekstu centralne književnosti. Interpretacija književnih tekstova uklopljenih u hrvatske iseljeničke kalendare ne smije stoga zanemarivati književnosociološki kontekst već valja uvažiti sve utjecaje na semantiku tekstova koji proizlaze iz okolnosti objavljivanja i recepcije objavljenih tekstova.

Prozni tekstovi

Kraći su prozni narativni tekstovi često uključeni u sadržaj hrvatskih pučkih iseljeničkih kalendara na sjevernoameričkom kontinentu. Među prozom su djela poznatijih hrvatskih književnika nešto manje zastupljena nego među poezijom, a češći su književni pokušaji iseljeničkih autora, kalendarske priče iz domovinskih kalendara te, posebno, prijevodi i adaptacije priča preuzetih iz američkih novina i časopisa.

Znatno je dio proznih priloga u hrvatskim kalendarima tiskanim na američkom kontinentu izrazito tendenciozno i moralistički intoniran. To je

samo nastavak kalendarske tradicije kakva je opstojala i na Starom i na Novom kontinentu. Tipičan su primjer sentimentalne ljubavne priče u kojima se idealizira poštenje i radišnost, a koje najčešće završavaju ili tragičnim raspletom ili idiličnim happy endom. Autori ovakvih noveleta najčešće su nepoznati ili manje poznati pučki pisci, ali i poznatiji autori svjetske i hrvatske književnosti pisali su tekstove koji su se mogli uklopiti u tradicijski obrazac pučkih poučnih moralističkih priča. Često se uz naslov ili na kraju ovakve pripovijetke navodi kako je ona motivirana istinitim događajem.

U *Kalendaru Narodnog lista za 1921. godinu* tiskana je pripovijetka *Djevojka Ts'ing, koja je pobjegla, i djevojka Ts'ing, koja je ostala kod kuće s podnaslovom Kineska ljubavna pripovijetka. - Sa engleskoga za kalendar "Nar. Lista" preveo Milutinov - Pittsburgh, Pa.*¹ Priča je temeljena na internacionalnom motivu o istovremenoj prisutnosti jedne osobe na dva mjesta. Djevojku Ts'ing koja je od djetinjstva zaljubljena u svog sudruga u igrama Čana otac odluči udati za nekog odličnika. Oboje mladih uznemireni su zbog te odluke i Čan odlučuje otići od kuće u drugu pokrajinu. Nikome ne govori o svojoj nakani te se zato još više čudi kada mu se usred noći s obale rijeke javi Ts'ing. On je prima u čamac i zajedno bježe u drugu pokrajinu u kojoj žive šest godina i dobiju dvoje djece. Djevojku muči žaljenje što je napustila roditelje i želi ih zamoliti za oprost. Čan joj nastoji pomoći i oni se zajedno vraćaju u kraj u kojem su odrasli. Muž odlazi u roditeljski dom želeći se ispričati zbog svog postupka i iznenađen je lijepim dočekom. Priča i izražava žaljenje zbog bijega, ali mu otac iznenađeno govori kako njegova kćerka Ts'ing od vremena njegova nestanka leži bolesna kod kuće. Zajedno posjećuju najprije bolesnu djevojku, a zatim odlaze na čamac vidjeti mladu ženu s djecom. Otac odvodi kćer i njena muža u svoj dom a bolesna djevojka im izlazi u susret. Dvije se djevojke približavaju i postaju jedno tijelo. Priča završava djevojčinom izjavom:

Zaista, ja nikada nijesam znala, da sam bila kod kuće. Ja sam opazila Čana, kad je otišao šutljiv i srdit; i te iste noći ja sam snivala da

¹ *Kalendar Narodnog lista za 1921. godinu*, str. 158-160.

*trčim za njegovim čamcem. - Ali sada ja ne mogu kazati, koje sam bila zapravo - ja, koja sam otišla daleko u čamcu ili ja, koja ostala kod kuće.*²

U kontekstu iseljeničkog kalendara priča prestaje biti tek ljubavna pričica s bajkovitim elementima i čitatelju nudi brojna *prazna mjesta*³ da ih ispuni vlastitim životnim iskustvom i tako aktualizira tekst u cjelovitosti svog spoznajnog svijeta. Djevojka Ts'ing ne želi pristati na brak s čovjekom kojeg su joj roditelji izabrali i nalazi se pred odlukom o izboru između dviju različitih emocionalnih naklonosti - prema roditeljima koje iskreno poštuje i voljenom mladiću. Obitelj iz koje je potekla označava povezanost s tradicijom, s uobičajenim društvenim normama i obvezama, s navikama koje je teško odbaciti i s poznatim i cijelim dosadašnjim životom potvrđivanim vrednotama koje su usvojene tijekom djetinjstva i mladosti. S druge strane, Ts'ing je djetinjstvo provela igrajući se s Čanom, a mladost maštajući o braku s njime, ona je dugo svoja očekivanja o budućem životu, nadanja i želje povezivala s tim mladićem i očeva odluka o braku s drugim čovjekom za nju znači kraj svih očekivanja i nadanja.

Većina se je europskih doseljenika prije odlaska u novi svijet našla pred dvojmom: ostati ili otići? Tradicija, ustaljene navike, sve što su u procesu odrastanja i obrazovanja usvajali navodilo je da se oстане, ali nada da će odlazak omogućiti bolju, sretniju i sigurniju budućnost tjerala je iseljenike naprijed. Samo oni koji su izabrali tu nesigurnu nadu kretali su prema Americi. No većina je njih stigavši na svoje odredište osjećala više ili manje intenzivnu nostalgiju za domovinom. Nakon nekog vremena provedenog u 'novom svijetu', susrećući svoje sunarodnjake prisjećali su se prošlosti i proživljavali, više ili manje svjesno sudbinu djevojke Ts'ing - dio njihova bića nikada nije otišao iz roditeljskog doma, a maštanja o povratku u 'stari kraj' gdje bi njihov

² Ibid., str. 160.

³ Prema riječima Wolfganga Isera: 'Prazna mjesta u književnom tekstu nisu nedostatak, kako bi se moglo pomisliti, ona su elementarni preduvjet za njegovo djelovanje.' Usp. ISER, Wolfgang: *Apelativna struktura tekstova* u zborniku: *Teorija recepcije u nauci o književnosti*; priredila MARICKI, Dušanka, Institut za književnost i umjetnost, Nolit, Beograd, 1978., str. 101.

novostvoreni život bio prihvaćen i gdje bi ponovno otkrili dio prošlosti uz koju su ih vezivale lijepe uspomene postajala su dio života u novoj sredini. Možda su ponekad teškoće u prilagođavanju na drukčiji način života i drukčije običaje nove sredine izgledale nevjerojatne poput snova i tada se pitanje koje djevojka Ts'ing postavlja na kraju priče nametalo kao egzistencijalna dvojba: je li 'pravi' život ovaj ovdje ili onaj u zemlji iz koje su otišli? Kulturološki ponor među različitim sredinama i adaptacijske teškoće opredmetile su se u metaforičko-alegorijskoj slici kineske djevojke koja je preispitivala svoj identitet dvojeći o vlastitoj autentičnosti.

Da čak niti unutar istog tipa tekstova, kao što su primjerice pučki poučni pripovjedni tekstovi, isti motiv nije uvijek u istoj funkciji svjedoči primjer priče iz pučke rukopisne knjige Fra Šimuna Radića Gudelja *Libar protiva svakoi zasidi diavaoski* nastao 1794. analiziran u knjizi Divne Zečević *Prošlost u sadašnjosti*.⁴ Autorica analizira kršćansku inačicu motiva iz prethodne priče u kojoj ključarica samostana napušta samostan, ali se prethodno preporuča Mariji u zaštitu. Redovnica živi ne obazirući se na moralne zakone, a za to vrijeme sve u samostanu izgleda kao da se ništa nije dogodilo jer Marija u njenu obličju obavlja sve poslove. Ovaj je mirakul poznat i iz hrvatske srednjovjekovne glagoljske baštine, kao i iz knjige prilika Matije Divkovića *Sto čudesa*. Vjerojatno je u hrvatsku pisanu književnost prodro iz usmenih pripovjedaka, a mogući su i utjecaji istočnjačkih legendi. U svim našim primjerima dominira poučna moralistička intencija, izrazita dvojnost dobra i zla, tendenciozni komentari i naglašena crno-bijela tehnika. Priča o kineskoj djevojci lišena je naglašene tendencioznosti i puno neodređenija u svojoj poruci. Zbog toga čitatelju nudi veće interpretativne slobode i unatoč činjenici da je radnja smještena u daleku zemlju i u kulturu koja se razlikuje od zapadnjačke kulture (kako europske, tako i američke), postaje prihvatljiva čitateljima iseljeničkih kalendara.

⁴ ZEČEVIĆ, Divna: *Prošlost u sadašnjosti (Popularnost pučkog književnog mišljenja)*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1991., str. 146-147.

Osim ovakvih anonimnih prozih književnih tekstova hrvatsko-američki kalendari tiskaju i pripovijetke poznatijih hrvatskih, američkih i svjetskih pripovjedača. Prozni su prilozi češće prevedeni nego poetski, a od istaknutijih autora čiji su tekstovi tiskani mogu se navesti Tolstoj, Zola, London, Tagore i drugi. Tiskane novele češće su izrazito kratke i ne premašuju obično opseg od 5-6 stranica, no javljaju se i izuzeci. Oni se češće odnose na primjere iz hrvatske književne baštine, posebno realističke.

Jedan od najduljih prozih književnih tekstova je pripovijest iz seoskog života locirana u mjesto Mračlje, zapadno od Neretve, Gracijana Raspudića *Braća Golemc* tiskana u *Hrvatskom kalendaru za godinu 1967.*⁵

Gracijan Raspudić (1911-1989) bio je dugogodišnji suradnik, a u vremenu od 1980. do 1985. i urednik *Hrvatskog kalendara* (tijekom prvih triju godišta u vremenu od 1980-1982 uređivao je kalendar zajedno s Ivom Sivrićem i Silvijem Grubišićem, a kroz naredne tri godine samostalno).

Raspudićeva se proza ne uklapa u kalendarski kontekst ne samo zbog svoje duljine nego i zbog svojih stilskih osobina koje nadilaze prosijek kalendarske novelistike. Tematika koja obrađuje život sedmero braće koji se iz svoje okoline izdvajaju pjevačkom nadarenošću i nedostatkom bilo kakve praktične sposobnosti koja bi im omogućila, ne samo materijalni prosperitet, nego osnovne egzistencijalne uvjete, zapravo kruži oko problema estetskih vrednota i mjesta umjetnika u sredini koja je primarno okrenuta praktičnim i materijalnim vrednotama. Prema glavnim junacima svoje proze autor nije grubo kritičan, a kada prikazuje njihove ljudske slabosti to čini s blagom dozom humora, prepuštajući čitatelju da sam sudi o njima. Tako tekst oslobađa od zalihosnih retoričko-utilitarnih sastavnica koje suvremenom čitatelju otežavaju čitanje većine kalendarskih prozih tekstova, ali autorski komentar nije posve isključen iz teksta, već je samo mnogo spretnije umjetnički nagoviješten baš odsustvom eksplicitne poruke. Takvu svoju poetiku autor je i komentirao uklopljeno u tekst:

⁵ *Hrvatski kalendar za godinu 1967.*, str. 113-177

*Otac i majka najradije bi čestitali jedno drugome na lijepome porodu, kada bi vidjeli, kako puk promatra njihovu djecu. Ali čestitanja nisu nikada izrekli riječima; bili su u crkvi, a riječi su često suviše i nemoćne: umanjuju govor šutnje.*⁶

U oblikovanju Raspudićeva stila usmenoknjiževna je komponenta bila prisutna kako pri jezičnoj karakterizaciji likova koji u govoru ne koriste isključivo mjesni idiom, nego vrlo često izraze, sintagme i stilske postupke karakteristične za usmeno stvaralaštvo, tako i u drugim tekstualnim sastavnicama, od opisa prostora i događaja do kompozicijske razine. Poput literarnih suvremenika koji ruralne ambijente opisuju iz domovinskog okružja, i Raspudićevo je apliciranje usmenoknjiževnih sastavnica posredovano prisustvom usmene književnosti u pisanim djelima hrvatskih književnika iz ranijih povijesnih epoha. Tako poznati Barakovićev zapis bugarštice o majci Margariti uklopljen u izdanje *Vile Slovinke* iz 1614. godine poticajno djeluje i na ovog autora:

*- Grdna tugo! Kako cvili 'jadovitno' slipo 'dite mladolitno'. Tim riječima, djelomično uzetim iz stare hrvatske bugarštice, jedna je majka opisala prizor u žalosti.*⁷

Da je ovdje poticajno djelovao isti tekst, te da je sama vrsta literarne parafraze veoma bliska Fabrijevu postupku u romanu *Vježbanje života* koji je opisao Josip Kekez u studiji pod naslovom *Govor drevnih ambijenata u hrvatskom posljeraću*⁸ svjedoči Raspudićev tekst tiskan u *Hrvatskom kalendaru za 1982.* pod naslovom *Cvilu to mi cviljaše: bugarštica o majci Margariti*. Ovo je istovremeno pokazatelj intenziteta umjetničkog dojma tradicijske balade koja je Raspudića inspirirala kroz više desetljeća.

Činjenica da je ovako dugačak tekst, koji uz to i nema obilježje jednostavne pučke zabavne proze, tiskan unutar korica kalendarske knjige neosporan je dokaz da je kalendar unutar kojeg je tiskan u okolnostima

⁶ Ibid., str. 113.

⁷ Ibid., str. 125.

⁸ KEKEZ, Josip: *Hrvatski književni oikotip*, Zagreb, 1992, str. 253-254.

književnog života hrvatskog iseljeničtva nosio izražena obilježja književnog časopisa, a ne samo jednostavne pučke kalendarske knjige. Književni časopisi kao jednu od funkcija imaju promicanje književnog stvaralaštva i stvaranje mogućnosti da se književni tekstovi u tiskanoj formi prezentiraju širem čitateljskom krugu. Dok su kalendari kroz povijest uglavnom podilazili estetskim kriterijima prosječnog čitatelja koji se čitajući priču uglavnom želi zabaviti, književni su se časopisi obraćali zahtjvnijoj publici nastojeći više ili manje prevrednovati njeno dotadašnje estetsko iskustvo. *Hrvatski kalendar* uređivan je i tiskan u Chicagou, jednom od najvećih središta hrvatskog iseljeničtva. Njegovi urednici i suradnici bili su ujedno i članovi uredništava i redakcija *Danice* i *Hrvatskog Katoličkog Glasnika*, a u tiskari uz Franjevački samostan na Drexel-Boulevardu tiskano je u drugoj polovini našeg stoljeća i glasilo HKZ *Naša Nada* te s njime povezana kalendarska knjiga koji su od početka izlaženja dvadestih godina vrlo često mijenjali i urednika i tiskaru. Kulturni krug stvoren oko ovih glasila i samostana u kojem su pripremana za tisak poticajno je djelovao i na književni život stvarajući ozračje u kojem se iz hrvatske perspektive propitivala specifičnost američkog kulturnog i znanstvenog okruženja, razgovaralo o specifičnostima publicističkog i znanstvenog stila primjerenog ovoj sredini, a tekstovi su najčešće bili komentirani s pozitivnom intencijom da se prije tiska poboljšaju, a ne radi diskvalifikacije iznesenih gledišta ili čak njihova autora. Ovakvu sliku o intelektualnoj atmosferi u hrvatskoj zajednici u Chicagou ostavlja i putopisna proza Vinka Nikolića *Pred vratima domovine*.⁹

Prozni su prilozi obično nastali u novije vrijeme i češće se odnose na aktualnu životnu problematiku, no i tu se javljaju primjeri iz književne baštine. Ipak, dominantni kriterij pri tiskanju proznih tekstova nije njihova kulturna i književna vrijednost, već tematska zanimljivost. Za čitateljstvo kalendara i poetski su prilozi bili zanimljivi u svom narativnom aspektu, a prozni su

⁹ NIKOLIĆ, Vinko: *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*, vol. I-II, Art studio Azinović d.o.o., Zagreb, ²1995., vol. I, str. 169-224.

tekstovi čitani isključivo zbog zanimljivosti priče koju su donosili. Urednici, izdavači i suvremeni autori kalendarskih pripovijednih tekstova koji su ih izravno namijenili ovom mediju, nastojali su stoga kroz fabulativne elemente promovirati i idejne, odnaosno moralističko-poučne poruke u duhu opće kalendarske koncepcije.

Što se tiče zastupljenosti proznih priloga u pojedinim kalendarskim edicijama lako je uočiti da ona ovisi o urednikovu stavu i općoj koncepciji kalendara, ali i o nekim vanjskim ograničenjima kao što su primjerice opseg pojedine kalendarske knjige, njen tiraž i potencijalna struktura čitateljstva kojem je kalendar bio namijenjen. Književnim su priložima najbogatija velika starija njujorška kalendarska izdanja kao što su bili Brozovićeve *Kalendar Narodnog lista* i Krešićev *Hrvatski list* i *Danica hrvatska koledar*. U skladu s ranijom uredničkom koncepcijom i nastavak druge publikacije *Hrvatski kalendar* iz Chicaga tiska znatan broj književnih tekstova uključujući i prozu. Krešić je unutar društvenih okolnosti u kojima je djelovao pokazao najbolji književni ukus te su njegovi kalendari u odnosu na starija Mužinina, Marohnićeva i Brozovićeve izdanja tiskali više potpisanih tekstova, a među njima češće tekstove poznatijih i uspješnijih književnika. Krešićev se izbor od Brozovićeve razlikovao i po snažnijoj usmjerenosti na autore svjetskih književnosti (ruske, francuske, engleske), dok je njegov prethodnik svoj izbor iz anonimne prozne produkcije popunjavao prvenstveno tekstovima američkih i hrvatskih autora.

Kalendar Naše nade tiskao je uglavnom anonimne poučne priče, a prozni su prilozi, kao i književni prilozi općenito, rijedi u izdanjima koja su izdavali Sokolsko udruženje i većini socijalističkih i komunističkih publikacija, s izuzetkom *Kalendar Novog svijeta* koji je zbog svoje općenito prosvjetne tendencije donosio relativno brojne književne priloge.

Zastupljenost proznih tekstova razmjerno je veća u posljednjoj fazi razvoja hrvatsko-američkih kalendara, pa je to donekle i pokazatelj u

promjenama obrazovne strukture i porastu interesa za književnost među našim iseljenicima u novije vrijeme.

Lirska i epska poezija

Za razliku od prozne književne produkcije, poezija je u hrvatsko-američkim kalendarima češće objavljivana u izvorniku nego u prijevodima. Zbog toga su u ovom krugu književnih tekstova najbrojniji oni iz hrvatske kulturne i književne baštine. Kako su kod objavljivanja poezije urednici kalendara znatno više vodili brigu o estetskim osobinama tekstova nego kada je bila riječ o poeziji, stihovani oblici češće imaju poznate autore nego što je slučaj s prozom. No, u skladu s općom kalendarском tendencijom za anonimnošću, kada se u hrvatsko-američkim kalendarским knjigama tiskaju poznatije pjesme hrvatskih književnika, one se relativno često tiskaju bez imena autora.

Američka poezija u kalendarima nije zastupljenija od prijevoda stihova iz drugih svjetskih književnosti. Prijevodi stihova sa stranih jezika javljaju se tek u drugoj fazi razvoja hrvatsko-američkih kalendara i nešto su prisutniji u edicijama koje su izlazile u drugoj polovini 20. stoljeća. Unutar dostupne kalendarске građe bili su tiskani stihovi Charlesa Baudelairea, Paula Valerya, Frederica Garcie Lorce, Rainera Marie Rilkea, Williama Shakespearea, a iz američke književnosti svega pet kratkih ulomaka iz zbirke *Vlati trave* Walta Whitmana u prijevodu Hilde Prpić.¹⁰ Ovako slaba zastupljenost poezije u prijevodu, a osobito američkih stihova pokazatelj je teškoća pri pronalaženju dobrih prevoditelja stihova, ali i uredničkih i čitateljskih afiniteta koji su i poeziji pristupali stavljajući težište na idejni i značenjski aspekt.

U nekim se hrvatsko-američkim kalendarima tiskaju na početku uz kalendarски dio tekstovi hrvatske i američke himne (Prilog broj 2) koji tako postaju znak povezanosti sa maticom zemljom i prihvaćanja kulture nove domovine.

¹⁰ *Hrvatski kalendar za 1962.*, str. 45-46.

PRILOG BROJ 2

Hrvatska Narodna Himna

*Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
Stare slave djedovino,
Da bi vazda sretna bila!*

*Mila, kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina
Mila, kuda si nam ravna,
Mila, kuda si planina!*

*Teci, Savo, Dravo, teci
Nit' ti, Dunav, silu gubi.
Kuda sumiš svijetu reci,
Da svoj narod Hrvat ljubi!*

*Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrašće bura vije,
Dok mu mrtve grobak krije,
Dok mu živo srce bije!*

Antun Mihanović

Star Spangled Banner

*Oh say, can you see, by the dawn's early light,
What so proudly we hailed at the twilight's last gleaming,
Whose broad stripes and bright stars, thru the perilous fight,
O'er the ramparts we watched were so gallantly streaming.
And the rocket's red glare, the bombs bursting in air,
Gave proof thru the light, that our flag was still there
Oh, say, does that star spangled banner yet wave
O'er the land of the free, and the home of the brave.*

God Bless America!

*God bless America
Land that I love.
Stand beside her and guide her
Thru the night with a light from above:
From the mountains, to the prairies,
To the oceans white with foam.
God bless America
My home, sweet home.*

Irving Berlin

Hrvatski kalendar za prostu godinu 1962.

Uredio Fra Vendelin Vasilj OFM, izdala uprava Hrvatskog Katoličkog glasnika i
Danice, godina XIX, str. 30-31.

(isti se grafički prilog nalazi i u nekim starijim i mlađim godištima iste
kalendarске publikacije, što pokazuje da je riječ o obrascu koji je češće uklapan
u kalendar)

Himne iseljeničkih organizacija i udruga također se često tiskaju unutar hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga, a one su pak pokazatelj povezanosti kalendara s društvenim životom zajednice koja ih je pratila.

U *Kalendaru i spomen knjizi Naša nada za 1932.* tiskana je tako *Himna H.K.Z.* čiji je tekst napisao Rev. Fran Čuturić, O.F.M.:

1. Sinovi, kćeri, našega društva,
Hajdemo složno sada na rad;
Naše je geslo: Vjera i Narod,
U kolo jedno: star ili mlad!
Pripjev:
Poštujmo vjeru, branimo narod,
Pomoć će nama pravedni Bog (2x)
2. Sinovi, kćeri, Kristove čete,
Častimo svojih djedova glas,
Stari i mladi članovi naši:
Za vjeru, narod radit je spas!
(Pripjev kao gore)
3. Sinovi, kćeri, Hrvatske Majke
Budimo složni u radu svom;
Od nas to traži budućnost naša,
Od nas to traži vjera i dom!
(Pripjev kao gore)
4. Sinovi, kćeri, prošlosti slavne,
Branimo prava naroda svog,
Ta nam je dužnost od Boga data:
Uz nas je pravda, uz nas je Bog!
(Pripjev kao gore)¹¹

Ovakav tekst himne jedne od brojnih hrvatskih iseljeničkih organizacija slijedi poetičke osobine hrvatske domoljubne lirike nastale u vrijeme ilirskog pokreta koja je obilježila književni život širih društvenih slojeva tijekom 19. stoljeća, ali je i kasnije nastavila svoju opstojnost u repertoarima pjevačkih društava i spontano pri različitim formalnim i neformalnim okupljanjima, prelazeći postepeno u auorsku anonimnost.¹²

Takav je poetički obrazac ostao dulje vremena produktivan među iseljeništvom nego u matici zemlji zbog društvenih i povijesnih okolnosti koje su podržavale nastanak književnih tekstova koji bi izražavali očitovanje etničkog identiteta i poticali homogenizaciju članova grupe oko zajedničkih

¹¹ *Kalendar i spomen knjiga Naša nada za 1932. godinu*, str. 4.

¹² ZEČEVIĆ, Divna: *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1988.

vrednota. Veliki broj tekstova nastalih u iseljeništvu iz pera pučkih pisaca od kojih su neki bili i obrazovaniji, primjerice oni iz redova organizatora društvenog života i urednika iseljeničkih kalendara, pisan je u stilu domoljubnog pjesništva prve polovine 19. stoljeća.

Jačanju kulturne svijesti i čuvanju tradicija matice zemlje bilo je usmjereno i tiskanje primjera antologijskih poetskih tekstova iz starije i (češće) novije hrvatske književnosti. Brojni su hrvatski književnici prisutni na stranicama kalendara tiskanih u Americi, među njima Marulić, Gundulić, Mažuranić, Gaj, Vraz, Kukuljević, Botić, Šenoa, Kovačić, Kranjčević, Domjanić, Matoš, Tadijanović, Krklec, Vesna Parun i drugi.

Za razumijevanje književnog života hrvatskih iseljenika osobito su zanimljivi tekstovi čiji su autori svoje stvaralaštvo povezali uz prekomorske zemlje. U ranijim fazama iseljavanja ovakvi su tekstovi manje prisutni nago nakon sredine dvadesetog stoljeća, kada se stvara fenomen tzv. hrvatske književnosti u egzilu. *Kalendar Hrvatskog glasa* iz Kanade i *Hrvatski kalendar* koji je izlazio u Chicagou primjeri su kalendarskih publikacija koje su prije početka izlaza *Hrvatske revije* 1951. godine, ali i kasnije paralelno s poezijom koja je tiskana i komentirana unutar korica ovog časopisa, promicale poetsku produkciju na hrvatskom jeziku i omogućavale tiskanje pjesama nastalih u novim okolnostima. Među pjesnicima koji su pisali pjesme na hrvatskom jeziku i tiskali ih u navedenim iseljeničkim kalendarima bili su Vinko Nikolić, Lucijan Kordić, Antun Bonifačić, Rajmund Kupareo, Alan Horić, Luka Fertilo, Nikola Kordić, Gracijan Raspudić, Ivo Lendić i drugi.

Kroz poetske tekstove emotivni problemi i proživljavanja iseljenika izbijaju većom žestinom nego u racionalistički pisanim povijesnim raspravama i utilitarističkim tekstovima. Primjer je emotivnog očitovanja književnika suočena s problemima vezanim uz književni život u iseljeništvu pjesma Vinka Nikolića *Pismo majčinom srcu na moru*¹³ tiskana u *Kalendaru Hrvatskog glasa* 1957. (Prilog broj 3)

¹³ *Kalendar Hrvatskog glasa za 1957. godinu*, str.151.

PRILOG BROJ 3

KALENDAR HRVATSKI GLAS 1957

151

Vinko Nikolić:

Pismo majčinom srcu na moru

Jesu Ti rekli, majko, da sam izdao knjigu,
knjigu pjesama svojih, dragih najljepših
jesu Ti pričali, mati, da sam prodajem
knjigu:
pjesme o suzama Tvojim i moru blagoslova.

Pismo pišem ja sada Tvome dragome srcu,
srcu majčinom pišem, jer oko čitati ne zna;
Ti ćeš ga staviti na srce, ljubav osjetit
moju,
a srce je tvoje dobro, srce majčino sve
zna.

Jesu Ti čitali kada moje pjesmice tople,
i govorili ikad o mojoj ljubavi k Tebi;
il si čitala sama, srcem čitala svojim.
ješ se bojaše da Ti vjerno čitali ne bi.

Kad ja dodjem na more, sam ću čitati:
Tebi:
kao iz svog srca čitat iz svoje ću knjige,
a Ti ćeš slušati, je li, dokle san Te ne sa-
vlada,
da u snima pozlatiš radost majčine brige.

To ću čitati, majko, ljeta žarkoga noću,
mjesec kad razlije svjetlost ko ovčje mlije-
ko bijelu;
mi ćemo predat se sreći, dragom djetinjem
čaru:
Tvome majčinskom srcu razgolit dušu
cijelu.

U pjesmi je vinograd, majko, more, hrvat-
ska gruda,
gorka težakova patnja, muka ribara kojih.
Malo je srce moje pred Tvojom ljubavlju
lijepom,
ali i u njemu ćeš naći dio djelova svojih.
Sam sam izdao knjigu, sam je prodajem
sada,
ali je gorko, majko, ko na, prosjačkoj stazi,
ko rasplakano srce nosim pjesmice svoje,

svakom pustiti moram, da vrijedja i gazi.
Često obidjem ko Ti maraštinu kad nudiš,
mnoge gospodske kuće, na sva pobjavni
vrata,
i tužan odem niz stube; gotov i da zapla-
čem
idem od kuće do kuće, od jednog do dru-
gog sprata.

Bar ti hvaliti možeš slatki sok maraštine
suhih očevih loza, a ja ni to ne smijem,
no nudim šutke kraj vrata knjigu snatre-
nja kojih,
oči bojim se dignut, jer tugu u njima
krijem.

Teško je, mila majko, puno imati srca,
pa ga trgati u krvi, s raznih kidati struna
da ga pokloniš drugom, a ljudi srca baš
neće
i oni ludo ga gaze, srce postaje — rana.

Ovog doći ću ljeta kad počne zrijati grož-
dje.

Ti me čekaj na moru, spremi zagrljaj mili.
Ja ću donijeti srce i drage pjesmice moje.
Bit će nam lijepo, majko, kako često smo
snili.

Dotle: ne plači, majko, i čuvaj život mi
dragi;
ja ću sjećat se Tvoje: dobar budi sinko.
Sa mnom doći će mama, bit će nam u troje
ljepše.
Ostaj Zbogom, o majko, ljubi te mali tvoj
Vinko.

KOJI ZRAK DA UDIŠEMO

Vjerovanje, da je noćni zrak škodljiv ili
nezdrav postoji još kod mnogih osoba. Stvar-
no zrak je po noći čišći i svježiji, nego li je
po danu, jer u noćnom zraku ima manje pra-
šine, dima, vlage, ugljičnog otrova, i dru-
gih otrovnih plinova.

Kalendar Hrvatski glas 1957. vol. XXVII

Uredio: Petar Stanković, nakladom Hrvatskog glasa, str. 151

Winnipeg, Manitoba, Canada

Autor je pjesme jedan od najboljih poznavatelja književne produkcije u iseljeništvu, a u vrijeme objavljivanja ovih stihova već se sedam godina bavio uređivanjem *Hrvatske revije* pa se tako već tada svakodnevno sučeljavao s problemima izdavaštva. Poezija nastala u iseljeništvu očituje sukob između pjesničke potrebe za umjetničkim očitovanjem i pragmatičnog utilitarizma životne zbilje očitije nego tekstovi nastali u drukčijim okolnostima, pa tako i stihovi pjesme: 'Sam sam izdao knjigu, sam je prodajem sada,

ali je gorko, majko, ko na prosjačkoj stazi,

ko rasplakano srce nosim pjesmice svoje,

svakom pustiti moram, da vrijedja i gazi.' izražavaju osobna

proživljavanja njihova autora, ali i većine pjesnika koji su u okolnostima života u tuđini osjećali poticaj da se izraze u stihovima.

Epistolarna forma i obraćanje majci, postupci koje su u stihovima koristili i pjesnici poput Jesenjina i Tadijanovića, omogućavaju autoru izražavanje složenih i bolnih čuvstava jednostavnijim izrazom, a time povećavaju komunikativnost pjesme. Zbog jednostavnosti izraza ovi su stihovi prihvatljiviji čitateljstvu kalendara, pa je u ovom slučaju pjesnikova svijest o čitateljstvu kojem se obraća odredila izbor teksta uvrštenog u kalendarsku knjigu. Takva autorska selekcija književnog teksta bila je moguća jer je Nikolić uključio svoje publicističko i uredničko iskustvo u pjesničko stvaralaštvo.

Teba spomenuti da je u početnim razdobljima hrvatsko-američkih kalendara dominirala pučka poezija koju su pisali manje poznati autori, nekada potpisujući svoje stihove, a nekada anonimno. Ovaj je tip tekstova izravno nastavio tradiciju pučkih kalendara u Hrvatskoj. Najbrojnije su bile povijesne deseteračke pjesme koje su opisivale stvarne bitke i ratne sukobe u maniri Kačićevih nasljedovatelja, a uz njih su se tiskale i različite pučke prigodnice i ljubavna lirika. U svim je razdobljima hrvatsko lirsko i epsko usmeno pjesništvo bilo uklapano u kalendarske knjige, u ranijim razdobljima zbog dominacije u recepcijskim očekivanjima, a kasnije kao primjer vrijednosti kulturne baštine matice zemlje.

Poezija tiskana u hrvatsko-američkim kalendarima, kao i svi ostali kalendarski prilozi, različita je podrijetla, tematike i estetske vrijednosti. Krug tekstova nastalih među hrvatskim iseljeničtvom na američkom kontinentu samo je dio iz ukupne produkcije na hrvatskom jeziku no tekstovi tiskani u kalendarima dragocjena su građa za razumijevanje književnih procesa u iseljeničtvu. Stoga bi u buduće monografije i o autorima koji su stvarali u prekomorskim zemljama, pored zasebnih zbirki poezije i testova tiskanih u časopisima, valjalo uključiti i poetske priloge iz kalendarskih knjiga.

Dramski tekstovi

U odnosu na prozne i stihovane priloge, dramski se tekstovi veoma rijetko uključuju u hrvatsko-američke kalendarske knjige. No u ovom slučaju, zastupljenost pisanih predložaka nije objektivan pokazatelj prisutnosti u književnom životu. Među iseljenim Hrvatima vrlo su se rano počela formirati amaterska dramska društva, koja su redovito uz pjevačke zborove nastupala u svečanim prigodama. Kalendari djelimice svjedoče o postojanju ovakvih skupina i nešto rijeđe navode kakve su tekstove izvodile. Iz dostupnih izvora čini se da su amaterska glumačka društva na repertoarima češće imala tekstove iz pera svojih istaknutijih članova i redatelja nego poznatijih dramskih pisaca.

Dramski se tekstovi nisu često nalazili niti uklopljeni u starije kako hrvatske i druge europske, tako ni američke kalendarske knjige. Razlog je tome prvenstveno u samoj dramskoj formi koja je primarno namijenjena izvedbi i gledanju, a ne čitanju. Stoga oni tekstovi koji su uključeni u hrvatsko-američke kalendarske knjige svjedoče o specifičnim uredničkim nastojanjima koja su bila usmjerena ka unošenju promjena u književni život zajednice kojoj su se obraćali.

U *Kalendaru Naše nade za 1928. godinu* kojeg je uredio Dragutin Jesih tiskana je 'šaljiva predstava u jednom činu koju je priredio Rev. O. Šuster' pod

naslovom *Dosjetljive skitnice*.¹⁴ Tekst se sastoji od trinaest prizora, a u njemu se pojavljuju svega četiri lika: dvoje snalažljivih skitnica okarakteriziranih već svojim imenima: Gladni i Suhi, pekar, čije ime Štruca također ima opisni karakter te njegova žena Marijana. Tekst je pisan kao vrlo jednostavna pučka scenska priredba, uz vrlo oskudne didaskalije kojima se tek naznačava kretanje likova po pozornici, a zamišljena scenografija također je minimalistička:

*Pozornica: Ulica, kuća s natpisom 'PEKARNA'; izlog sa pecivom i tortom. Kraj izloga vrata; a na drugoj strani ulice klupa.*¹⁵

I priređivač i urednik kalendara vjerojatno su ovim tekstom nastojali pružiti postojećim glumačkim družinama predložak za izvedbu koji ne bi pred izvođače stavljao previsoke zahtjeve u situaciji života zajednice koja nije imala niti stalan prostor namijenjen kazališnim predstavama, niti solidne materijalne prilike za nabavku potrebnih kazališnih rekvizita, a i od samih dramskih tekstova publika nije očekivala mnogo više od jednostavne zabave. Pučki jednostavan dramski tekst bio je prihvatljiv u društvenim okolnostima u kojima je tiskan, ali na žalost nema podataka o tome je li kalendarski tekst stvarno poslužio kao predložak za scensku postavu.

Drugi primjer tiskanja dramskog teksta u kalendarskoj knjizi sasvim je drukčije vrste. U Krešićevu *Koledaru Hrvatskog lista i Danice hrvatske XIV/1937* tiskan je tekst na engleskom jeziku: *The Precipice; A Play in One Act By Srgjan Tucić (Autor of 'The Liberators', 'Golgota' etc.)*¹⁶ Autor ovog dramskog teksta (čiji naslov *Ponor* ili *Bezdan* već upućuje da mu tematika ni stil ne slijede obrasce pučke drame) bio je među plodnijim autorima hrvatske moderne. Srđan Tucić (Požega, 1873 - New York, 1940) pored pisanja bavio se i kiparstvom i glumom. Iako je objavljivao i poeziju i prozu (*Pod bičem života*, 1911) u hrvatskoj je književnosti najzapaženiji po naturalističkim dramskim tekstovima, dok su mu kasniji tekstovi obilježeni simbolikom i misticizmom. Prije odlaska u inozemstvo objavio je tekstove *Povratak*, *Truli dom*, *Svršetak*,

¹⁴ *Kalendar Naše nade za 1928. godinu*, uredio: Dragutin Jesih, str. 93-103.

¹⁵ *Ibid.*, str. 93.

¹⁶ *Koledaru Hrvatskog lista i Danice hrvatske XIV/1937.*, uredio: Ivan Krešić, str. 43-58.

*Kroz život, U carstvu sanja i dvije drame koje spominje Krešić u podnaslovu tiskanog teksta Golgota i Osloboditelji.*¹⁷

O motivima za objavljivanje ovog dramskog teksta u kalendarskoj knjizi može se ponešto naslutiti iz životopisnih podataka o Tuciću koje navodi Ante Kadić u prilogu *Hrvatski književnici u Americi*.¹⁸ Komentirajući njegov odlazak u inozemstvo pretjeranom osjetljivošću na osobnu slavu izazvanom negativnim reakcijama javnosti na dramu *Golgota*, Kadić citira zapis Josipa Badalića prema kojem je Tucićev put iz Zagreba, preko Pariza i Londona u New York potakla vjera da će 'se baš u američkom 'kotlu naroda' pronaći magična kemijska formula za pogodniju atmosferu i slobodnije disanje ne samo američkih nego i europskih narodnih masa'.¹⁹ Podatak da se nakon svog postepenog povlačenja iz politike Tucić u New Yorku družio s Krešićem zacijelo najbolje tumači prisustvo njegove drame na engleskom jeziku u kalendarskom kontekstu.

Ovakav tekst tiskan u kalendarskoj knjizi navodi na zaključak da hrvatsko-američki kalendari tog vremena vrše u književnom životu funkciju koju su u matici zemlji vršili književni časopisi, a ne pučki kalendari. Tridesetih godina našeg stoljeća socijalna struktura hrvatskog iseljeničtva još nije omogućavala pokretanje književnih časopisa, a čak i autori koji su pisali engleskim jezikom imali su poteškoće u objavljivanju vlastitih uradaka u američkim časopisima. Stoga urednici kalendarskih knjiga tiskajući tekstove hrvatskih književnika promiču razvoj književnog života i etničke književnosti Hrvata u SAD i Kanadi.

Dramski tekstovi nisu bili uklapani niti u tradicijsku hrvatsku, a ni u američku kalendarsku formu, kao ni u novije publicističke oblike, pa njihova povremena prisutnost u kalendarskim knjigama nije uvjetovana strukturnim razlozima.

¹⁷ *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 2: L-Ž. 1997., str. 589.

¹⁸ KADIĆ, Ante: *Iseljena Hrvatska*, ZIRAL, Zajednica izdanja ranjeni labud, Chicago, Roma, Zürich, Toronto, 1979., str. 168. Čtanak je prvi puta tiskan u *Danici 11. II 1976., str. 12-13. i 18. II 1976., str. 12.*

¹⁹ *Ibid.*, 168.

5.2.3. Publicistički i drugi nefikcionalni tekstovi

U ukupnom sadržaju hrvatsko-američkih kalendara nefikcionalni tekstovi zastupljeniji su od prethodne skupine. Ovi su prilozi također podložni povijesnim promjenama te su se vrste neknjiževnih tekstova kroz stotinjak godina izlaženja kalendarskih knjiga na hrvatskom jeziku u zemljama SAD i Kanade izrazitije mijenjale i prilagođavale promjenama strukture hrvatskog iseljeničtva i općim društvenopolitičkim okolnostima u Europi, Americi i cijelom svijetu. Na ovoj se skupini tekstova više očituje i promjena u stilu i načinu iznošenja građe te postepena promjena stila od pučkog ka publicističkom i znanstveno-popularnom.

Utilitarni didaktički i moralistički tekstovi

Od pojave kalendarskih knjiga kao pučkog književnog žanra većina tekstova koji se uključuju u zabavno-poučni dio pridodan kalendarskim tablicama, bilo da se radi o fikcionalnim ili nefikcionalnim priložima obilježen je utilitarizmom. Didaktički i moralistički tekstovi u starijim hrvatskim i američkim kalendarima, posebno od vremena prosvjetiteljstva, dominirali su nad čisto zabavnim priložima.

Divna je Zečević analizirajući hrvatske kalendare 19. stoljeća došla do poimanja kalendarskih knjiga kao zbornika raznih književnih vrsta koji se tako pretvaraju u specifičan oblik pučkog književnog leksikona. Izdvajajući kao temeljnu funkciju kalendara težnju da se poukom i rasonodom čitatelji opskrbe različitim 'znanjima'. Tako promatrani, hrvatski kalendari iz 19. stoljeća smještaju se na početak razdoblja u kojem će čitateljstvo nešto kasnije biti *obasipano informacijama radi samih informacija*.²⁰

²⁰ ZEČEVIĆ, Divna: *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća, I-II*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1982..

Hrvatsko-američki kalendari sagledni iz takve povijesne perspektive, dalji su korak u približavanju tradicijskog prosvjetiteljskog kalendarskog obrasca (koji zapravo označava pučku enciklopediju ili leksikon) masmedijskoj produkciji. Postojanje utilitarnih moralističko-didaktičkih tekstova spona je sa starijom kalendarskom tradicijom, dok su senzacionalistički publicističko-informativni tekstovi iskorak ka suvremenijoj komunikacijskoj praksi.

Tradiciji prosvjetiteljskog kalendarskog utilitarnog obrasca pripadaju vrlo brojni tekstovi koji se bave svakodnevnim problemima običnog čovjeka: higijensko-moralistički napuci, savjeti o braku, obitelji, odgoju djece te o ponašanju u društvu, dok su za ovu skupinu kalendarskih knjiga karakteristični savjeti i upute za lakšu adaptaciju na drukčije kulturološko okruženje.

Posebno mjesto unutar higijensko-moralističkih uputa u okviru hrvatsko-američke kalendarske produkcije zauzimaju napisi o problemu alkoholizma. Ovo je uvjetovano uvođenjem zakonskih odredbi o prohibiciji koja je među različitim doseljeničkim skupinama izazvala negodovanje. Materijalne sankcije koje bi uslijedile za prodavače i proizvođače alkoholnih pića navodile su urednike i priređivače kalendarskih savjeta da istaknu ne samo zdravstvene posljedice alkoholizma, nego i moguće financijske neugodnosti.

Za hrvatsko-američke kalendare specifične su didaktične upute usmjerene k lakšem snalaženju u novoj sredini i usvajanju normi i običaja zajednice. Iako su se izravno ovim problemom bavili tekstovi koji su pisali o pravnim propisima pri useljavanju, dovodenju rođaka i članova obitelji iz Hrvatske u Ameriku, dobivanju državljanstva i sličnom, i niz drugih informativnih i publicističkih tekstova te povijesnih podataka o Americi pomagali su adaptaciju američkoj kulturi, a tome je bio usmjeren i dio literarnih priloga.

U krug utilitarno-didaktičkih tekstova ide i veliki broj bilježaka uklopljenih u kalendarski dio, a tome se mogu pridodati i povijesne i kroničarske napomene koje se, kao i u starijim kalendarskim knjigama, nalaze na početku brojnih hrvatsko-američkih kalendara.

Publicističko-informativni napisi

Američko je novinstvo na engleskom jeziku bilo uzor i izvor tema, motiva pa i tekstova za većinu urednika etničkih publikacija koje su izlazile na prostorima SAD i Kanade. Primjeri uspješnih američkih novinara koji su svojim radom uspjeli postići veliki materijalni uspjeh i steći brojne čitatelje različitih glasila koja su posjedovali, a od kojih je svako bilo namijenjeno određenoj vrsti čitateljstva prema mjestu izdanja, socijalnoj pripadnosti i različitosti interesa, bili su za predstavnike hrvatskog etničkog novinstva uzori koje su nastojali nasljedovati koliko je bilo moguće u okolnostima u kojima su djelovali.

Većina etničkih glasila u Americi namijenjenih pripadnicima druge iseljeničke generacije bila je ili dvojezična ili pisana isključivo engleskim jezikom. Posebno je zanimljiva činjenica da su izuzetno uspješni i poznati američki novinari i izdavači glasila na engleskom jeziku temeljili svoj rad na iskustvu etničkog novinstva novih europskih doseljeničkih skupina 19. stoljeća:

From St. Louis, Joseph Pulitzer had brought to New York a rich experience of a German newspaper; the enormous expansion of the circulation of his 'World' took its start from the attractiveness of the paper to the second generation of German-Americans. The contemporaneous activities of William Randolph Hearst stood in the same relationship to Irish-Americans.²¹

Djelovanje i uspješnost ovih urednika bila je, među ostalim, uvjetovana i senzacionalističkom intoniranošću tekstova koji su tako privlačili pozornost čitateljstva. Tisak je bio posrednik u prenošenju vrednota amerikanizma, a agresivno iznošenje stavova i ideja omogućavalo je uspješnost. I vodeće američke novine pokazivale su poštovanje prema tako postignutim visokim nakladama i ostvarenom pažnjom čitateljstva. Tako je i *New York Times* 10.

²¹ HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979., str. 177.

studenog 1961. objavio prikaz biografije 'Građanin Hearst' iz pera W.A. Swanberga s naslovom 'Čovjek koji je učinio da naslovi vrište'.²²

Senzacionalizmom je obilježen i tekst koji je tiskan u *Kalendaru Hrvatskog glasa* za 1960. pod naslovom 'Fantastičan dvorac W. R. Hearst-a', potpisan inicijalima B. F. T.²³ Opisana je povijest dvorca sa stotinu soba izgrađenog u San Simon-u, Kalifornija, vrijednog tridesetak milijuna \$. U tekst je uklopljen Hearstov životopis u kojem se spominje da je bio sin doseljenika koji je u Kaliforniju došao u vrijeme 'zlatne groznice'. Retorički patos i povišena intonacija napisa pokazuje razloge Hearstova uspjeha prikazujući ga kao čovjeka koji je izdavačkom djelatnošću ostvario 'američki san':

On je, veli se, izvukao iz zemlje 40 milijuna dolara, ali njegov sin, William, izvukao je mnogo više milijuna iz novina.

George Hearst bio je pokretač i vlasnik 'San Francisco Examiner'-a, prvih dnevnih novina u tom gradu, koje i danas još izlaze. Nakon je svršio nauke, William je dobio posao kod toga lista kao reporter, a kasnije postao je urednikom. Poslije očeve smrti postao je vlasnikom 'Examiner'-a. S vremenom pokretao je novine u drugim gradovima, ili kupovao već postojeće dnevničke koji su bili u materijalnim poteškoćama. Jedno je bio vlasnik dvadeset-pet dnevnih novina, kao i više časopisa, koji su imali veliku tiražu i bili ispunjeni svakojakom reklamom, koja se dobro isplaćivala i bila najvećim vreloom dohotka tih publikacija. On je znao oko sebe okupiti vrstne urednike, reportere, kolumniste (rubričare) i kartuniste, koje je, kažu, bolje plaćao nego ijedno drugo novinsko poduzeće. Glavni urednik mu je bio glasoviti novinar Arthur Brisbane, rođen u Australiji, koji je dobivao plaću od 100,000 dolara na godinu. On je, veli se, primao veću plaću nego li i jedan drugi novinar na svijetu. U ono doba to je predstavljalo bajoslovnu svotu. (Predsjednik Sjed. Država,

²² Mc LUHAN, Marshall: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*; preveo Vučićević, B., Nolit, Beograd, 1973., str. 227.

²³ *Kalendar Hrvatskog glasa* za 1960., str. 128-130.

na primjer, dobivao je onda 50 tisuća, kasnije 75 tisuća, a sada prima 100 tisuća dolara na godinu).

*Kad je slabo zdravlje primoralo Hearsta da napusti San Simeon god. 1947., u 84. godini života, on je proveo ostale četiri godine u Beverly Hills, California.*²⁴

Ovakav se tip napisa nije mogao naći u starijim kalendarskim knjigama. Od postojeće pučke tradicije napis je usvojio činjeničnost i sklonost ka isticanju neuobičajenog, no tekst se stilski izjednačava s novinskim senzacionalističkim priložima.

Publicistički su napisi bili prisutni u hrvatsko-američkim kalendarima od njihove pojave, no ipak su prisutniji u novijim kalendarskim knjigama. Kod doseljenika rane faze koji nisu imali naviku praćenja novina, ovakvi su prilozi poticali i praćenje etničkih glasila, a za doseljenike koji su već ovladali engleskim jezikom prilagodbe napisa iz američkih novina mogle su biti poticaj za praćenje engleskog tiska.

Znanstveno-popularni tekstovi

Među nefikcionalnim tekstovima ova je skupina priloga, slično prethodnoj, kronološki mlađa od moralističko-utilitarnih napisa, pa iako se u korpusu hrvatsko-američkih kalendara javlja od početaka njihova izlaženja, ipak postepenim promjenama u strukturi kalendarskog štiva postaje sve prisutnija i brojnija. Zastupljenost ovih tekstova ovisi o idejnoj koncepciji pojedinih kalendara, pa u onim edicijama koje su imale izraženije oznake tradicionalnih pučkih kalendarskih knjiga (npr. Mužinini i Marohnićevi kalendari, *Kalendar Narodnog lista*, *Kalendar Hrvatskog lista* i *Danice hrvatske* i neki drugi) oni nisu tako često tiskani kao primjerice u kalendarima koji su nastojali naprednjački i prosvjetno djelovati na čitateljstvo (npr. *Novi Hrvat - koledar*, *Kalendar Novi svijet* i većina kalendarskih knjiga koje je izdavala

²⁴ *Kalendar Hrvatskog glasa* za 1960., str. 129.

sokolska organizacija). Ovo se odnosi na kalendare koji su izlazili do sredine 20. stoljeća, a nakon toga većina kalendara, bez obzira na ideološku usmjerenost, uklapa u svoj sadržaj ove tekstove.

Znanstveno-popularni tekstovi nastoje približiti čitateljstvu kalendara različite znanstvene spoznaje, teorije i hipoteze. U skladu s tradicijom pučkih kalendara koji su često objavljivali zdravstveno-higijenske upute je popularizacija medicine. Česti su napisi s područja prirodnih znanosti (npr. o Darwinovoj teoriji, nekim fizikalnim otkrićima kao što su radioaktivnost i atomska bomba, spoznaje iz astronomije, tekstovi o rijetkim i egzotičnim biljnim i životinjskim vrstama i slično). Način oblikovanja tekstova upućuje da i ovdje postoji kontinuitet u odnosu na stariju kalendarsku tradiciju koja je često tiskala priloge o astrologiji, opise fantastičnih (najčešće nepostojećih bića), savjete o liječenju biljem i uzgoju pojedinih biljnih vrsta. Čak i tekstovi o najnovijim znanstvenim otkrićima integriraju način izražavanja i ustaljene kalendarske teme, pa ako se piše o radioaktivnosti i spominje dobitnica Nobelove nagrade Maria Curie, kalendarski tekst mora spomenuti i pitanje mjesta i uloge žene u društvu i to s izrazito naglašenom poučnom intonacijom.

Povijesne su teme također često obrađivane u kalendarskim knjigama. Napisi se najčešće bave hrvatskom i američkom poviješću, pri čemu je u ranijim razdobljima neznatno zastupljenija američka povijest, a od sredine 20. stoljeća hrvatska kulturna i politička povijest. Ova pojava uvjetovana je konkretnim društvenopovijesnim kontekstom. Poznavanje američke kulture bilo je neophodan uvjet za dobivanje američkog državljanstva pa su ovakvi napisi pomagali integraciju, a usmjeravanje na povijesne događaje u matici zemlji pomagalo je očuvanje kulturnog identiteta i svijesti o specifičnosti vlastite baštine u multietničkoj sredini kod doseljenika koji su već bili integrirani u nju.

S književnopovijesnog su gledišta unutar skupine znanstveno-popularnih tekstova najzanimljiviji oni koji se bave poznatijim književnicima i drugim književnim pojavama. Takvi su kulturološki prilozi bili razmjerno dobro

zastupljeni u većini kalendara druge i osobito treće faze, dok su u najstarijim kalendarima manje brojni. Unutar ove skupine tiskani su podaci o životu poznatijih i manje poznatih hrvatskih književnika iz prošlosti i suvremenosti, kritički napisi o književnim djelima, podaci o nekim književnim pojavama i strujanjima te zanimljivosti iz književnog života u matici zemlji i novoj postojbini. Izbor tema i autora čiji su opusi analizirani ovisio je dijelom o uredničkom afinitetu, a dijelom o tipu tekstova za koji je većina čitateljstva pokazivala interes. Stoga se napisi nisu bavili samo najpoznatijim imenima hrvatske književnosti, već i manje poznatim pučkim autorima što se bolje uklapalo u kontekst pučkih kalendarskih knjiga.

Kalendar Hrvatskog glasa koji je bio usko povezan s djelatnošću HSS-a u Kanadi i SAD tiskao je priloge u kojima su se autori bavili pojavom seljačke književnosti - oblikom pučkog književnog stvaralaštva čiji su autori bili sa sela, a tematski se bavilo životom hrvatskog seljaštva. Ovaj su oblik književne produkcije posebno promovirala i cijenila braća Radić.

Jedna od poznatijih predstavnica hrvatske seljačke književnosti bila je Mara Matočec. U *Kalendaru Hrvatskog glasa za 1957.* uz 72-godišnjicu njena života tiskan je prilog o njenom stvaralaštvu potpisan pseudonimom Muhadžer.²⁵ Tekst je dokumentiran citatima iz spisateljčine neobjavljena biografije među kojima je i slijedeći ulomak:

*Jer idući u školu, znala sam sastavljati pjesmice, čestitke i moje su učiteljice uvrštavale u dječje listove, ali anonimno, da se ne bi uzoholila, govorile su. Jer to su bile časne sestre, koje su nas učile i uvijek pripovijedale kako moramo biti svi ponizni i ako nešto znadeš više od drugih. Ipak su me nagovarale da idem u više škole, ali me roditelji nijesu pustili. I svršivši pučke škole, radila na polju i kod kuće, pjevala i plesala, kao sve djevojke u selu. I udala se mlada...*²⁶

²⁵ *Kalendar Hrvatskog glasa za 1957.*, str. 121-126.

²⁶ *Ibid.*, str. 121.

Ovaj je autobiografski zapis primjer sasvim drukčijeg poimanja autorstva od individualističke koncepcije kojom je obilježena ukupna moderna književna produkcija. Unutar sustava pučke književnosti, kojem pripada veoma raznoliki krug tekstova nastalih u različitim književnopovijesnim epohama, nalazila se i velika skupina tekstova koja je odnos prema autorstvu gradila na kršćanskoj tradiciji i vrijednosnom sustavu tipičnom za ukupnost srednjovjekovlja kao književnopovijesne epohe. Radi o književnopovijesnoj pojavi tzv. stilske srednjovjekovnosti spomenutoj već u uvodnom dijelu.²⁷ Kalendarske su knjige vrlo često uključivale u svoj sadržaj tekstove čija se stilska srednjovjekovnost očituje u autorskoj anonimnosti.²⁸ Ovdje je primjer vrijednosnog sustava u koji se uklapa autorska anonimnost kako ga je percipirala Mara Matočec zanimljiv prvenstveno s gledišta književnorazvojnih procesa unutar jednog segmenta hrvatske kulturne baštine čiji su dionici većinom bili naši doseljenici na sjevernoameričkom kontinentu. Usporede li se ovdje idealizirane kulturološke vrednote s američkim vrijednosnim sustavom koji afirmira pojam *self-trusta* na kojem je izrastao mit o 'američkom snu', a za koji je već navedeno da je kroz niz biografija uspješnih američkih poslovnih ljudi i hrvatskih doseljenika koji su se afirmirali u novoj sredini uključivan u hrvatsko-američke kalendare, razvidno je da se radi o veoma različitim idejnim pristupima.

Kako su i prethodno navedeni tekst i primjer za publicistički članak o W. R. Hearstu koji idealizira američke vrednote tiskani u istoj kalendarskoj publikaciji, u razmaku od svega tri godine za vrijeme kojih se urednik nije mijenjao, može se zaključiti da je ovakvo supostojanje različitih svjetonazora unutar iste uredničke koncepcije pokazatelj stava koji je podjednako tolerantan prema različitim gledanjima. S kulturološkog gledišta, ovo je tipičan primjer *bikulturalnosti* hrvatsko-američkih kalendara treće faze. Kalendarske knjige integrirane su u američko društvo i prihvaćaju stavove karakteristične za većinu

²⁷ Usp. i FALIŠEVAC, Dunja: 'Načela kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze'; u knjizi: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Liber, Zagreb, 1989. i KEKEZ, Josip: *Leukorn i djevojka bez grijeha, Slike i prilike propovijedane u Hrvata*, Zagreb, 1989.

njegovih članova, no istovremeno gaje pozitivan odnos prema kulturnoj baštini matice zemlje u svim njenim očitovanjima. Nakon gotovo stotinjak godina prisutnosti Hrvata na američkim prostorima, vidljivo je da veze s maticom zemljom nisu pokidane i da je u praksi hrvatskih etničkih kalendara bila djelotvorna teorija kulturnog pluralizma.

Sitni oblici tipični za kalendarske knjige

Uključivanje kratkih, minijaturnih oblika u zabavno-poučni kalendarski dio također je postupak karakterističan za višestoljetnu kalendarsku tradiciju. Najčešće se u kalendare uključuju usmenoknjiževni tekstovi poslovice, zagonetki i šala - smješica, ali česte su i anegdote iz života poznatih povijesnih ličnosti i tzv. svaštice. Ovi su oblici, bez obzira na podrijetlo i izvor iz kojeg su preuzeti, redovito u zabavno-poučnoj funkciji i prilagođeni općem kontekstu kalendarske knjige.

Uključivanje sitnih usmenoknjiževnih oblika u sadržaj pučkih kalendara književni je postupak star koliko i kalendarska tradicija. Već je navedeno da je Pavao Ritter Vitezović u svojim kalendarima tiskao poslovične oblike i zagonetke. Oslon hrvatsko-američkih kalendara na stariju domovinsku kalendarsku tradiciju vidljiv je iz preuzimanja tekstova praćenih komentarom kojim se prilozima aktualiziraju i adaptiraju za nove okolnosti. Tako je u *Kalendaru Hrvatskog glasa za 1964. godinu* tiskan prilog pod naslovom: *Iz 'Priručnika' Vitezovića i osvrt.*²⁹

Većina usmenoknjiževnih priloga preuzeta je iz kalendara tiskanih u matici zemlji, a izuzetak čine tek dulje zbirke koje su nastale dijelom u Hrvatskoj, dijelom u Americi kao što je ona koju je kroz više godišta *Kalendar*

²⁸ ČAPEK, Karel: *Marsija ili na marginama literature*; preveo Jevtić, Ž., Kultura, Beograd, 1967., str. 168.

²⁹ *Kalendar Hrvatskog glasa za 1964. godinu*, str. 174-175.

Naše Nade priređivao i pratio vlastitim komentarima i tumačenjima svećenik Mijo Đuro Domladovac.³⁰

Kratki usmenoknjiževni oblici zagonetki i brzalica tiskani su nešto manje od poslovične građe i najčešće su bez izmjena preuzimani iz domovinskih izvora. Ovi su tekstovi kao zabavne minijature forme objavljeni u hrvatsko-američkim kalendarima druge i treće faze kao primjeri tradicije i kulturnog bogatstva matice zemlje i to obično unutar kalendara koji su njegovali pozitivan odnos prema folklornoj baštini (*Kalendar Hrvatskog glasa, Hrvatski kalendar*).

Gotovo su svi kalendari tiskali priloge poput smješica i svaštica. Ovi su oblici primarno bili vezani za tiskane publikacije (novine, časopisi, kalendari i almanasi), iako su smješice usko povezane s usmenoknjiževnim oblikom vica. Unutar ovih kratkih oblika, obično uklopljenih pred kraj kalendarske knjige, ponekad izmjenično s oglasima, tematizirali su se isti ili slični problemi kao i u duljim 'ozbiljnijim' tekstovima, ali na zabavan i prihvatljiv način.

Duhovna se zaokupljenost smješice ne razlikuje od zaokupljenosti jednostavnog oblika vica - obje su forme usmjerene ka razrješavanju, razjašnjavanju bilo u jeziku, logici ili etici. Prema Jollesovim riječima, na ove se tri tazine u vicu to očitje u igri riječi ili dvosmislenosti, zatim u konkretizaciji apstraktnog i svodenju slika na doslovno značenje i u obraćanju pažnje na etičke nedorečenosti kako bi se one razriješile.³¹ Formalna razlika između vica i smješice očituje se prvenstveno u načinu uporabe jezičnih sredstava koja ovisi o mediju prijenosa. Vic kao usmena forma rabi više izvanjezičnih sredstava (mimika, intonacija, pantomima), dok je smješica čvrsto vezana uz grafički ostvaraj te se njena semantika isključivo ostvaruje verbalnim sredstvima.

Oblik anegdote također je na prijelazu usmenog i tiskanog pisanog književnog izraza. Tradicijska se usmena forma tijekom 18. i 19. stoljeća počela uklapati u periodičke publikacije sa zabavnom intencijom, pri čemu su

³⁰ *Kalendar Naše nade za 1925. godinu*, uredio M. Đ. Domladovac, str. 155-160 i *Kalendar Naše nade za 1926. godinu*, uredio M. Đ. Domladovac, str. 238-247.

³¹ JOLLES, André: *Jednostavni oblici*; preveo Biti, V., Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978.

najzastupljenije postale anegdote o poznatim ličnostima. U ovoj se minijaturnoj formi može nazrijeti začetak tiskanih izvješća o 'zanimljivostima' iz života poznatih osoba koja ispunjavaju stranice žutog tiska u naše vrijeme.

Svaštice su kraći oblici koji se najčešće senzacionalistički osvrću na različita područja ljudskog života. U hrvatsko-američkim kalendarima najčešće su preuzimane iz američkih novina i obrađivale su zanimljivosti koje su odudarale od onog što je bilo uobičajenou hrvatskoj tradicijskoj kulturi.

Kratki su oblici ponekad tiskani na kraju kalendarske knjige, no češće su se uklapali na različitim mjestima uz tekstovne i slikovne priloge. Tematikom su se podudarali s ostalim priložima uvrštenim u kalendarske knjige obrađujući osobnu, obiteljsku i širu društvenu problematiku.

5.2.4. Izvori tekstova uvrštenih u iseljeničke kalendare

Veliki broj tekstova tiskanih u SAD i Kanadi potječe iz matice zemlje. Kada se radi o kalendarskom dijelu, on je gotovo redovito bio preuziman iz neke druge kalendarske publikacije. Često je baš kalendarski dio predstavljao poteškoću u priređivanju kalendara za tisak, o čemu svjedoči urednički komentar Dragutina Jesiha u *Kalendaru Naše nade za 1928. godinu*:

Evo i petog koledara sedme godine opstanka H.K.Z.. Izlazi malo kasno ove godine, jer pred samo nekoliko dana primih kalendarij i to od koledara 'Presv. Srca' iz Zagreba. Dok nema stranica kalendarija, nema ni govora o tisku koledara, jer te kao početak idu najprije u tisak. U buduće bi me onaj zadužio, koji bi taj dio koledara već zarana uredio i priposlao mi, a i samu Zajednicu, budući da bi taj za koji mjesec ranije mogao iz tiska.³²

Tekstove iz domovine često su pisali autori koji nisu nikada boravili u Americi i čije je poznavanje prilika i načina života naših iseljenika moglo biti i relativno oskudno. Ovisno o spretnosti samog urednika ovisila je aktualnost i

³² *Kalendar Naše nade za 1928. godinu*, uredio Dragutin Jesih str.3.

prihvatljivost priloga za čitatelja u američkom okruženju, ali bilo je i slučajeva izravnog preuzimanja iz domovinskih kalendara i tiska. Kada se radilo o literarnim priložima, većina urednika nije posebno nastojala prilagoditi tematiku i izbor novim okolnostima pa su kalendarske priče često izazivale starokrajsku nostalgiju, a ponekad i nerealnu i u prošlosti zaustavljenu sliku života u zemlji iz koje su iseljenici došli. Broj priloga iz Hrvatske uključenih u kalendare hrvatskih iseljenika na sjevernoameričkom kontinentu varirao je ovisno o vrsti kalendara, organizaciji koja ga je izdavala i, kod publikacija čije se uredništvo češće mijenjalo, o uredničkim koncepcijama glavnoga urednika. U navedenom uredničkom uvodniku, Jesih ističe veliki broj priloga iz pera autora koji su živjeli u Starom kraju:

Ovaj puta imam mnogo zahvaliti suradnicima iz Domovine, što ovaj koledar u ovako velikoj formi izdaje naša Zajednica. Po prilici polovica štiva u njemu dolazi iz starokrajskih izvora. Ta je činjenica dakle omogućila, da ni ovaj koledar nije zaostao od onih prošlih godina svojom veličinom i sadržajem.³³

Kao što je već prethodno naznačeno, postojala je povezanost između vrste i tematike pojedinih književnih tekstova i izvora u kojima su se oni prvotno pojavljivali. Iz hrvatskih su izvora preuzimani tekstovi tematski povezani s kulturološkom i povijesnom tematikom te većina književnih priloga nastalih u ranijim povijesnim razdobljima, domovinsko novinstvo i kontakti s piscima i novopridošlim doseljenicima bili su izvor informativnih i političkih priloga iz Hrvatske, dok je iz američkog tiska češće preuzimana, prevedena i adaptirana zabavna književnost i različiti popularni senzacionalistički članci.

Obrazovaniji i novinarskom poslu vičniji urednici, koji su pored hrvatskog i engleskog vladali i nekim drugim svjetskim jezikom preuzimali su književne tekstove iz knjiga i novina koje su izlazile u drugim europskim zemljama ili iz američkog etničkog tiska drugih nacionalnih zajednica.

³³ Ibid.

Svjesna težnja urednika, iseljeničkih vođa i obrazovanijih autora da pomognu adaptaciju i integraciju svojih sunarodnjaka u američko društvo uvjetovala je sustavno uključivanje informativnih, pravnih i kulturnopovijesnih priloga o SAD i Kanadi. Takvi su prilozi nastajali prevodenjem i adaptacijom američkih knjiga i brošura, a ponekad su preuzimani i iz iseljeničkih kalendara i glasila drugih europskih etničkih skupina.

5.3. NAJČEŠĆA OPĆA MJESTA (TOPOSI) HRVATSKO-AMERIČKIH KALENDARA

5.3.1. Topika u književnosti zapadnog kruga

Tragajući za ishodištima europske književnosti zapadnog kruga u antičkoj književnoj i kulturnoj baštini E. R. Curtius istakao je posebnu važnost antičke retorike čiji je sistem po njegovu mišljenju postao nauk o obliku i riznica oblika književnosti uopće. Kao važnu sastavnicu retoričkog sustava koja je posebno prisutna u europskim književnostima, ovaj je autor istakao postojanje niza argumenata primjenljivih u različitim situacijama, nazvanih *toposi* (*commonplace*), iz čega se izvodi naziv posebne nauke - topike, koja se bavi pomoćnim sredstvima za izgradnju govora. On topiku smatra 'spremištem zaliha u antičkom naučnom sistemu retorike', te smatra da je njeno poznavanje bitno za filologiju jer ona predstavlja 'temelje europske literature', ili slikovito rečeno njene 'podrumske prostorije'.³⁴

Pučka je književna produkcija ispunjena arhaičnim toposima preuzetim i tradiranim kroz vjekove jer njeni autori uglavnom nisu težili za originalnošću već su preuzimali elemente starije književne baštine i oblikovali svoj izraz slijedeći postojeće uzuse. Kalendarske knjige kao 'pučke enciklopedije' obiluju

³⁴ CURTIUS, Ernst Robert: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; preveo: Markuš, S., Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 85.

općim mjestima i tradicijskim obrascima koji se iz godine u godinu ponavljaju, ispunjeni tek nešto drukčijim sadržajem.

Kako je već rečeno, američka je kalendarska tradicija izrasla iz europske baštine te je preuzela najvažnija tematska i stilska obilježja starijih kalendara. To znači da su i stariji američki kalendari na engleskom jeziku i oni noviji koje su izdavale etničke skupine koje su u SAD doazile od 19. stoljeća, u temelju svoje strukture nosili baštinjene antičke retoričke topose posredovane europskom pučkom književnom tradicijom.

5.3.2. Topika hrvatsko-američkih kalendara

U skladu s postojećim žanrovskim tradicijama, hrvatsko-američke kalendarske knjige naslijedile su ustaljeni topički repertoar književnosti zapadnog kruga. Ovdje se može uočiti niz književnih oblikovnih postupaka karakterističnih za pučke književne tekstove tiskane u starijim hrvatskim kalendarima: miješanje stihova i proze te stihova na različitim jezicima koji 'očituju isti osjećaj i odaju djetinju radost u igri i šarenilu', retorika pohvale (panegirički govor), ponavljanja pučkih autora da svojim sposobnostima nisu dorasli veličini teme kojom se bave u tekstu - afektirana skromnost, dominacija retorike nad lirizmom u pjesništvu, izbor ustaljenih motivskih i tematskih cjelina koje se kroz povijest europske književnosti vijekovima čuvaju (metafora brodarstva, knjiga kao znak, rasprava starca i mladića i slično).³⁵

U kontekstu hrvatsko-američkih kalendara s kraja 19. i tijekom 20. stoljeća stariji se toposi realiziraju u moderniziranoj verziji: metaforu brodarstva popunjava istiniti motiv potonuća 'Titanika', topos 'zlatnog doba' (aurea aetas) ispunjava kritičnost prema posljedicama u svakodnevnom životu izazvanim procesom modernizacije (npr. rastava braka, objašnjenje izvora nekih bolesti u štetnim etičkim postupcima) i slično.

³⁵ ZEČEVIĆ, Divna: *Pučka književnost* u knjizi: BOŠKOVIĆ-STULLI, M., ZEČEVIĆ, D.: *Usmena i pučka književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Liber-Mladost, Zagreb, 1978., str. 416, 449, 451, 489

Osim ovakvog kulturnopovijesnim razlozima motiviranog osvježenja starije topike, u kalendarima hrvatske etničke zajednice u Americi razvio se i osebujan sustav stalnih mjesta koja su nastala kao rezultat susreta različitih kulturoloških obrazaca. Neka su od njih izravan rezultat uklapanja vrednota američke kulture u svjetonazor europskih migranata, a neka posljedica konflikta vrijednosnih stavova i teškoća u stvaranju svjetonazora kojim se neće dezintegrirati postojeći osobni psihosocijalni i kulturni identitet, ali će biti olakšana socijalizacija i adaptacija na novo okruženje.

Slijedeća su opća mjesta hrvatsko-američkih kalendara zapravo primjer književnih narativnih obrazaca u kojima se reflektirala kulturološka i komunikološka različitost pripadnika hrvatske i američke etničke zajednice te složenost procesa prijelaza s jednog vrijednosnog sustava na drugi.³⁶

'Američki san' i ideja uspješnosti

Mitska predodžba američkog sna dominira većinom priloga uvrštenih u hrvatsko-američke kalendare. Gotovo da sva ostala opća mjesta karakteristična za kalendarske tekstove upućuju i na idealizaciju mogućnosti ostvarivanja uspjeha u američkom društvu i da integriraju bar neku od brojnih dimenzija 'američkog junaka'.

Uspješnost je za većinu doseljenika bila povezana prvenstveno uz materijalni uspjeh koji se ostvaruje vlastitim radom i naporom. Filozofske ideje pragmatizma koje su dominirale američkim načinom mišljenja u drugoj polovini 19. stoljeća popularizirane su u američkim sredstvima javnog priopćavanja i posredovanjem obrazovanijih iseljenika koji su bili izdavači i urednici etničkih glasila dopirale su do širih iseljeničkih slojeva čije je ponašanje i način razmišljanja pri dolasku u Novi svijet bio još determiniran tradicijskim obrascima i vrednotama.

³⁶ RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965., str. 97.; usp. i adaptacijske probleme čitateljstva kalendara opisane ovdje na str. 121-124.

Tako je individualizam kao kvaliteta koja je ugrađena u mitsku predodžbu američkog sna, prodirao i u društvene skupine čiji je život u Starom kraju bio nerazdvojno povezan za zajednicu što se podjednako očitovalo i u radu i u zabavi.

Već je sama odluka o odlasku u Ameriku najčešće bila povezana sa spremnošću na rizik, ali susret s načinom života u Novom svijetu i življenje u drukčijim okolnostima bilo je jak poticaj pojedincima da poduzmu sve što mogu kako bi uspjeli. Realna je situacija i kulturni utjecaji kojima su doseljenici bili izloženi djelovala na promjene u poimanju 'uspješnosti' te su na djelo stupili složeni procesi usvajanja kulturnih kodova nove sredine. Kalendarske su knjige pomagale doseljenicima u upoznavanju tzv. 'američkog metajezika', odnosno načina razmišljanja, komuniciranja i djelovanja koji odgovara američkoj kulturi:

Poznavanje američkog metajezika podrazumijeva imaginarni ulazak u američku svijest i korištenje koncepata koji su prihvatljivi u Americi. Američki metajezik podrazumijeva korištenje posebne sintakse kao i slaganje klišeja koji su prihvatljivi samo u Americi.³⁷

Tako jedan informativno-propagandni prilog pod naslovom *Nova Hrvatska kolonija* čiji je autor Krsto Unković³⁸ nastoji pozivajući se na tezu da je 'rad u polju unosniji i bolji s moralnog i zdravstvenog gledišta od rada u tvornicama i rudokopima' privući američke Hrvate iz industrijskih središta na sjeveroistoku SAD na farme u Norwoodu (Louisiana). Autor dobro poznaje i kulturu tradicijske sredine iz koje su doseljenici došli i nove uvjete u kojima u Americi rade, ali i vrednote američkog društva među kojima se na vrhu vrijednosne ljestvice nalazi materijalni uspjeh, određena autonomija u djelovanju i poticanje individualnih životnih stilova u ostvarivanju uspjeha.

³⁷ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 33.

³⁸ *Novi Hrvat koledar za prostu godinu 1915*, izdalo uredništvo *Novog Hrvata*, uredio Ile Despot Viterski, New York, New York, str. 67-72. U istom je kalendaru na str. 94. tiskan reklamni oglas u kojem se ističe: 'Louisiana vas pozivlje, da se naselite na njezine plodne farme', a zainteresirani se upućuju da se obrate na adresu First Louisiana Foreign Agricultural Society u Pittsburghu.

Svjestan vezanosti za agrarnu proizvodnju doseljenika koji dolaze sa sela i činjenice da je znatan broj Hrvata koji već više desetljeća borave u SAD zasnovao obitelj te se sada više ne namjerava vratiti u domovinu, on poziva čitateljstvo kalendara na ostvarivanje 'američkog sna' služeći se ovim argumentima:

Čovjek koji zna kako da obradjuje polje, koji je dobar gospodar i marljiv radnik, može na farmi zaslužiti trostruko, koliko zasluži u tvornici, rudniku, prekopu i inim opasnim radnjama. (...)

Tamo vam nema bossa, koji uvijek viče 'Hurry up!' Čovjek radi kako može, ne ubija se, ali opet niti ne ljenčari jer zna što radi, da za sebe radi. (...)

S moralnog je gledišta bolje jer čovjek ima pod okom svoju djecu, te ih može bolje da uzgoji. Dok u tvorničkim gradovima otac mora da obavlja teške poslove, a majka da se brine oko 'burda'; isto tako i u rudarskim mjestima, djeca su prepuštena sama sebi.³⁹

Ovakva je argumentacija posebno uvjerljiva za one čijom se životnom realnošću bavi jer je čvrsto povezana s objektivnim životnim okolnostima i poteškoćama s kojima se iseljenici susreću, ali njena znakovitost unutar kalendarskog konteksta je u njejoj stilističkoj i retoričkoj dimenziji koja izravno upućuje na ostvarenje 'američkog sna', odnosno postizanje uspjeha vlastitim radom i naporom uz poštivanje etičkih normi.

Navedeni primjer ujedno je i pokazatelj socijalnih mijena unutar hrvatske etničke zajednice u SAD. Napuštanje gradova i naseljavanja na farmama među Hrvatima moglo uočljivije pratiti tek u godinama između dvaju ratova. Poticaji su dolazili od iseljeničkog javnog mijenja i tiska.⁴⁰ Ovaj je poticajni tekst napisan i objavljen 1915. što svjedoči o utjecajima etničkog tiska i kalendara na odluke iseljenika.

³⁹ Ibid. str. 67-68.

⁴⁰ ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982., str. 146.

Hrvatsko-američki kalendari tiskali su i tekstove američkih autora u kojima se izravno upućuje *kako* ostvariti proklamirane vrednote. Takav je prilog uvršten i u skupinu tekstova pod zajedničkim nazivom *Amerikanke*.⁴¹ Radi se o *Poslanici predsjednika Wilsona novo ugradjanjenim* koja između ostalog donosi i poruku:

*Mi vas ne možemo osloboditi od rada. Nijedan čovjek nije oslobođen od rada nigdje na svijetu. Mi vas ne možemo osloboditi od napora i teške životne borbe koja se danas vodi - svugdje gdje ljudstvo obitava; mi vas ne možemo osloboditi od tereta koji imate da snašate. Mi ga jedino možemo učiniti lagljem po duhu kojim je snašan. To je duh nade, to je duh slobode i duh pravednosti.*⁴²

Sustav vrednota američkog društva pozivao je doseljenike na integraciju nudeći viziju mitsku 'američkog sna' koja je optimistički obećavala materijalnu sigurnost i blagostanje, ali je i zahtijevala naporan rad kao jedini mogući put ka uspjehu. Kalendarski su fikcionalni i nefikcionalni tekstovi nudili različite primjere i poticaje za ostvarivanje uspjeha u skladu s ovim predodžbama. O društvenoj djelotvornosti ovih poticaja ne može se pouzdano govoriti, jer su slični poticaji dolazili i iz drugih izvora, ali postepene promjene u sustavu vrednota i načinu ponašanja i života Hrvata u SAD i Kanade govore o djelotvornosti kulturnih utjecaja.

Neosporno je da su i stariji domovinski kalendari isticali važnost rada i marljivosti, no u kontekstu hrvatsko-američkih kalendara oni su izdignuti na sam vrh ljestvice etičkih kvaliteta i prikazani kao jedini mogući put do uspjeha, a poslovna uspješnost, koja je u tradicijskim hrvatskim kalendarima prisutna tek kroz sliku brižnog seoskog gazde koji i u manje rodnim godinama uspijeva osigurati svoje domaćinstvo, a često i izostaje u prikazima poštenih i radišnih ali siromašnih junaka, ovdje je istaknuta kao mjerilo i potvrda etičke ispravnosti.

⁴¹ *Kalendar Narodnog lista za godinu 1919*, Hrvatska Publishing Co. New York, str. 37-60.

⁴² *Ibid.*, str. 40.

Životopisi

Životopisi poznatih povijesnih ličnosti vrlo su često uklopljeni u hrvatsko-američke kalendare. Iako su već bili spomenuti kad se govorilo o oblicima koji su uklopljeni u kalendarske knjige, valja ih sagledati i kao svojevrsno opće mjesto pučkog književnog štiva. Funkcija životopisa u kalendarskom kontekstu nije tek upoznati čitateljstvo s podacima o životu pojedinih povijesnih osoba, već ponuditi *model za nasljedovanje*. Kalendarske knjige tiskane u SAD najčešće donose životopise osoba koje su svojim životom ostvarile vrednote koje se uklapaju u mitsku predodžbu *američkog sna*. To su, od već navedenih kalendarskih priloga, primjerice prikazi života i načina postizanja uspjeha Williama Randolpha Hearsta, česte priče o aktualnim ili ranijim predsjednicima SAD, biografija Franka Zottia i nekih drugih uspješnih Hrvata, a i podaci o istaknutijim članovima iseljeničkih kolonija obično su pisani tako da potaknu čitatelje na aktivno sudjelovanje u društvenom životu zajednice.

Neke od osobina jednostavnog oblika legende opisane kod Jollesa transformirane se pojavljuju u životopisima. Kao što legenda obrađuje život osobe (sveta) koji je *primjer djelatne / opredmećene vrline* i čija je važnost prvenstveno u njegovom značenju za *zajednicu*, tako i akteri kalendarskih životopisa utjelovljuju vrednote karakteristične za kulturu koja se njima bavi, te su važni kao uzor za oponašanje (imitaciju) članovima zajednice. Životopisi tiskani u kalendarskim knjigama prema povijesnim se podacima iz života svojih aktera odnose na potpuno isti način kao i legende. Prema Jollesovim riječima: *'vita, legenda, komada 'historijsko' u njegove sastojke, ispunjava te sastojke vrijednošću imitabilnosti i izgrađuje ih iznova u novo uvjetovanom redosljedu.*⁴³

⁴³ JOLLES, André: *Jednostavni oblici*; preveo Biti, V., Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978.

Životopisi kalendarskih junaka odabiru iz povijesne realnosti samo one podatke koji se uklapaju u proklamirani sustav vrednota i obrađuju ih postavljajući ih kao uzor za nasljedovanje i naglašavajući njihovu poticajnu ulogu. Sferu *potencijalnog* koju u legendi označava određen smještaj gesta u nekom polju dopunjava njena *aktualizacija* (ozbiljenje) u viti - opisu života, a na isti način životopisi tiskani u kalendarima predstavljaju aktualizaciju vrednota prihvatljivih u američkom društvu, na koje bi se čitateljstvo u svojim postupcima trebalo ugledati.

Jollesova analiza jednostavnog oblika legende završava razmišljanjem kako je njena duhovna zaokupljenost vezana za atmosferu srednjovjekovlja te tezom da je legenda danas uglavnom zaostatak tradicije iz prošlih vremena, ali i mišljenje da u suvremenosti sportski pobjednici predstavljaju svojevrsan pandan junacima legendi.⁴⁴

Opća arhaičnost kalendarske forme omogućila je opstojnost arhaičnih oblika razmišljanja i verbalnog očitovanja kroz duga povijesna razdoblja te su tako i junaci životopisa prikazani jednostavnim tradicijskim književnim postupcima koji svoje kulturno ishodište imaju u formama koje su bile žive i produktivne prije više stoljeća.

Knjigovodstvena preciznost

Detaljizirani opis činjenica i navođenje preciznih podataka karakteriziraju pučki književni fenomen u cjelini. Kada je riječ o opisu povijesnih događaja, primjerice vojnim sukobima opisanim u deseteračkim pučkim povijesnim pjesmama, to se očituje u navođenju broja sudionika i preciziranju prostorne udaljenosti te trajanja vremenskih intervala.

Pučki tekstovi u okolnostima amerikanizma navođenjem brojčanih podataka ne služe se da bi uvećali herojsku dimenziju vojnih junaštava, već dobivaju obilježje dokumentarizma u prozaičnijim sferama života kao što je na

primjer područje ekonomskog uspjeha, pri čemu se obično navode dolarski iznosi na bankovnim računima ili u obliku pokretne i nepokretne imovine pojedinaca i organizacija.

U hrvatsko-američkim kalendarima činjeničnost se pučkog izraza najbolje vidi u navođenju podataka o imovnom stanju osoba kojima se u tekstu piše. Kada autori kalendarskih priloga pišu o istaknutim pojedincima ili o junacima koji su utjelovljenje *američkog sna* redovito se bave i njihovim materijalnim uspjehom. Za američki je mentalitet materijalni uspjeh najobjektivniji pokazatelj i potvrda o nečijoj marljivosti, radišnosti i sposobnosti.

Jednako precizni su podaci kalendarskih knjiga potpornih organizacija o imovnom stanju te organizacije (Prilog broj 4) i izvješća o dobrovoljnim priložima prilikom izgradnji hrvatskih crkava i kulturnih domova u Americi.

Ovakav pristup materijalnom stanju fraternalnih organizacija uvjetovan je dijelom američkim pravnim propisima o poslovanju tih udruga koji su postavljali vrlo visoke stručne standarde za vođenje njihovih knjiga, nadalje demokratskom praksom koja je zahtijevala da članstvo udruge bude obaviješteno o njenim poslovima, nastojanjem da se iznošenjem podataka o financijskoj stabilnosti organizacije privuče što više novih članova, već spomenutim uvjerenjem karakterističnim za američko društvo o sprezi između materijalnog uspjeha i moralnih kvaliteta, odnosno u slučaju poslovanja udruge (ili banke, osiguravajućeg društva, brodarske agencije, što su sve bila poduzeća koja su se u oglasima služila brojčanim podacima o poslovanju) nastojanjem da se klijenti privuku uvjeravanjem u etičnost poslovanja, no u kontekstu načina pisanja kalendarskih knjiga riječ je o uporabi činjeničnosti u retoričke svrhe.

Unutar kompleksa tekstova koji tematiziraju financijske probleme, za književni su život posebno zanimljivi oni koji se bave financiranjem etničkog novinstva i izdavaštva. Ovdje je prvenstveno riječ o oglasima, pozivima na pretplatu i isticanju materijalne pomoći od strane pojedinaca i organizacija.

⁴⁴ Ibid.

PRILOG BROJ 4

Svaki Hrvat i Slaven ili Hrvatica i Slavenka može postati članom ove Zajednice u suglasju sa pravilima iste a uz geslo: "Svi za jednoga — jedan za sve", dočim svaki član može i svoju djecu osigurati kod Hrvatske Zajednice Ill. uz vrlo povoljne uvjete.

Od ustrojenja ove zajednice do konca mjeseca studenoga 1919. umrlo je 694 članova i sučlanova, te osmrtnine istih iznašaju ukupno \$532.000.00
Osakaćenim i operiranim članovima plaćeno je\$ 83.405.00
Podpore bolestim članovima plaćeno je\$ 58.335.00

Dakle do konca studenoga 1919. ukupno\$673-740.00
koja svota je došla u korist našem narodu od njegove narodne organizacije.

Koncem mjeseca studenoga 1919. imala je Hrvatska Zajednica Ill. ukupno 9666 članova i sučlanova.

Svaki Hrvat i Slaven treba da postane članom ove narodne organizacije. Ako Vi niste član iste zajednice, možete takovim postati ako se javite kod odsjeka u Vašem mjestu, a ako takovoga u mjestu ili blizini nema, tražite upute od zajedničkoga ureda. Adresa je:

HRVATSKA ZAJEDNICA ILL., 2552 Wentworth Ave., Chicago, Ill.

Odbornici H. Z. Ill. jesu slijedeći:

Nadzorni odbor:	Izvršujući odbor:	Porotni odbor:
Josip Kolar, predsjed.	Anton Gazdić, predsjed.	Mihael Rožić, predsjed.
Mato Depeder, tajnik	Val. Cuci, podpredsjed.	Josip Dolenc, tajnik
Anton Krvavica,	Mat. L. Matanović, taj.	Juraj Soić
Luka Kallanj,	Božo Jonić, računovođa	Ivan D. Butković
Ferd. Krmpotić,	Petar Badovinac, blag.	Anton Trgovčić
Petar Vlašić.		Franjo E. Ružić
Petar Doroda.		Janko Keserčić.

Sve dopise valja slati na adresu:

HRVATSKA ZAJEDNICA ILL., 2552 Wentworth Ave., CHICAGO, ILL.

Hrvatski sokolski koledar za godinu 1920., vol. 2.

izdalo starješinstvo hrvatske sokolske župe Tomislav, Chicago, Illinois, str. 187.

Teško je iz današnje perspektive točno odrediti izvore iz kojih su se financirala pojedina etnička glasila i kalendarske knjige. Veliki broj oglasa u nekima od njih upućuje samo na jedan od njih. Koliko su za opstanak dijela tiskovina bile važne iseljeničke organizacije i podrška brodarskih i bankovnih poduzeća, a koliki je bio udio pretplate ne može se točno reći. Tiskani oglasi koji upozoravaju čitateljstvo na obnovu pretplate jedan su od pokazatelja materijalnih uvjeta u kojima je živjelo i razvijalo se etničko izdavaštvo:

'Novi Hrvat' pomaže vama - pomozite i vi njemu. Nema pomoći druge osim pretplatnika. ili:

Ako ti je pretplata za 'Novi Hrvat' istekla, ne nadaj mu se više. Badava ga ne prima nitko. Kako ti je pretplata?⁴⁵

Ovako sročene poruke čitateljima svjedoče o uporabi retoričkih sredstava i pri rješavanju financijskih problema. Ipak, kratko vrijeme izlaženja glasila koje je na ovaj način pozivalo na pretplatu sugerira misao da su trajnije publikacije osim iz pretplate morale biti financirane i iz drugih izvora.

Historiografizam / ahistoričnost

U kalendarski se dio često uključuju kronike i pregledi povijesnih zbivanja. Ponekad je tu riječ o tradicijskom kalendarskom prilogu povijesti svijeta 'od početaka do današnjih dana', a znatno češće radi se o prilagođenim kroničarskim podacima koji se odnose na povijest Amerike ili Hrvatske ili usporedne i zasebne povijesne podatke o obama zemljama.

Zanimljiv je prilog *Hrvatskog sokolskog koledara za godinu 1919* o godini za koju kalendar izlazi:

Godina 1919. odgovara slijedećim razdobljima:

Posljednjem dijelu 143. i u početku 144. godine neodvisnosti Sjedinjenih Država.

⁴⁵ *Novi Hrvat koledar za prostu godinu 1915*, izdalo uredništvo *Novog Hrvata*, uredio Ile Despot Viterski, New York, New York, str. 10. i 13.

Godini 1337-38 Muhamedanske dobe.

Godini 4616 Kitajske dobe.

Godini 2230 Grecianske dobe.

Godini 5679 Židovske dobe.

Godini 7427-28 Bizantinske dobe.

Godini 2579 Japanske dobe.

Godini 6632 Julijanske dobe.

Dan 1. siječnja 1919. je 2,421.960 dan po računanju Julijanskog razdoblja.⁴⁶

Veliki broj ovdje navedenih podataka dio je kalendarske tradicije od njenih početaka i u skladu s pučkim gomilanjem brojčanih činjenica koje u ovom konkretnom slučaju uistinu za čitatelje kalendara nemaju nikakvu praktičnu funkciju, ali su pokazatelj pučke zaokupljenosti detaljima i činjenicama. Primjer je tipičan za stilistiku pučke književnosti koja se i u fikcionalnim i nefikcionalnim tekstovima služi 'izrazitom sklonošću ka detaljiziranju', 'težnjom za istinitošću i što većom uvjerljivošću', 'opisivanjem detalja, odnosno detaljiziranih realija kojima fiksira određene situacije', ukratko: težnjom za istinom i točnošću koja vodi do fasciniranosti pojedinostima.⁴⁷

U istom je kalendaru tiskana i vrlo opširna i detaljna *Kronika svjetskog rata*.⁴⁸

Za razliku od prethodne, tipično kalendarske usmjerenosti na smještaj sadašnjeg povijesnog trenutka u svjetsku povijest, gdje je tek prvim određenjem koje stvara odnos tekuće godine prema početku neovisnosti SAD naznačena kulturološka pripadnost kalendarske knjige, ovdje je zbog vrste obrađivane tematike i kronološke bliskosti opisanih zbivanja, mnogo očitije da

⁴⁶ *Hrvatski sokolski koledar za godinu 1919*, izdalo starješinstvo hrvatske sokolske župe Tomislav, Chicago, Illinois - vol. 1, str. 32.

⁴⁷ ZEČEVIĆ, Divna: *Književnost na svakom koraku (studije i članci)*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1986.; iz rasprave: *Rastvaranje formula tradicionalne usmene poezije - Formule pučkih pjesama*, str. 122-127.

⁴⁸ *Hrvatski sokolski koledar za godinu 1919*, str. 103-126.

se radi o tekstu uklopljenom u kalendarsku knjigu tiskanu u SAD. Iako kronika prati sva važnija zbivanja i bitke svjetskog rata na svim kontinentima, povijesni podaci o ulasku SAD osobito su detaljno prikazani što se može pratiti na primjeru kroničarskih bilješki za travanj 1917.:

- 1.-Aztec, američki parobrod potopljen; ruska vojska provalila u Tursku kroz Perziju.
- 2.-Izvanredno zasjedanje kongresa otvoreno; predsjednik u svom govoru traži, da se proglasi ratno stanje sa Njemačkom.
- 4.-Senat prihvatio ratnu rezoluciju; Nijemci napali Ruse na Stockhod rijeci
- 5.-Brazilski brod Parana potopljen po podmornici
- 6.-Zastupnička kuća prihvatila ratnu rezoluciju; predsjednik potpisao rezoluciju i proglasio rat; sva američka pomorska snaga mobilizirana; Njemački brodovi internirani u američkim lukama zauzeti.
- 7.-Cuba navijestila rat Njemačkoj; Panama izjavila se spremnom pomoći braniti Sjedinjenim Državama Panama Prokop
- 8.-Austro-Ugarska proglasila je prekinuće diplomatskih sveza sa Sjedinjenim Državama.
- 9.-Austrijski brodovi u Sjedinjenim Državama zaplijenjeni; Chile izjavila se ostati neutralna.
- 10.-Brazilija proglasila prekinuće sveza sa Njemačkom; Argentinska vlada izjavila se spremnom podupirati Sjedinjene Države.
- 11.-Costa Rica stavila je svoje luke na raspoložnje Sjedinjenim Državama.
- 12.-Bolivia prekinula sa Njemačkom; Argentinski brod Proteديو potopljen po podmornici.
- 13.-Ruski i njemački socijalisti otpočeli mirovnim pregovorima.
- 14.-Zastupnička kuća odobrila je 7 bilijuna ratnog zajma bez protimbe; Paraguay izjavila je svoje simpatije na strani Sjedinjenih Država protiv Njemačke; Uruguaj osudila je Njemačko ratovanje sa podmornicama u prilog Sjedinjenih Država.
- 17.-Senat odobrio ratni zajam jednoglasno; Britanski bolnički brodovi Donegal i Lanfranc potopljeni.
- 21.-Turska prekinula veze sa Sjedinjenim državama; Balfour misija prispjela u Ameriku.
- 22.-Američki Dan proslavljen u Parizu.
- 24.-Joffre-Viviani misija stigla u Washington; predsjednik imenovao Elihu Roota vodjom misije za Rusiju.
- 28.-Senat i zastupnička kuća prihvatila zakon novačenja; Guatemala pooštrila odnošaje sa Njemačkom.
- 29.-Francuska i Engleska misija posjetile grobnicu Washingtona.
- 30.-Francuzi zauzeli visočine Mont Carnillet i Haut Mont.⁴⁹

Iz izbora podataka uklopljenih u kroniku vidljivo je da sastavljač usmjerava pažnju na neke podatke u funkciji stvaranja određenih stavova kod

⁴⁹ Ibid., str.115-117.

čitatelja. Navođenje imena brodova koje su potopile podmornice i osude takvog oblika ratovanja, kao i podatak o posjeti Washingtonovoj grobnici usmjereni su formiranju negativnih ili pozitivnih raspoloženja kod čitatelja i ovdje nije riječ samo o objektivnom prikazu događaja ka čemu bi kroničarski historiografski zapis trebao težiti nego o vrednovanju povijesnih zbivanja iz određene perspektive. Nadalje, način oblikovanja ovog priloga smješta tekst na prijelazno područje između novinskih vijesti (koje su sve ove podatke donosile u vrijeme odvijanja događaja) i pučkih kronika tradiranih iz ranijih povijesnih epoha koje su bile vrlo čest kalendarski prilog još od vremena prosvjetiteljstva.

Interes za prošlost prisutan u velikom broju priloga hrvatsko-američkih kalendara pokazatelj je jedne od tendencija pučkog štiva koja se ni u okolnostima urbanizirane Amerike 20. stoljeća nije izgubila, nego tek transformirala i adaptirala na nove kulturološke okolnosti. Iako je historiografizam donekle baštinjen iz arhaičnijih pučkih formi, on je ipak u hrvatsko-američkim kalendarima povijesno kontekstualiziran.

Nasuprot tome, prilozi u kojima dominira utilitarna moralistička poruka redovito su prikazani izdvojeno iz kulturno-povijesnog konteksta, kao vječiti i nepromjenljivi. I ova vrsta tekstova i dominacija ahistoričnosti u njima tradirani su iz starije kalendarske baštine, ali su u okolnostima američkog društva našli izuzetno povoljno tlo za razvoj.

Tomislav Sunić opisujući američku ideologiju navodi kako Amerikanci nerado promatraju povijesnu perspektivu, uspoređuju i ispituju kontekst društvenih odnosa, već da kontekstualno razmišljaju jedino u ophođenju s materijalnim svijetom, stavljajući stvari u materijalnu perspektivu:

U Americi nema povijesne svijesti, nema homogene kulture, a politika je u europskom smislu zamijenjena 'apolitikom'. Amerika je zemlja u kojoj smisao za povijest nema nikakvu transcendentnu ulogu iz jednostavnog razloga što smisao za povijest automatski dolazi u sukob sa tehnokratskim i racionalnim stavom američke ideologije. U trgovačkom društvu poput američkoga, povijest može imati samo malu pravnu

pozadinu, kao na primjer tijekom slavljenja godišnjice američkog Dana neovisnosti, ili dana kad je proglašen američki ustav. No čak i ta slavlja američke rane povijesti, prelaze na taj dan u trgovačke parade, gdje svi Amerikanci nešto traže, i gdje svi koriste taj neradni dan za rituale zabava, piknika itd.⁵⁰

Hrvatsko-američki kalendari ne razrješavaju nepodudarnosti između odnosa prema povijesti u hrvatskoj i američkoj kulturnoj tradiciji nego, služeći se postupkom izgradnje većih pučkih tvorevina integracijom različitih sastavnica (*bricolage*), supostavlja pisane tekstove preuzete iz različitih kulturnih tradicija, te u njima paralelno egzistiraju različiti pristupi povijesnim činjenicama.

Individualizam / zajedničarski duh

Kalendarske knjige u povijesti zapadnjačke kulture stoje kao pučka književna forma na prijelazu između vremena dominacije tradicionalističkih oblika društvene organizacije u kojima se pojedinac percipira prvenstveno kao pripadnik neke zajednice i gdje se književna komunikacija odvija u usmenom mediju i individualistički orijentirane koncepcije kulture temeljene na tiskanim knjigama karakteristične za novovjekovnu povijest. 'Iznutra usmjeren karakterološki tip' socijalizira se prateći tiskane knjige, među njima i kalendare.

U kontaktu hrvatskih (a i drugih europskih seoskih doseljenika kasnijeg iseljeničkog vala) migranata s američkom kulturom, dolazi do prijelaza s tradicijske kulture obilježene zajedništvom na individualističku kulturu karakterističnu za urbane sredine. Taj se proces odvija u vremenu prvih dvaju povijesnih perioda hrvatsko-američkih kalendara. Međutim, nakon sredine 20. stoljeća, američkim će društvom sve više dominirati karakterološki tip usmjeren drugima. Stoga u ovom razdoblju kulturološke suprotnosti ovog tipa nisu tako

⁵⁰ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 37.

izražene. Zanimljivo je da se opozicija ovih dvaju sociokulturnih fenomena najintenzivnije očituje u onim kalendarskim knjigama koje izravno pretendiraju na upućivanje doseljenika na što bržu adaptaciju.

U *Kalendaru Narodnog lista za 1919. godinu* tiskan je prilog 'Američki farmeri'⁵¹ koji opisuje život američkih poljodjelaca s težištem na razlici između zajedničarskog duha seoskih europskih ratara i američkih farmera koji žive sami na svom posjedu i, prema mišljenju tekstopisca, vrlo su nedruštveni što posebno negativno djeluje na žene. Izuzetak čine tek krajevi 'gdje su se kao farmeri naselili emigranti koji donesoše sobom ono nešto društvenog seoskog života.' Iako se autor pozitivno izražava o općim uvjetima života američkih farmera, ipak teško prihvaća individualističku okrenutost vlastitom kućanstvu, doživljavajući je kao nešto neuobičajeno i smatra da će je na isti način doživjeti i čitatelji kalendara.

Isti kalendar tiskao je i prilog o Andrewu Carnegiu pod senzacionalističkim naslovom koji apelira na životno iskustvo čitateljstva kalendara i poziva na oponašanje: 'Doseljenik postao multi-milijuner i ugledan'.⁵² U navođenju životopisnih podataka naglašavaju se oni koji nude čitateljstvu mogućnost identifikacije pa se ističe da je Carnegiev otac bio doseljenik iz Škotske gdje je radio kao tkalac te da je sam Andrew po dolasku obitelji u Allegheny City prvu tjednu plaću od 1.20 \$ zaradio u dobi od 12 godina. U instruktivnom tonu autor priloga naglašava: 'I ako čitamo listinu slavnih ljudi - 'neumrljih', vidimo da su baš djeca siromaštva, a ne bogataša.' Članak je pisan u maniri primjernih životopisa s naglaskom na individualnom naporu u poslovnom svijetu te se već na početku naglašava da je Carnegie 'veliki *self-made man* - kralj željeza' i da je 'počeo ni od čega i sve postigao radom i marljivošću'. Uporaba engleske fraze u opisu najvjerojatnije nije samo rezultat utjecaja američkog teksta koji služi kao izvor građe, već je i znak da pisac ne može u hrvatskom jeziku naći pogodni izraz koji bi pokrio njeno

⁵¹ *Kalendar Narodnog lista za 1919. godinu*, str. 45-47.

⁵² *Ibid.*, str. 56-60.

semantičko polje što je posljedica različitog ustroja kulture. Nakon podataka iznesenih u članku, autor citira pennsylvanijskog tvorničara čiji je iskaz proklamiranje američkog poslovnog individualizma:

*Ja nijesam nikada bio posvema zadovoljan da radim za druge ljude, ali sam svoju službu uvijek tačno i zdušno obavljao, težeći za time, da postanem svoj gospodar i da nešto poduzmem, gdje bi našlo zaslužbe mnogo ljudi.*⁵³

Ovakvi su kalendarski prilozi poticali čitateljstvo na usvajanje specifičnog američkog individualizma koji pokazuje dručkija kulturološka obilježja i način realizacije od europskog:

Glasoviti američki individualizam, kao jedna od okosnica amerikanizma, očituje se drugačije nego europski individualizam. S trgovačko-ekonomskog gledišta, Amerikanac mora biti individualist. S estetskog, odnosno glede društvenog ophođenja, Amerikanac mora biti izuzetno konformistički nastrojen. Primjer: u Europi je pojedinac individualist u svojoj kući, u razgovoru s obitelji, u potražnji svoga individualnog filozofskog puta.(...) Vani na cesti, odnosno u društvu s ljudima, Europljanin postaje dio zajednice i narodne sudbine. Njemu ne pada na pamet da se on 'individualizira' i da odbaci pripadnost svome narodu, ili da zaboravi sudbinu svog naroda. Čak kada je Europljanin izrazito neprijateljski raspoložen prema svom narodu, on se podsvjesno koristi njegovim pojmovima, jezikom i mentalitetom,

*U Americi je obrnuto. Amerikanac je individualist kada vozi kola na cesti, ili kada je u trci za poslom. Amerikanac je apsolutni individualist kada traži ekonomsku sreću i materijalni uspjeh. Kod kuće, u društvu, na zajedničkim večerama, Amerikanac postaje konformist i antiindividualist.*⁵⁴

⁵³ *Ibid.*, str. 60.

⁵⁴ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 66-67.

Složeni odnosi u hijerarhiji društvenih vrednota i poimanju mjesta i zadaće pojedinca u društvu nalaze svoj izraz u nefikcionalnim kalendarskim priložima, ali djeluju i na kreativne književne napore pisaca. Književni prilozi u kalendarskim knjigama, bilo da su bili preuzeti iz hrvatske, američke ili neke od svjetskih književnosti, ili su bili izraz književnog stvaralaštva Hrvata u SAD ili Kanadi obilježeni su američkim sustavom vrednota.

Poimanje individualizma kao kulturološke vrednote u okolnostima hrvatske etničke književnosti u Americi razlikuje se od njegove percepcije u matičnoj književnosti te daje posebno obilježje hrvatsko-američkoj književnoj produkciji i književnom životu uopće.

Tradicionalizam / modernizam

Hrvatsko-američki kalendari počinju se tiskati u vrijeme kada počinju dominirati avangardne književne tendencije i antitradicionalistički svjetonazor. Kao štivo namijenjeno socijalnim grupacijama koje su se oblikovale uglavnom u tradicionalističkom duhu, svi su kalendari, bez obzira na proklamirano idejno gledište, više ili manje oblikovani arhaičnim književnim i stilskim postupcima.

Kada se radi o proklamiranoj idejnoj tendenciji, raspon se kreće od izrazito tradicionalističkih, preko umjerenih, do izrazito naprednjački usmjerenih kalendarskih knjiga. U skladu s dominantnim idejnim utjecajem je izbor uklopljenih tekstova.

Ipak, obzirom na kontakt različitih kulturoloških utjecaja, globalne povijesne mijene i previranja te socijalna gibanja među samim hrvatskim iseljeništvom, većina kalendarskih knjiga predstavlja kompleksnu mješavinu tradicionalističkih i modernističkih sastavnica.

Opisivanje konflikta između tradicionalističkih i modernističkih vrednota ponekad dobiva šaljivu intonaciju, osobito ako se u suodnos stave suvremene političke pojave i stalna zaokupljenost pučkih kalendara bračnom tematikom.

Takav je kratak prilog tiskan u kalendaru *Hrvatskog lista i Danice Hrvatske za prostu godinu 1925*:

Što je imperializam? - Ako muž ide zabranjenim putevima, a od svoje žene zahtjeva, da mu bude vjerna...

Što je demokracija? - Ako oba bračna druga idu svojim putevima.⁵⁵

Tradicijaska se kalendarska knjiga redovito više bavila sferom privatnog života, unutar koje su brak i obitelj imali izuzetno važno mjesto, dok je javni život i političku problematiku prepuštala drugim publikacijama. Kalendarske knjige tiskane u 20. stoljeću, često se okreću općoj društvenoj i političkoj problematici, no ne prekidaju odmah sa baštinjenom tematikom nego je osvježavaju i aktualiziraju. Hrvatsko-američki kalendari dio su ovog sociokulturnog procesa. Sve do najnovijih vremena, ovi kalendari ne napuštaju tematiku obiteljskog života, braka, odgoja djece, žene i njezine uloge u društvu te tako nastavljaju višestoljetnu tradiciju pučkih kalendara.

Tradicionalizam se pučkih iseljeničkih kalendara očituje i u uklapanju usmenoknjiževnih, folklorističkih i etnografskih tekstova vezanih uz kulturnu baštinu matice zemlje. Zastupljenost je ovih tekstova, kao i njihova funkcija u okviru određene kalendarske edicije u izravnoj vezi s idejnom koncepcijom tog kalendara.

Može se uočiti da je intendirani tradicionalizam i jača vezanost uz kulturu matice zemlje prisutniji u kalendarima koji još uvijek izlaze u drugoj polovini 20. stoljeća. To je razumljivo ako se zna da u tom razdoblju izlaze i druge periodičke publikacije pa se u njima tiskaju prilozi druge vrste, a kalendari ostaju usmjereni na čitateljstvo koje želi pratiti onu vrstu štiva koja je dominirala u ranijim povijesnim razdobljima.

Moderne se tendencije očituju u uklapanju niza publicističkih oblika te u tiskanju književnih tekstova koji stilski odgovaraju aktualnim književnim trendovima. Takve su se tendencije najizrazitije mogle pratiti u hrvatsko-američkoj kalendarskoj produkciji drugog i trećeg desetljeća 20. stoljeća. To je

⁵⁵ *Hrvatski list i Danice Hrvatske - koledar za prostu godinu 1925.*, str.156.

bilo i vrijeme intenzivnijih idejnih previranja među hrvatskim iseljeništvom što je bilo vidljivo u implicitnim i eksplicitnim polemikama vođenim u etničkom tisku i etničkim kalendarima. U ovom se periodu etničke publikacije počinju jače idejno profilirati, što ranije nije bilo tako izraženo unatoč postojanju nesuglasica i različitih gledanja na neke probleme.

Većina uspješnijih hrvatsko-američkih kalendarskih edicija ovog razdoblja nije se mogla povezati s ekstremnijim idejnim stavovima, već su tiražniji kalendari prilagođavali svoju koncepciju prijelaznom tipu čitatelja koji je modernizirao svoj svjetonazor i donekle ga uskladio s američkim okolišem, ali je još uvijek očuvao pozitivan stav prema baštinjenim tradicijskim vrednotama.

5.4. IDEOLOŠKE OZNAKE KALENDARSKIH TEKSTOVA

Osnovno je idejno obilježje svih hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga preplitanje različitih kulturoloških obrazaca. Ovdje je primarno riječ o susretu različitosti tradicijske europske kulture hrvatskih seoskih sredina iz kojih su dolazili doseljenici koji su književne potrebe zadovoljavali praćenjem kalendarskih publikacija s jedne strane i američke kulturne tradicije koja je u vrijeme bujanja etničkih kalendara bila na stupnju razvoja u kojem je dominirao karakterološki tip koji je David Riesman nazvao *iznutra usmjerenim ljudima*.⁵⁶

Ipak, iza ovog naizgled jednodimenzionalnog kulturološkog dodira mogu se nazrijeti mnogo složeniji problemi. Neki od njih proizlaze iz njega i samim time protežu se na sve kalendarske edicije, dok su drugi izraz specifičnih idejnih usmjerenosti određenih društvenih grupacija koje su pokretale i podržavale pojedine kalendarske knjige. Kako su idejna obilježja većih i važnijih hrvatskih kalendara tiskanih u Americi naznačena kada je bilo

⁵⁶ RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965., str. 72-73.

riječi o tim edicijama, na ovom će mjestu biti prvenstveno riječi o idejnim obilježjima koja su odredila ukupnost hrvatsko-američke kalendarske produkcije.

Već je naglašeno da su u početnom razdoblju izlaženja hrvatskih kalendara na Američkom kontinentu kalendarske publikacije bile najbliže tradicijskoj formi pučkog kalendara, dok su se u kasnijim razdobljima u kalendarske knjige sve intenzivnije infiltrirali publicistički elementi te se je sve jače osjećao utjecaj sredstava javnog priopćavanja (u početku isključivo novinstva, a zatim i drugih medija). I sama tradicijska forma pučkog kalendara bila je polimorfna književna vrsta,⁵⁷ a takva je bila između ostalog i stoga što je posredovala idejne sadržaje između različitih socijalnih skupina. To se početno razdoblje hrvatsko-američkih kalendara (1893-1914) podudara s vremenom intenzivnih društvenih i gospodarskih promjena na globalnoj razini. Za kalendare kao publikacije namijenjene 'običnom čovjeku' najvažnije su bile one društvene promjene koje su izravno zadirale u životnu svakodnevicu pojedinaca i obitelji. Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježilo je uvođenje niza novih znanstveno-tehničkih dostignuća u svakodnevni život, te afirmacija modernističkih vrednota i stavova koji se nisu slagali s tradicijskim poimanjima. Najčešće su problematizirani društveni položaj i uloga radnika i žena. Među hrvatskim kalendarskim publikacijama najranije faze većina je tradicionalistički usmjerena, a tek se u drugom razdoblju javljaju tekstovi koji afirmiraju naprednjačke ideje.

Kad se radi o uklapanju znanstveno-tehničkih spoznaja i dostignuća u svakodnevicu, zanimljiv je primjer primjena otkrića rentgenskih zraka iz 1895. Kroz više godišta *Kalendar Narodnog lista* u prvim desetljećima 20. stoljeća

⁵⁷ Pučka je književnost na 'tranzitnom književnom međupodručju' te 'Na tim rubovima na kojima se sukobljavamo s pravim kaosom žanrova - moguće je doći do odgovora na mnoga pitanja kojih aktualnost oživljava upravo naše doba, doba bujanja popularnog štiva za mase čitatelja, kojima je auditivno i vizualno informiranje o zbivanjima u najbližoj ili najudaljenijoj sredini, podesnije od čitanja, pa masovno štivo odgovara upravo takvim sklonostima čitatelja.' kako je rečeno u članku *Rastvaranje formula tradicionalne usmene poezije - Formule pučkih pjesama*, str. 103-131. u knjizi: ZEČEVIĆ, Divna: *Književnost na svakom koraku (studije i članci)*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1986., str. 113.

tiskaju se oglasi liječnika koji u svojim ordinacijama rabe X zrake. Pučki su kalendari od svoje pojave bili povezani s medicinom. Tu je pojavu uočio i Mihael Bahtin istražujući stvaralaštvo Françoisa Rabelaisa. Zapazio je da se Rabelaisov *Pantagruel* nadovezuje na narodnu knjigu *Velika kronika Gargantue*, te da je ovaj pisac istovremeno i autor *Pantagruelovske prognostike* i niza *Almanaha* (sigurno je objavio kalendare za 1533., 1535., 1541., 1546. i 1550., a možda i za još koju godinu, ali to nije dokumentirano, no pretpostavlja se da je bio i strastveni sastavljač narodnih kalendara koje je izdavao svake godine počevši s 1533.) Bahtin je na temelju ovih podataka utvrdio da su i prognostike i kalendari suštinski vezani za vrijeme: za Novu godinu i narodni sajamski trg te je tako uočio drevnu tradicionalnu vezu između narodnih predstavljačkih oblika i oblika narodne medicine koja je bila uočljiva u čestoj situaciji da su ulični glumac i prodavač lijekova djelovali u istoj osobi. Spoj ozbiljnog znanstvenika-erudite i liferanta sajamске književnosti obilježio je po Bahtinu renesansu, ali se kroz sadržaj pučkih kalendara ova veza održala još stoljećima kasnije.⁵⁸ Liječnički oglasi s početka našeg stoljeća tiskani u *Kalendaru Narodnog lista* opisuju X zrake kao čudotvorno sredstvo, i način reklamiranja uz dojmive ilustracije i isticanje različitim grafičkim postupcima više podsjeća na sajamski senzacionalizam nego na informaciju o modernom znanstvenom postupku. Idejni je postupak ovdje u skladu s postupkom karakterističnim za mitsku misao koji je Claude Lévi-Strauss usporedio s 'kućnom radinošću' (*bricolage*). Sredstva su preuzeta iz tradicijskog repertoara pučkih kalendara starog više od četiri stotine godina, a primijenjena su na znanstveno-tehničko dostignuće najnovijeg vremena.⁵⁹

Primjeri navedeni kada je bilo riječi o sadržaju kalendara zorno pokazuju da između hrvatske tradicijske kulture i modernističkih amerikaniziranih gledišta u uspješnijim hrvatsko-američkim kalendarima nije

⁵⁸ BAHTIN, Mihail: *Stvaralaštvo Françoisa Rabelaisa i narodna kultura srednjeg vijeka i renesanse*; preveli: Šop, I. i Vučković, T., Nolit, Beograd, 1978., str. 173-174.

⁵⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude: *Divlja misao*; preveli Jelić, J. i B., Nolit, Beograd, 1978., str. 57-58.

postojao nesklad i sukob, već da su oni supostojali jedni uz druge. Tradicionalizam i usmjerenost na budućnost, historiografske rasprave i predviđanje tijeka budućih događaja, nostalgija za 'starim krajem' i idealizacija američkog života koja ponekad prerasta do mitskih dimenzija, dodiruju se i prepliću na susjednim, a ponekad i na istoj stranici kalendara, što ostavlja dojam da ni u svijesti urednika i čitatelja kalendarskih knjiga sastavnice različitih kulturoloških sfera nisu bile strogo izdvojene.

Veliki broj hrvatskih kalendarskih knjiga tiskanih na sjevernoameričkom kontinentu više ili manje pokazuje neke od sastavnica američke ideologije:

1. *ekonomizam*, odnosno ekonomski liberalizam
2. *egalitarizam*, odnosno vjerovanje u apsolutnu društvenu jednakost
3. *individualizam*, odnosno vjerovanje da je pojedinac središte društva
4. *povijesni optimizam*⁶⁰

Nisu sve od navedenih sastavnica bile podjednako kompatibilne s vrijednosnim sustavom čitateljstva kalendara, pa je od navedenih u kalendarima najočitiji ekonomizam što govori da je europskim doseljenicima koji su na migraciju bili primarno motivirani gospodarskim razlozima on bio najprihvatljiviji. Nasuprot tome, individualizam je u svijest doseljenika urastao postepeno te se napisi obilježeni njime javljaju češće tek u drugoj kalendarskoj fazi, da bi i u trećem razdoblju hrvatsko-američkih kalendara još uvijek povremeno izlazili napisi u kojima dominiraju vrednote zajedništva i koji se u osnovi ne slažu s proklamiranim individualističkim tendencijama.

Prisutnost hrvatskih književnih tekstova nastalih u preporodno vrijeme također je motivirana idejnim, a ne estetskim razlozima. Prema riječima Aleksandra Flakera jedinstveni karakter ovom razdoblju daje izrazita nacionalna funkcija.⁶¹

⁶⁰ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 55.

⁶¹ FLAKER, Aleksandar: *Stilske Formacije*; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., str. 133.

Socijalna struktura hrvatskog iseljništva koje se na velikom prostoru Sjeverne Amerike našlo raspršeno među mnogo brojnijim pripadnicima anglosaksonske kulture poticalo je društveno svjesnije pripadnike na uzajamno povezivanje što je onda i pred književnost koja je nastajala na ovim prostorima stavljalo zadatak društveno-integrativne funkcije. Naslijeđeni modeli književnih struktura hrvatskog pjesništva prve polovine 19. stoljeća bili su poticajni za autore koji su pisali u iseljništvu, pa nije neobično da poezija koju Flaker naziva 'pjesništvom apela'⁶² živi na stranicama hrvatsko-američkih kalendara čak i do osamdesetih godina 20. stoljeća.

⁶² Ibid., str. 133.

6. NAČINI USPOSTAVLJANJA KONTAKTA S PUBLIKOM

6.1. AUTORSKE INTENCije

Urednici i izdavači kalendara odabirali su priloge koje su uvrštavali u svoje kalendare u skladu s predodžbom o čitateljstvu kalendara i nastojeći s jedne strane zabavni tekstovima privući što veći broj čitatelja, a s druge strane djelovati na njihove stavove i uvjerenja. U vrijeme početaka kalendarske produkcije i izdavaštva primarni je zadatak bio uspostaviti kontakt s potencijalnim čitateljstvom. Prema postavkama teorije komunikacije proces uspostavljanja kontakta sastoji se od dviju komponenti:

kontakt = fizički kanal + psihološka veza

Mogućnost izdavanja i distribuiranja kalendara značila je ostvarivanje fizičke veze s prostorno udaljenijim pripadnicima vlastite etničke skupine. Da bi kalendarske poruke bile prihvatljive čitateljstvu, nužno je bilo ostvariti psihološku vezu. To je bilo moguće tek uz poznavanje stavova i književnih navika publike kojoj su se urednici kalendra obraćali. Tu predodžbu o potencijalnom čitateljstvu moguće je pratiti uklopljenu u kalendarske tekstove kroz instancu *imaginarnog, intencionalnog, intendiranog* ili *implicitnog čitatelja*. Ova slika čitatelja češće je idealizirana nego realna, no ona je usko povezana sa stvarnim društvenopovijesnim okolnostima i o njenoj bliskosti sa stvarnim prilikama ovisila je uspješnost kalendarske edicije.

Za situaciju kalendarske komunikacije općenito, a unutar toga i komunikacije kalendarskim knjigama među hrvatskim iseljenicima na prostoru SAD i Kanade, karakteristično je da urednici, izdavači i autori tekstova u kalendarskim knjigama nisu pripadali istim socijalnim krugovima, nisu posjedovali isto obrazovanje te su se razlikovali po književnim afinitetima i ukusima od čitateljstva kojem su se obraćali. Težnja ka podizanju kulturne razine čitateljstva i naglašavanje vrednota i kulturnih standarda prisutna je kao

intencija urednika i izdavača pučkih kalendara od vremena prosvjetiteljstva, no u iseljeničkom kontekstu ona dobiva nove konotacije.

Pojedinci koji su se angažirali u pisanju tekstova za iseljeničke kalendare i u uređivanju i izdavanju kalendara svjesno su nastojali pomoći svom čitateljstvu u snalaženju u novim životnim okolnostima. Njihova su se gledanja na pitanje adaptacije i integracije u novim društvenim prilikama te na pitanje očuvanja etničke baštine i kulturne tradicije matice zemlje u prilikama izdvojenosti iz aktualnih zbivanja te težnja da se američka sredina upozna s tim kulturnim tradicijama razlikovali od pojedinca do pojedinca iako su redovito bila povezana uz određene konkretne povijesne i političke okolnosti (kako u Americi tako i u Hrvatskoj) te uz različite idejne i svjetonazorne usmjerenosti koje su pojedinci zagovarali.

U američkom društvu koje je isticalo vrednote demokracije i slobode tiska takva dispartnost stavova i gledanja omogućavala je pojavu velikog broja etničkih tiskovina čije su se koncepcije međusobno vrlo razlikovale, te stvaranje atmosfere u kojoj su polemički novinski konflikti bili ustaljena pojava koja se onda prenosila i u kalendarske knjige. Istraživači društvenog života hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi te etničkog tiska koji su te pojave pratili s kritičkim odmakom uočili su da su pored idejnih motiva u njima gotovo jednaku ulogu igrali i osobni interesi i materijalni razlozi. Većina je izdavača uočavala da etnički tisak i s njime povezane kalendarske knjige nude mogućnost promidžbe poslovnih poduzeća i iseljeničkih organizacija u mnogo širim iseljeničkim krugovima nego drugi oblici oglašavanja, posebno isključivo oslanjanje na osobne i usmene kontakte te su stoga i financirali novinstvo i kalendare.

Od etničkih glasila (dnevni, tjedni i mjesečni novina, revija i magazina) kalendari su se razlikovali po načinu na koji su kroz tekstove posredovali autorske i uredničke intencije. Književni su prilozima mnogo prisutniji u kalendarskim knjigama, iako ih ima i u nekim glasilima, a zanimljivo je da su uredničke intencije podjednako uključene u fiktionalne i nefiktionalne vrste.

6.2. FATIČKA FUNKCIJA U TISKANIM TEKSTOVIMA

Prema riječima Romana Jakobsona:

Postoje poruke koje prvenstveno služe uspostavljanju, produženju ili obustavljanju priopćavanja, provjeravanju ispravnosti kanala ('Halo, čujete li me?'), privlačenju pažnje sugovornika ili potvrđivanju produžene pažnje s njegove strane ('Slušate li?' - ili u šekspirovskoj dikciji, 'Posudite mi svoje uho!' - a na drugom kraju žice 'A-ha'). Ovo usmjerenje na KONTAKT, ili, u terminologiji Malinovskog, FATIČKA funkcija, može se demonstrirati obilatim razmjenom ritualiziranih formula - cijelim dijalogima čija je jedina svrha produženje komunikacije.¹

Postoji gledište da neodređenost pripovjednih tekstova i postojanje praznih mjesta koja čitatelju ostavljaju slobodu da ih popunjava vlastitim životnim iskustvom i predodžbama također predstavljaju oblik apelativne strukture te je prema Wolfgangu Iseru neodređenost osnova književne komunikacije i uvjet za recepciju teksta.²

Vrlo česti postupak u ostvarivanju komunikacije s čitateljstvom je oponašanje usmenog izražavanja i započinjanje dijaloške situacije s pretpostavljenim čitateljem. Urednici i autori tekstova koriste retorička pitanja, imperativne konstrukcije, vokative i druge oblike oslovljavanja. Ovakvi se retorički postupci koriste ne samo u nefiktionalnim, propagandnim, utilitarnim i informativnim tekstovima, već i u proznim i poetskim tvorevinama. Primjer je za to i Šenoina pjesma *Oj, budi svoj!* koja je bila u više navrata tiskana u hrvatsko-američkim kalendarskim knjigama.

Kalendari zbog činjenice da su se pojavljivali samo jednom u godini nisu mogli razviti praksu tiskanja književnih tekstova u nastavcima koja je u novinskim izdanjima privlačila čitateljstvo na kupovinu novog broja, ali su

¹ JAKOBSON, Roman: *Lingvistika i poetika*; prijevod Pervaz, D., Bekić, T., Vuletić, V., Marić, S., Bugarski, R., Nolit, Beograd, 1966., str. 293.

² ISER, Wolfgang: 'Apelativna struktura tekstova' u: *Teorija recepcije u nauci o književnosti*; priredila MARICKI, D., Institut za književnost i umjetnost, Nolit, Beograd, 1978., str. 94-103.

trajnije kalendarske knjige tiskale tekstove koji su privlačili pažnju čitateljstava stvarajući teko za pojedini kalendar karakteristične rubrike koje su se kroz više godišta provlačile određenom edicijom. Tako primjerice postupa Ivan Krešić u drugom godištu *Hrvatskog lista i Danice Hrvatske - koledaru za prostu godinu 1925.* nastavljajući tiskati kolaž s naslovom 'Hrvatski razgovori' koji je tiskan i u prvom godištu kalendara:

Ljudi naši, američki Hrvati, osladili su te razgovore i begenali uredniku. Vrijedili su. (...) Zato će vam urednik i u ovme koledaru, koji je postao pravom potrebom američkih Hrvata, povesti nekoliko tih naših, hrvatskih razgovora, a ovdje vam, za prvu riječ, toplo preporuča, da ih pomljivo pročitate. Vrijedit će vam. Što će sve u tim razgovorima da bude, ne će vam u prvoj riječi kazati. Čitajte ih pa ćete znati. Kazat ću vam samo ovo: Ima ljudi, mnogo ih ima, koji viču na urednika i na vas; ima ljudi, koji viču na Hrvate, a radi njihovog hrvatstva. Čudo božje! Čovjek skoro da toga ne razumije! Viču, jer da smo zaguljeni u svome hrvatstvu, da ne razumijemo nekakvog 'duha' vremena, da smo mračnjaci, zanešenjaci, da ne shvaćamo 'narodnog' jedinstva, da ne znamo povijesti, da griješimo protiv 'duše naroda', a sve to samo i jedino za to, jer hoćemo da budemo i ostanemo ono, što smo - Hrvati!

Rekoh vam, da čovjek toga skoro ne razumije! A ipak je tako!

I to je, vidite, imao u vidu urednik, kada kupio, sredjivao i prepravljao ove svoje, naše hrvatske razgovore. Čitajte ih pa će vam to nerazumljivo postati jasno i razumljivo. Čitajte ove naše hrvatske razgovore, naučit ćete mnogo toga, sačuvajte koledar, jer bit će zgone i prilike, da vam baš ovi hrvatski razgovori budu služili i potrebovali.³

U ovom je kraćem ulomku prisutan veliki broj tekstovnih sastavnica koje prvenstveno imaju fatičku funkciju: ton usmene razgovorne komunikacije, pozivanje na pozitivne reakcije čitatelja prethodnog godišta kalendara, uz napomenu da je takav kalendar potreban čitateljstvu, u više navrata ponovljen

³ *Hrvatski list i Danice Hrvatske - koledar za prostu godinu 1925.*, str.33.

poziv da se napis čita, ponovno iščitava i čuva cijeli kalendar baš zbog njega, upućivanje na vanjski aktualni društveni kontekst i idejne sukobe koji izgledaju nerazumljivima, ali ih tiskani tekst tumači i tako pomaže čitatelju pri snalaženju u svakodnevnom životu što mu daje praktičnu životnu ulogu. Stilski je ovdje prisutna kombinacija postupaka tradicijskog izraza i senzacionalizma američkog tiska kakva je mogla biti učinkovita među publikom kojoj se urednik obraćao.

Da je ovdje riječ o individualnom piščevu stilu koji je pomogao da glasila i kalendarske publikacije koje je Ivan Krešić izdavao budu bolje prihvaćena među čitateljstvom od publikacija nekih drugih urednika te da je pisac ovih redaka očuvao isti način izražavanja i dvadesetak godina kasnije svjedoči ulomak kojim je Krešić popratio svoj prilog za *Hrvatski kalendar za prostu godinu 1947:*

Kada je ono Češka, izdajom svojih glavatih, pala pred njemačkim nasilnikom, najveći - sada pokojni - češki pisac Karel Čapek - napisao je 'Molitvu ove večeri'. Jaka njegova 'Molitva' pronijela se je svijetom. Njezin pisac poznat je starijim Daničarima i Daničarkama, u prvome redu radi jakih navoda, što ih je iznio u svome sastavku 'Zašto ne mogu biti komunisti'. Kada me je urednik našega Kalendara pozvao, da napišem nešto za godinu 1947., sjetih se Čapekove 'Molitve' i odlučih da je časnome uredniku pošaljem za ovo izdanje našega Kalendara. Od moje strane topla preporuka američkim Hrvatima i Hrvaticama: - Čitajte ovu 'Molitvu', ali čitajte je - dušom, srcem... Vrijedi 'Molitva' i za nas, i za našu Hrvatsku. Čitajte je - pa dajte i drugome da čita.

Časnome uredniku našega Koledara uz pozdrav još i hvala! - Ivan Krešić⁴

Komentar za Krešićev kraći prilog četvrtom godištu kalendarske edicije koja je nastavila kontinuitet njegove *Danice (naš Kalendar !)* pokazuje da je

⁴ *Hrvatski kalendar za prostu godinu 1947.* Uredili Fr. Silvije Grubišić i Dr. Vendelin Vasilj, god. 4. Izdala Uprava Hrvatskog katoličkog glasnika, Chicago, Illinois, str. 143.

ovaj urednik i izdavač kalendara doživljavao svoje uredničke komentare kao osobnu komunikaciju s čitateljstvom: i ovdje se poziva na prethodna godišta svoje publikacije (*Njezin je pisac poznat starijim Daničarima i Daničarkama*), apelira na čitateljstvo da se emotivno angažira (*ali čitajte je - dušom, srcem...*) i upućuje na dalje širenje teksta (*Čitajte je - pa dajte i drugome da čita.*) Čak su i stanke uklopljene u tekst dio retoričke aparature ovog publiciste.

Franjevci koji su 1944. godine preuzeli njegova izdavačka poduzeća preuzeli su i neka stilska obilježja, a i veliki dio kalendarske publike je nakon dvadesetak godina drugovanja s *Kalendarom Hrvatskog lista i Danice hrvatske* osjećalo potrebu za sličnom edicijom pa je i to jedan od razloga komercijalnog uspjeha *Hrvatskog kalendara* već u prvim godištim izlaženja. Potvrda su toga ponovljena izdanja pojedinih godišta kalendara koja su obično bila praćena uredničkom bilješkom. Ovakve bilješke nisu imale samo informativnu, već i propagandnu funkciju:

Prvo izdanje Hrvatskog kalendara za 1947. već je rasprodano. Da zadovoljimo brojnim narudžbama izdajemo ovo drugo izdanje koje je posve jednako prvom izdanju. - UPRAVA⁵

Ovakav je ton nekih kalendarskih napisa uspješno mogao uspostaviti psihološku vezu s čitateljstvom te je stoga pomagao pri širenju kruga čitatelja određenog kalendara, porastu naklade i time uspješnosti same publikacije.

6.3. PROPAGANDNI TON KALENDARSKIH TEKSTOVA

Jedna skupina kalendarskih priloga objavljivana na sjevernoameričkom kontinentu izravno je usmjerena mijenjanju ustaljenih nazora i vrednota čitateljstva. Najčešće su to urednički tekstovi ili upute formulirane u publicističkom stilu koje problematiziraju aktualne društvene prilike.

U sklopu područja studija kulture, istraživanja novinstva često se uklapaju u proučavanje popularne kulture te se ustalio stav da se kroz tu

⁵ Ibid., bilješka na unutrašnjoj strani korica.

prizmu novinstvo može potpunije sagledati i bolje razumjeti.⁶ Ustaljena novinarska forma uredničkih komentara i uvodnika našla je svoje mjesto i u etničkim kalendarima te se negdje od sredine drugog desetljeća našeg stoljeća ovakvi tekstovi postepeno uklapaju u strukturu kalendarskih knjiga. U njima se obično komentiraju aktualni društveni i politički problemi pri čemu se čitateljstvu nizom ustaljenih retoričkih postupaka dokazuje ispravnost stavova sugeriranih tekstom.

Ipak, nisu svi kalendari bili podjednako ispunjeni ovom vrstom tekstova. Izrazita sklonost da se kroz poučne tekstove, ali i kroz prozne i stihovane književne tekstove izravno djeluje na svijest čitateljstva i na promjenu sustava vrednota, obilježila je tek dio kalendarske produkcije u iseljeništvu. Usporede li se koncepcije različitih kalendarskih knjiga, može se uočiti da su oni kalendari koji su imali veću nakladu i bili uređivani na većoj profesionalnoj razini, osobito u ranijem rezdoblju, izrazitije nastojali oko propagandno-prosvjetne tendencije. Kako su urednici ovakvih kalendarskih knjiga u pravilu bili istaknutiji iseljenički novinari, ovdje se može pratiti uočavana pojava da novinstvo, posebno u 20. stoljeću, kontrolira područje popularne kulture koje je usko povezano s prosvjetom.

Najizrazitiji primjer za to je *Kalendar 'Narodnog lista'* koji češće eksplicitno ističe takve intencije, pa primjerice u godištu XVI / 1919. objavljuje poruke: *'Narodni list je glas, srdce i duša hrvatskog doseljeničkog naroda u Americi'*⁷ i *'Prosvjetliti radnika i naučiti ga valjano živjeti u ovoj novoj domovini - jedina mu je politika'*⁸. Tadašnji urednik *Narodnog lista* Stjepan Brozović određivao je opću koncepciju kalendara i u praksi provodio ideje financijera Franka Zottija te nastojao oko integracije hrvatskih doseljenika u američko društvo na što je čitateljstvo izravno pozivao u tekstovima čiji je autor bio.

⁶ DAHLGREN, Peter: 'Introduction' u: *Journalism and popular culture: Media, culture and society*; ed. DAHLGREN, Peter and SPARKS, Colin, Series Sage Publications, London-Newbury Park-New Delhi, 1992., str. 4.

⁷ *Kalendar 'Narodnog lista'* godištu XVI / 1919., str.5.

⁸ Ibid., str.22.

Česti predmet obrade ovakvih izravno poticajnih tekstova je usmjeriti čitateljstvo ka vrednoti individualizma kao bitnoj sastavnici američkog svjetonazora. Razlika između svjetonazora američkog i europskog intelektualca postaje očitija u drugoj (međuratnoj) fazi hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga, no tek sredinom našeg stoljeća tiražniji i uspješniji etnički kalendari počinju je tumačiti svom čitateljstvu, pri čemu se naglašava etnički identitet unutar američkog društva. Tako su neki od kalendarskih tekstova promicali uklapanje u američko društvo kulturnih vrednota koje su omogućile fluktuaciju ideja karakterističnu za pojavu 'nove etničnosti' krajem šezdesetih i u sedamdesetim godinama našeg stoljeća.

Američka je kultura prije orijentacije ka 'novoj etničnosti' drukčije percipirala odnos osobnog i grupnog identiteta:

*Amerikanac, suprotno Europljaninu, nije dio organske zajednice, te stoga ne može komunicirati u homogenoj sredini. U Europi intelektualna tradicija ima društveni i zajedničarski karakter. Europljanin je dio svoga naroda, čak i onda kad ga zamrzi. Sjetimo se Matoša ili Šenoe u Hrvatskoj, odnosno Balzaca u Francuskoj. Navedeni književnici nisu samo stručnjaci svoga kova - oni su također i oči svojih domovina.*⁹

U drugoj polovini 20. stoljeća postaje izrazitije nastojanje hrvatskih pisaca u SAD i Kanadi da svojim tekstovima dopru do američke publike, a ne samo do svojih sunarodnjaka. Iako su se u kalendarskim knjigama ovakva nastojanja rijetko očitovala, ona su donekle povezana s nekim od kalendarskih priloga, a ponekad su isti sadržaji različito stilizirani obzirom na čitateljstvo kojem su bili namijenjeni.

Primjer za nastojanja hrvatskih iseljenika oko upoznavanja hrvatske kulturne baštine u Americi je djelatnost dominikanca Hijacinta Eterovića na izdavanju Zbornika-enciklopedije hrvatske kulture za koji je sam autor izričito naglasio da je namijenjen Amerikancima i posebno 'anglosaksonskim

⁹ SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 43.

slavističkim krugovima, u kojima smo nepoznati ili krivo prikazani.' Iz nastojanja oko prilagodbe znanstvenog stila američkim okolnostima vidljive su kulturološke razlike:

Amerikanac na voli tendenciozno pisanje. On mora iz činjenica zaključiti tezu, koju pisac ima u glavi, ali je ne mora napisati, dapače je bolje, da to ne čini, jer onda ispada kao nametanje njegovih nazora. (...)

*Amerikanci su predaleko od naše tipično hrvatske problematike, tako, makar sam s američkim intelektualcima u dnevnom dodiru, od njih nijesam mogao primiti savjeta niti sam to očekivao. Ali kako razabirete iz gornjega, ovaj je svijet stvorio svoj naučni stil - neka mješavina njemačke pedantnosti i engleskog empirizma, odnosno američkog pragmatizma - i jer za njih pišemo, valja se tom stilu prilagoditi.*¹⁰

Zahtjevi američkog znanstvenog stila bili su potpuno suprotni ustaljenom načinu formuliranja poruke na tendenciozan način primjenjivanom u kalendarskoj tradiciji, da je vjerojatno da poteškoće hrvatskih autora u traganju za izrazom koji bi bio primjeren američkoj publici, nisu bile uvjetovane samo europskom kulturnom tradicijom, nego i ograničenjima koja su proizlazila iz navika stvorenih unutar hrvatsko-američke spisateljske prakse koja je bila preplavljena eksplicitnim izražavanjem tendencija.

Propagandno obojeni tekstovi povezuju kalendarski stil s novinskim stilom i udaljavaju kalendarske knjige od tradicijskih obrazaca, ali i od književne produkcije. No elementi takva stila prodirali su i u književne priloge etničkih kalendara te su tako posredovali razvojne procese u hrvatsko-američkoj etničkoj književnosti koji su ove tekstove udaljavali od europske književne tradicije i približavali ih nekim karakteristikama suvremene američke literarne prakse koja je također afirmirala dokumentarizam potaknut utjecajem publicističkog stila.

¹⁰ Mišljenje Hijacinta Eterovića citirano u knjizi: NIKOLIĆ, Vinko: *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori, vol. I-II*, Art studio Azinović d.o.o., Zagreb, 1995., vol. I, str. 202-207.

6.4. KOMUNIKACIJA U MALIM GRUPAMA

Kalendarske knjige u životu hrvatske etničke zajednice u SAD i Kanadi bile su ponekad, poput etničkih glasila, usmjerene na određene krugove, bilo da se radilo o pojedinačnim naseobinama, idejno-političkim grupacijama ili, što je bilo rjeđe, profesionalnim skupinama. Takve su edicije obilovale štivom koje je bilo namijenjeno baš toj određenoj skupini te su im naklade bile niže, a vrlo često su donosile slikovne priloge o radu zajednice i životopise istaknutijih članova. Primjeri kalendarskih publikacija s takvom orijentacijom su gotovo svi sokolski kalendari, zatim većina mjesnih edicija povezanih uz pojedine naseobine, *Almanak Amerika* Ivana Mladinea te pojedina godišta *Kalendar Naše nade*, posebice ona tiskana prigodom obljetnica HKZ.

Urednici su ovu usmjerenost na pojedinu naseobinu ponekad i izričito naglašavali, kao što je to učinjeno u predgovoru *Kalendar Hrvatskog Sokola za 1918*:

Starješinstvo Hrvatskog Sokola u St. Louis, Mo., odredilo je izdati za godinu 1918. mali koledar, koji će u glavnim crtama biti ogledalo godišnjeg rada naše hrvatske kolonije, napose našeg Sokola u mjestu i drugih prosvjetnih društava, kao što su: Grana Hrv. Saveza, pjevačkih društava itd. Kao što je sav rad Hrvatskog Sokola posvećen narodnom boljitku, tako će i svaki redak u ovom koledaru odisati istim težnjama i ići za istim ciljem.

Mi smo uvjereni, da će i ove godine naše narodne novine izdati svoje koledare, koji će ovaj naš nadmašiti količinom štiva i raznolikošću gradiva. No ovi koledari neće biti posebice namijenjeni nijednoj koloniji i ne mogu da budu ogledalo rada pojedinih kolonija. Ovo je, što naš koledar imade za zadaću, da bude ogledalo narodnog i prosvjetnog rada ove naše kolonije.

Zato je i starješinstvo Hrv. Sokola u St. Louisu sa potpunim pouzdanjem zaključilo izdati ovaj mali koledar te očekuje, da će svaki član

naše hrvatske kolonije pokazati toliko zanimanja za naš narodni život, da ovaj koledar nabavi i pročita. Poticaj na što življi i daljni rad na narodnom polju, koje pojedinci nadju u ovom koledaru, bit će izdavačima najveća nagrada.

St. Louis, Mo., koncem god. 1917.

Starješinstvo Hrvatskoga Sokola.¹¹

Za razliku od ovakvih lokalno usmjerenih kalendarskih edicija, tiražniji kalendari kao *Kalendar Narodnog lista* i *Hrvatski list* i *Danica hrvatska koledar* uređivani i tiskani u New Yorku, čikaški nastavak druge publikacije kojeg su od 1944. godine izdavali franjevci pod naslovom *Hrvatski kalendar* te kanadski *Kalendar Hrvatskog glasa* obraćali su se široj publici te su njihovi prilozi bili općenitije pisani i raznolikiji čak i u slučajevima kada su urednici zagovarali određeno usmjerenje i sugerirali čitateljstvu poželjne stavove u aktualnim okolnostima.

Za bolje razumijevanje tekstova tiskanih u kalendarima hrvatskih iseljenika u Americi potrebno je poznavanje povijesti iseljeničkih naseobina jer oni ponekad aludiraju baš na konkretne prilike u sredini u kojoj su čitani, a to pripadniku druge društvene sredine nije odmah jasno. Svi se tiskani tekstovi aktualiziraju u skladu s gledanjima čitatelja, a ona su uvjetovana i informacijama koje su bile u opticaju i u neformalnim prijateljskim grupama, ali i u pojedinim iseljeničkim organizacijama. Kako su se idejna gledišta promovirana unutar različitih udruga razlikovala, činjenica da neke od kalendarskih knjiga predstavljaju oblik komunikacije za manje društvene grupe unutar ukupne hrvatske populacije u Americi pomaže u razumijevanju tih tekstova, što je u skladu s postavkama Petera Dahlgrena iznijetim u članku *Journalism as popular culture*:

The 'culture' in cultural studies points the sociologically and anthropologically grounded concerns with the practices and products of

¹¹ *Koledar Hrvatskog Sokola 1918*: izdalo starješinstvo Hrvatskog sokola, St. Louis, Missouri, str.17

human activity. These are seen both *expressive* and *constitutive* of subjectivity. *Meaning is seen as socially constructed*, and cultural studies is very much directed toward analysing *how* it is structured, articulated and circulated in various settings.

Questions of *identity - the socially constructed self*, not least with regard to gender - figure prominently, and the psychoanalytic inflections emphasize the role of *pleasure* and the position of unconscious in these processes.¹²

Važno je obilježje većine hrvatskih kalendara tiskanih na sjevernoameričkom kontinentu povezanost s društvenim organizacijama. Takvi su kalendari često sadržavali elemente spomen-knjiga i u njima su bili tiskani popisi članova, podaci iz povijesti organizacije koja ih je izdavala i važnije društvene aktivnosti tijekom jednogodišnjeg razdoblja. Poput starijih hrvatskih pučkih kalendara iz vremena prosvjetiteljstva, s kraja 18. i početka 19. stoljeća, u kojima su tiskani tzv. *imenici dostojanstvenika i službenika*, ovakvi su postupci poticali članstvo organizacija na kupovinu kalendara.

Na proširenost kalendarskih knjiga djelovala je i *praksa* koju su razvile neke iseljeničke organizacije obvezujući svoje članstvo na kupovinu kalendara koje su one izdavale.

Povijesne promjene u američkom društvu i na globalnoj razini promjenile su i opseg kruga čitatelja kojima su se kalendarske knjige obraćale. Od sredine našeg stoljeća poruke koje u svijest čitateljstva (i slušateljstva, a kasnije i gledateljstva) posredstvom sredstava javnog priopćavanja sve više urastaju u ukupnost osobnog iskustva te tako postaju dio svakodnevnog života. Stoga se i iskustvo posredovano hrvatsko-američkim kalendarskim knjigama sve više uopćava te ono tako postaje dostupno širim krugovima, a ne više usmjereno na pojedinačne segmente hrvatske etničke zajednice u SAD i Kanadi. Postupno kalendarske knjige od primjera pučke književne produkcije s

¹² DAHLGREN, P. 'Journalism as popular culture - Introduction' u zborniku: *Journalism and popular culture: Media, culture and society*; ed. DAHLGREN, Peter and SPARKS, Colin, Series Sage Publications, London-Newbury Park-New Delhi, 1992., str. 5.

prisustvom znatnog broja usmenoknjiževnih poticaja prerastaju u dio popularne, pa i masmedijske kulture, dobivajući sve više obilježja karakterističnih za masovne kulturne proizvode. Ipak, zbog same usmjerenosti na određenu etničku zajednicu u multikulturnoj sredini, kalendarske knjige hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi nikada nisu mogle postati primjer masovne književne produkcije, već su samo prihvaćale i integrirale sve veći broj tekstova koji su se mogli sagledavati i prihvaćati iz šire kulturološke perspektive.

*Particularity in the 1950s American context, the popular could be presented as something which was explicitly antithetical to class culture: it was claimed that commercial mass culture transcended such differences, and was heralded in some quarters as an expression of cultural democracy. (...) The encounter with mass culture takes place within the multiple contexts of everyday life, where people's interpretive practices, including their various tactics of ideological resistance, generate and circulate meaning.*¹³

Globalne komunikacijske prilike koje su pomogle stvaranju komercijalne masovne kulture utjecale su najprije na transformaciju kalendarske strukture među Hrvatima u Americi, a zatim je promjena društvene svijesti koja se desila na prostoru SAD i Kanade promovirajući i potičući pojavu 'nove etničnosti' pomogla brži razvoj drukčijih književnih formi te su tu razlozi postepenog nestanka najprije edicija s nižim nakladama, a onda i tiražnijih kalendarskih knjiga koje se ponekad preimenuju u zbornike (oni su obično usmjereni na širi krug čitatelja, a ne na manje društvene grupe), a ponekad prestaju izlaziti bez pojave ikakve suslijedne publikacije.

Kada su se pojavili među hrvatskim iseljeništvom, kalendari su nastojali integrirati do tada neorganizirane i nepovezane grupice Hrvata u različitim naseobinama i prvi je poznati iseljenički kalendar rezultat akcije jednog od utemeljitelja i organizatora Hrvatske narodne zajednice, te je tiskan godinu dana prije nje. U komunikacijskom je smislu tu bila riječ o prijelazu s tradicijske

¹³ Ibid., str. 6.

usmene kulture na tiskane knjige. Postepenim porastom broja hrvatskih doseljenika u SAD i Kanadi, te razvojem njihova društvena života, dio hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga postaje sredstvo komunikacije u malim grupama. No kalendari koji su bili povezani s etničkim glasilima koja su se obraćala većini Hrvata u prekomorskim zemljama i pretendirala su na univerzalnost nikada nisu služili komunikaciji unutar pojedinih naseobina ili socijalno ili idejno određenih grupacija, već su nastojali povećati nakladu širenjem raspona svojih priloga tako da oni budu čitljivi različitim slojevima iseljeničtva. Ovakva je tendencija prevladala sve do vremena kada su kalendarske knjige u književnom životu Hrvata u Sjevernoj Americi postepeno zamijenjene drugim tipovima publikacija.

7. STILSKA OBILJEŽJA HRVATSKIH ISELJENIČKIH KALENDARA

7. 1. STILSKA OBILJEŽJA KALENDARSKIH PRILOGA

Stilski se postupci prisutni u kalendarskim tekstovima nalaze između postupaka publicističkog i novinarskog stila s jedne i pučke književnosti s druge strane. Kako je o nekim stilskim postupcima tekstova uklopljenih u hrvatsko-američke kalendare već bilo riječi u poglavlju o strukturalnim obilježjima kalendarskih priloga, ovdje će biti izložen samo kratak pregled karakterističnih primjera koji su vezani uz sustav žanrova tekstova uklopljenih u kalendare.

7.1.1. Stilski izraz proznih tekstova

Većina proznih tekstova uključenih u hrvatsko-američke kalendare obilježena je više ili manje naglašenom poučnom intencijom. Ona je u duhu pučke poetike očitovana kroz sintezu različitih stilova pa i različitih tekstova. Česti su tekstovi gdje se likovi u razgovorima služe parabolama i pričanjem tuđih sudbina za argumentaciju nekih stavova.

U *Kalendaru Narodnog lista za 1918. godinu* tiskane su tako pod zajedničkim naslovom *Tri pripoviesti* tri kraća, međusobno nepovezana narativna teksta obilježena poučnom intonacijom. Prva od njih pod naslovom *Kormilar ladje života*¹ pisana je u obliku ispovjednog zapisa putnika na lađi koji slušajući neprimjećen razgovor druge dvojice putnika - monaha i vojnika i iz tog razgovora usvaja spoznaje o životu. Monah poučava mladog vojnika da 'Nije pravo ako mrmlja na promisao.' Priču argumentira sjećanjem na jedno svoje putovanje olujnim morem u Meksiko i prisjeća se da mu je pouzdanje u dobar ishod putovanja ulio silazak u kormilarevu sobicu i pogled na njegovo

¹ *Kalendar Narodnog lista za 1918. godinu*, str. 69-70.

spretno i mudro upravljanje lađom. Poanta starčeve priče je globalna metafora koja u mladiću izaziva ganuće:

Mladi čovječe! Svijet je ocean; društvo ljudsko ladja, kojom upravlja Bog. Ljudi i njihove strasti, stvorenja i razni događaji jesu užeta i jarboli, jadra, astronomske sprave i mornari providnosti. Vi ne razumijete ništa od tog mnogostranog posla i raznih sprava, pa dršćete. Prijatelju, učinite kao ja, idite u sobicu kormilarevu. Pa kad ugledate neizmjernu mudrost, Kako drži ruku na kormilu, a oko joj je čvrsto upravljeno na cilj, cijeli svijet vidite podržen njezinim zakonima, proći će vas strah, stidjet ćete se svoga mrmljanja, a vaše će srce počivati u pouzdanju i miru!

Mladi je čovjek oči podigao na nebo, priklonio glavu, privinuo ruku starca na svoja usta i okvasio je suzama.²

Ovdje se u tekst uklapa arhaična retorička figura baštinjena iz antičke retorike: E. R. Curtius ističe da je metafora najvažnija retorička figura, a u nizu od pet najčešćih metafora, na prvo mjesto stavlja metaforu brodarstva. Niz se je klasičnih autora poslužio brodarstvom - Ovidije, Stacije, Plinije, Ciceron, Kvintilijan, Jeronim, Prudencije i Dante. 'Čun duha' bio je opće mjesto već u poznoj antici, srednjovjekovlje ga je brižno očuvalo, a u kasnijim stoljećima bilo je autora koji su ga i dalje rabili.³ U hrvatskoj je pučkoj književnoj uporabi ovaj motiv također vrlo čest, a isto tako i u američkoj kalendarskoj praksi. Motiv dijaloga starca i mladića također je topos baštinjen iz pozne antike gdje se težilo izmirenju mladenačkog buntovnog aktivizma i staračke mudrosti simbolizirane najčešće dostojanstvom sijede kose.⁴

Stilski postupci baštinjeni iz antičke književne i retoričke prakse obilježje su kalendarske forme i ne dolaze u konflikt s publicističkim postupcima koji se mogu javiti u istom tekstu ili u prilogu na susjednoj stranici kalendara.

² Ibid.

³ CURTIUS, Ernst Robert: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; preveo: Markuš, S., Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 135-137.

⁴ Ibid. str. 108.

7.1.2. Poezija

Dominacija poetskih tekstova u hrvatskom izvorniku pokazatelj je složenosti odnosa četiriju zasebnih sustava koji stupaju u kontakt na stranicama hrvatsko-američkih kalendara: društva, jezika, pojedinog umjetničkog djela i kalendarskog medija. Kako su u hrvatsko-američkim kalendarima najčešće objavljivani pjesnički tekstovi iz starije i novije hrvatske književne baštine, vidljivo je da su urednički kriteriji pri izboru tekstova, bez obzira na različito vrijeme izlaženja kalendara i idejne koncepcije pojedinih od njih, bili slični.

Ipak, bez obzira na početne autorske intencije i specifične stilističke postupke različite za svaki zasebni poetski tekst, u kalendarskom je kontekstu estetska funkcija poezije slabila, a socijalne funkcije jače su se isticale. Goetheovo mišljenje o poučnoj funkciji umjetnosti ovdje može poslužiti kao primjer da svaki poetski tekst sadrži dijelom i didaktičku komponentu:

Trima pjesničkim vrstama: lirskoj, epskoj i dramskoj ne može se dodati još i 'didaktička'. Svaka poezija treba biti poučna ali neprimjetno. Ona treba čovjeka upozoriti na čemu se vrijedi poučiti, a on iz toga mora sam izvući pouku kao iz života. Didaktička ili učena poezija je tvorevina koja stoji između 'poezije i retorike'. Otuda se ona približava čas jednoj čas drugoj vrsti, i može imati više ili manje pjesničke vrijednosti.⁵

Kako su estetičke koncepcije urednika kalendarskog štiva bile usmjerene tradicionalnijim gledanjima na književnost, romantičko je Goetheovo gledište bilo blisko njihovu načinu vrednovanja poetskih tekstova, te su tragali za tekstovima koji su bili određeni takvim stilskim obilježjima koja su u aktualnom žanrovskom (kalendarskom) i sociokulturnom (iseljeničkom) kontekstu mogli biti poučni. Stoga je često tiskana poezija nastala u vrijeme ilirskog pokreta i tekstovi pisani u sličnoj maniri te primjeri tekstova koji tematiziraju iseljeničku problematiku. Pjesme nisu objavljivane jedino samostalno, već i uklopljeno u veće poučne ili znanstveno-popularne priloge.

⁵ GOETHE, Johan Wolfgang, *Spisi o književnosti i umjetnosti*

Primjer kako je stilsko i jezično bogatstvo Gervaisove dijalektalne poezije uklopljeno kao moto u stručnu raspravu Dr. Jure Prpića *U zemlju obećanu* u kojoj se analizira povijest hrvatskog iseljništva, svjedoči o uspješnoj simbiozi umjetničkog i znanstvenog na stranicama kalendara trećeg razdoblja:

*Bog domovina.
Gren kruha po belen svete iskat,
zač su ovde mi ga zeli.
i gren pravicu po svete iskat,
zač su ovde mi ju zeli.*

*Bog domovina.
V noći kak tat te moran pustit,
po šumicah moran bežat,
i te za vavek moran pustit,
vo tujuj zemje ću ležat.*

(Iz pjesme Drage Gervais-a 'Bog Domovina')⁶

Isti tekst završava stihovima iz pjesme Frana Galovića *Childe Harold*. Ovakvi stilski postupci u tekstovima hrvatsko-američkih kalendara u drugoj polovini 20. pokazuju stanovitu povijesnu promjenu u izboru 'gradivnih opeka' u kalendarskim knjigama. Dok su ranija razdoblja također koristila povezivanje stihova i proze, ali tada u izrazito pučkim formama kombinacije tradicijskog usmenog pjesništva i tendencioznih moralno-didaktičkih uputstava, ovdje se kombinira estetski doživljaj modernog poetskog senzibiliteta i znanstveno-popularni pristup povijesnim činjenicama koji je primjereniji višoj obrazovnoj razini modernog iseljništva, ali i dalje čuva osnovni stilski postupak kolažiranja u duhu 'kućne radinosti'.

7.1.3. Književni postupci u neknjiževnim tekstovima

Jedna od važnih funkcija iseljeničkih kalendara, olakšavanje životnih uvjeta u novoj sredini i informacije o mogućnostima i okolnostima boljeg snalaženja u američkom društvu, prvenstveno se ostvarivala u nefikcionalnim tekstovima. Njihovi su autori nastojali oblikovati te napise stilskim postupcima

⁶ *Hrvatski kalendar za prostu godinu 1962*, uredio: Vendelin Vasilj, str. 47-54., cit. str. 47.

koji će biti bliski čitateljstvu kalendara te su se pri tom služili književnim postupcima i preuzimanjima iz književnih tekstova.

Stilska sredstva kojima se služe pisci poučnih i drugih neknjiževnih tekstova u hrvatsko-američkim kalendarima upućuju na hibridan način uporabe jezičnih sredstava. Tako, primjerice pišući o idejnim mijenama u NHZ u članku *Iz tmine u svijetlo* don Niko Gršković u diskurs ispunjen složenim sintaktičkim konstrukcijama i leksikom koji ne nosi obilježja pučkog govora uklapa usmenoknjiževnu sintagmu preuzetu iz deseteračke epike:

Da se do ovoga dođe trebalo je proći kroz sve klance jadikovce, kroz sva stara shvaćanja o svijetu i sadašnjem društvenom, nezdravom i nepravednom socijalnom poredku, trebalo je da u velikom ratnom pokolju nastrada 20,000.000 života, da ovi, koji su ostali na životu počnu drugačije, zdravije i pametnije misliti i suditi o životu i velikim životnim, socijalnim pitanjima.⁷

Iako je istaknuta sintagma česta i u tradicijskoj i u pučkoj deseteračkoj epskoj poeziji, moguće je da je ova stilistički obojena posuđenica posredovana djelatnošću hrvatskog pučkog pjesnika Grge Turkalja koji je u vremenu nakon 1. svjetskog rata bio dobro prihvaćen među našim iseljenicima u SAD i Kanadi. On je u više navrata boravio u SAD te je ponekad nastupao uz gusle pjevajući vlastite deseteračke pučke pjesme. Kako je za vrijeme Prvog svjetskog rata bio mobiliziran u austro-ugarskoj vojsci, svoje kritičko viđenje ratne tragedije opisao je u pučkoj deseteračkoj pjesmarici, čije je stihove pjevao i u hrvatskim naseobinama u SAD, a u obliku tiskane knjige pjesmaricu je objavio njujorški *Hrvatski list i Danica hrvatska* 1925. godine.

U pjesmarici se izraz 'klanci jadikovci' često rabi u doslovnom značenju sintagme kojom se opisuje mjesto bitke i ratnih zbivanja kao što je to bio slučaj i u tradicijskoj deseteračkoj epici. Međutim, kroz sadržaj Turkaljevih pjesama izraz postupno poprima šire konotacije i pretvara se u oznaku za ratna zbivanja

⁷ *Zajednički kalendar za 1923*, izdao: Prosvjetni odbor Narodne hrvatske zajednice, Pittsburgh, Pennsylvania, str. 42-43.

i njihov tragizam. Pri kraju pjesmarice, u opisu bitke na Monte Belo koja se po autorovu iskazu odvijala u vrijeme obilježavanja svetkovine sv. Jurja 1918. godine, sintagma se javlja kao kontrast promjenama u prirodi, a autor njome očituje svoju osudu rata i socijalne i političke nepravde:

Kroz te klete klance jadikovce

Mloga na nj će zakukati majka

Sve od danas do sudnjega danka.⁸

Sintagma u Grškovićevoj kalendarskom socijalnokritičkom napisu ima samo ovo značenje - ona više nije povezana ni sa kakvim toponimom niti konkretnim mjestom bitke, već ima isključivo etičku dimenziju krivog vrednovanja vanjske pojavnosti, koje je za posljedicu imalo krivo djelovanje i tragične posljedice, te se tek nekoliko godina po završetku ratnih zbivanja može početi drukčije, prema Grškoviću objektivnije, sagledavati život i društvenu stvarnost.

Ovaj primjer pokazuje da je i 'jednostavna' pučka forma povijesne pjesme temeljena na činjenicama vanjske pojavnosti zapravo složena simbolička tvorevina - a to znači i estetska činjenica jer se jezični medij izdiže iznad denotacije i faktičnosti u konotativnu dimenziju proširujući semantičko polje jednostavne, ali zvučne sintagme do razine globalnog stanja duha. O društvenoj dimenziji ovog procesa svjedoči proces preuzimanja sintagme u tom novom, proširenom značenju u tekstu koji pripada sasvim drukčijem žanru, ali i usvajanje sintagme od govornika drugačijeg kulturološkog okruženja.

7.2. PRISUTNOST PUČKIH FORMULA U TEKSTOVIMA

Hrvatsko-američke kalendarske knjige kao publikacije koje pripadaju krugu pučkih književnih tvorevina slijedile su poetiku hrvatskih pučkih tekstova te su u priloge često uklapane pučke formule kao karakteristično

⁸ TURKALJ, Grgo: *Hrvatske narodne ratne pjesme 1914.-1918.*, Hrvatski list i Danica hrvatska, New York, 1925., str. 227.

obilježje ovog specifičnog književnog fenomena. U poglavlju o strukturi kalendara spomenuti su neke pučke formule i njihova povezanost sa retoričkom baštinom koja je iz antičke tradicije ušla u srednjovjekovni stil izražavanja te stoljećima kasnije nastavila svoj opstanak u okamenjenim prežicima kojima su se služile pučke književne tvorevine. Dio pučkog formulativnog repertoara sastojao se od baštinjenih retoričkih postupaka kojima su se dvije jednostavne književne forme uklapale u različite vrste tekstova - poeziju, prozne narativne tekstove, dramske oblike i izravne pouke. Riječ je o integriranju *poslovice* i *prispodobe*, odnosno prema latinskoj terminologiji kojom su se služili antički i srednjovjekovni pisci *sentence* i *exempla* u književne tekstove. Postavljajući pitanje što su srednjovjekovni pisci tražili u izabranim djelima poganskih i kršćanskih pisaca koja su se izučavala u školama, E.R. Curtius zaključuje da u vrijeme prije pojave moderne znanosti (sve do 16. stoljeća), oni prvenstveno predstavljaju autoritete, odnosno vrelo znanja i riznicu životne i svjetske mudrosti.⁹ Stoga je naglasak u izboru iz njihovih djela bio na zbirkama misaonih izreka (sentenca) i uzornim primjerima ljudskih slabosti i odlika (exempla), odnosno 'uvrštenoj povijesti kao zalogu istine' (paradeigma). Potpuno isti stilski postupak preuzimanja izreka i primjera iz starijih književnih tekstova ili usmene književnosti i njihovo uklapanje u pučke kalendare bio je prisutan u starijoj hrvatskoj pučkoj kalendarskoj tradiciji i u hrvatsko-američkim kalendarima.

Poslovice, aforizmi i sentencije se u hrvatsko-američkim kalendarima vrlo često javljaju uklopljene u poučne tekstove, ali se one javljaju i u sklopu književnih poetskih i proznih priloga. Zanimljiv je način tiskanja Domjanićeve pjesme *U rudniku*, u *Kalendaru Narodnog lista za 1921.*¹⁰ Uz pjesmu nije tiskano ime njena autora, ali je ispod naslova otisnut moto: *Ljublju otčiznju ja no stranoju ljubovlju.* s imenom Ljermontova.

⁹ CURTIUS, Ernst Robert: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; preveo: Markuš, S., Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 66.

¹⁰ *Kalendar Narodnog lista za 1921.*, str. 32.

U istom se kalendaru nalazi i opširnija zbirka izreka o omiljenoj kalendarskoj temi - ženi koju je sakupio i priredio Ivan Krešić, s podskupinama: Žena u Svetome Pismu; Žena u hrvatskim narodnim poslovicama; Žena u ruskim narodnim poslovicama i Žena u očima glasovitih pisaca. Prilog je popraćen priređivačevim komentarom koji naglašava vrijednost poslovice:

Za prvu riječ.

Poslovice su narodna filozofija, sazdana na životu, najboljoj knjizi, iz koje se uče ljudi i život. Od uvijek su mi narodne hrvatske poslovice bile najmilija zabava, sakupljao ih u narodu i iz knjiga, učio ih i uspoređivao sa poslovicama drugih naroda i izrekama velikih mislilaca. Imam ih sakupljenih dosta omašnu zbirku, iz koje ću ih ovdje nekoliko poredati, i to o ženi, kako nam je prikazuje Sveto Pismo, narodne poslovice našega hrvatskoga te nekih drugih naroda i neki od svjetski poznatih pisaca.

Da izbjegnem svakome mogućem prigovoru, osobito od strane nježnoga spola, spomenut ću samo ovo: Za rečenice odgovaraju Sveto Pismo, narod i pisci, a nikako ja.

Konačno izrazujem nadu, da će tisuće čitatelja koledara 'Narodnog lista' rado primiti i s nasladom pročitati raznolika mišljenja i misli o predmetu, koji bi imao da nam sladi dosta inače gorke dane života. Bude li tako, moj će trud biti obilno nagrađen.¹¹

Ovdje je vidljiv tradirani stav prema poslovičnom blagu - ono je shvaćeno kao narodna mudrost i istovremeno porijeklo poslovice je oslonjeno na autoritete: Sveto Pismo, narod, znameniti pisci kojima je teško suprotstaviti se bez valjane argumentacije.

Poslovičnim i usmenoknjiževnim traditanim etičkim principima često su potkrepljivani i argumentirani poučni kalendarski prilozi. U kalendarskoj su tradiciji bili uobičajeni higijenski napuci pa je ta vrsta priloga česta i u hrvatsko-američkim kalendarima. Opet je riječ o pojavi koja je podjednako opravdana i oblikovnom tradicijom i objektivnim socijalnim okolnostima na koje kalendari

¹¹ Ibid., str. 147-151.

referiraju. U okolnostima životnih i radnih prilika u kojima je održavanje osnovne higijene bilo otežano, prilozi ove vrste sigurno su bili potrebni, pitanje je tek jesu li bili i djelotvorni.

U prilog pod naslovom *Zdravstvo* tiskan u *Koledaru Hrvatskog lista i Danice hrvatske za 1925.* autor po metodi pučkog književnog majstorijanja (*bricilage*) uklapa 'gradivne opeke' koje mu nudi autoritet tradicijske narodne pjesme i poslovice. Ispod naslova otisnuta je poslovice koja se često citira u istom kontekstu: *Čistoća je pola zdravlja.*, a zatim slijede dva deseteračka primjera slavenske antiteze u kojima se ističe bijela boja. Ovdje treba istaći i autorov pristup usmenom pjesništvu - jedan je primjer štokavski iz uvodnog dijela *Hasanaginice*, a drugi čakavski:

Ča se ono nasrid mora beli?

Jesu l' vali, al mornari mladi?

Nit su vali nit mornari mladi,

Već je ono Ivo dite mlado,

Na njemu se košuljica beli.¹²

Nastavak napisa navodi epitete narodnih pjesama: bijele ruke, bijelo lice, bijela knjiga, bijela košulja. Dalji je autoritet tradicije očitovan kroz navođenje običaja da se na blagdane na stol prostire bijeli stoljnak. Liječnici koriste bijele povoje - sada slijedi tumačenje: jer je na bijeloj tkanini lako vidjeti je li čista ili prljava. A čistoća je zdravlje! I tek tada kao kontrast pisac postavlja retorička pitanja: 'Jeste li vidjeli pljesnive cipele ili pljesnivi sir?, A znate li što je plijesan?' I slijedi znanstveno tumačenje i upozorenje: plijesan se sastoji od nakupina gljivica i dalje se navode: 'sitnoživi, bakterije i bacili koji se mogu vidjeti jedino sitnozorem' (...) - *A imade ih uvijek i svagdje sva sila. Kao što imade po svijetu nebrojeno mnogo trave, tako ima i sitnoživa. A imade ih mnogo i različitih vrsta. Mnogi su od njih našem zdravlju vrlo opasni. Ako ih udišemo ili s hranom progutamo, ili ako udju u naše tijelo kroz koju i najsitniju pukotinu ogrebene ili drugčije kako ozlijeđene naše kože, onda ćemo oboljeti, a često od*

¹² *Koledar Hrvatskog lista i Danice hrvatske za 1925.*, str. 242.

*bolesti i umrijeti.*¹³ Tek se nakon autoriteta tradicije i znanosti (najprije tradicije, a tek onda znanosti!) ističe poruka napisa: treba održavati higijenu da bi se unštile bakterije. I nakon ponovnog propitivanja poslovice s početka teksta i isticanja autorova komentara: 'a budite uvjereni, da je to još premalo rečeno, jer je čistoća u istinu gotovo cijelo zdravlje.' u skladu s postupkom sklapanja argumenata iz različitih kulturnih sfera, tekst završava narodnom mudrošću: *Nije čistoća samo zbog parade.*

*Nego da nam nečist bolest ne zadade.*¹⁴

Tako je u hijerarhiji autoriteta ponuđenih čitateljstvu hrvatsko-američkih kalendara tradicijska usmena književnost na prvom mjestu, što je u skladu s poetikom pučke književnosti i socijalnom strukturom iseljništva.

Prispodobne i egzempli u pučkim su kalendarskim tekstovima također često preuzimani iz tradicijske usmene književnosti, ponekad kao cjeloviti samostalni tekstovi integrirani u kalendarsku strukturu, a ponekad kao dijelovi narativnih ili poučnih tekstova. Veliki broj proznih pripovjednih tekstova iz hrvatsko-američkih kalendara prve i druge faze zapravo su narativizirane pouke ili egzempli. I prethodno naveden primjer priče *Kormilar ladje života* može se sagledati u kontekstu uporabe paradigmatične slike kao dijela tradicijskog repertoara u gnoseološkoj i poučnoj funkciji.

Pučke su formule podjednako prisutne u fikcionalnim i nefikcionalnim tekstovima, ali se već po godinama izlaženja kalendara iz kojih su preuzeti ovdje navedeni primjeri može vidjeti da su u starijim razdobljima bili brojniji nego u drugoj polovini 20. stoljeća.

Također je uočljivo da pučki književni fenomen kao hibridna žanrovska i stilistička tvorevina nema u svim povijesnim razdobljima svoga postojanja jednaki odnos prema oblicima i funkcionalnim stilovima iz kojih prima poticaje. U ranijim je razdobljima to češće usmena tradicija, a kasnije znanstveni i publicistički stil. U vremenu supostojanja tradicijske usmenoknjiževne

¹³ Ibid. str. 243.

¹⁴ Ibid., str. 244.

poslovične mudrosti i znanstvene argumentacije, pučke tvorevine namijenjene društvenim slojevima oblikovanim u kontekstu hrvatske seoske tradicijske kulture, koji se tek privikavaju na scientistički orijentiranu urbanu američku civilizaciju daju prednost usmenoj baštini.

7.3. JEZIK HRVATSKO-AMERIČKIH KALENDARA

Primjeri tekstova preuzetih iz hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga navedeni u ranijim poglavljima pokazuju neke jezične osobine koje suvremenog čitatelja iznenađuju, ponekad čak otežavaju razumijevanje značenja nekih iskaza, a za jezikoslovce predstavljaju zanimljivu građu za proučavanje.¹⁵

Kada je riječ o odnosu jezika hrvatsko-američkih kalendara i hrvatskog književnog standarda, valja imati u vidu povijesni kontekst unutar kojeg su kalendari izdavani. Standardizacija hrvatskog književnog jezika bila je dugotrajan proces koji je bio otežan političkim okolnostima u kojima je hrvatski narod opstojao kroz povijest. Također su se sve do najnovijih vremena javljale različite jezične koncepcije koje su pojedina jezična pitanja i probleme nastojale riješiti ponekad u skladu sa spoznajama jezikoslovlja, ali ponekad i vođene ideološkim razlozima.

Kako su intelektualci koji su se na američkom kontinentu bavili izdavaštvom i bili urednici iseljeničkih kalendara najčešće napuštali Hrvatsku iz političkih razloga, oni se uglavnom nisu slagali ni sa jezičnom politikom ako je ona bila nametana izvana.

¹⁵ Zbog nastojanja da primjeri iz kalendara što vjernije pokažu stvarni izgled hrvatskih pučkih tekstova koji su bili u opticaju na prostoru SAD i Kanade, u citatima uklopljenim u ovaj rad ništa nije izmijenjeno, pa čak ni očigledne pravopisne ili čak jednostavne tiskarske pogreške. Zacijelo ova problematika zahtijeva temeljitije istraživanje, no obzirom na predviđen metodski pristup građi i tematsko ograničenje ovog rada, u daljem će se tekstu samo u najkraćim crtama izložiti nekoliko primjera jezičnih neuobičajenosti koje su posljedica sociokulturnih okolnosti u kojima su kalendari tiskani.

Zbog objektivnih teškoća u organiziranju izdavaštva i nedostatka jezično obrazovanih stručnjaka u iseljeništvu, urednici su najčešće samostalno redigirali, lektorirali i korigirali objavljujane tekstove. Opsežnost posla i opterećenost drugim obvezama često je dovodila do zanemarivanja jezične pravilnosti i brojnih grešaka u tekstu koje su jednostavno posljedica nepažnje.

Neke su jezične nedosljednosti i nepravilnosti uvjetovane i okolnostima izlaženja kalendara u inojezičnom okruženju. Osim što je među autorima i priređivačima tekstova bilo malo onih koji su posjedovali solidnije znanje o hrvatskom jeziku, u pripremanju kalendara za tisak često su surađivali i ljudi koji uopće nisu bili govornici hrvatskog jezika te je to razlog primjene nekih pravopisnih normi engleskog jezika na hrvatske tekstove. Većina se hrvatsko-američkih kalendara tiskala u engleskim (ili ponekad češkim i slovenskim tiskarama), a mjesto tiskanja se je često mijenjalo. O tome svjedoči i urednikova bilješka u prvom godištu *Hrvatskog kalendara*:

Htjeli, ali...

Nastojali smo izbjeći tiskarskim pogreškama, ali nam ne bi moguće. U našoj tiskari nitko ne zna ni jedne riječi 'naški', pa ispravite u retku jednu grešku, a onda eto druge... Nadamo se ipak, da omaške nijesu nigdje tako omašne, da se ne bi mogao uhvatiti pravi smisao.

Da gornje uvažite i preko slučajnih štamparskih grešaka dobrostivo prijedete, moli vašu ljubezljivu blagonaklonost - UREDNIK.¹⁶

Poteškoće u razumijevanju značenja kod suvremenog čitatelja najčešće će izazvati anglicizmi koji su posljedica kulturoloških razlika. Izrazi iz engleskog jezika koji označavaju predmete i pojave iz američkog života za koje u hrvatskoj kulturi nema odgovarajuće paralelne pojave, pa u skladu s tim niti hrvatskog izraza koji bi je imenovao od strane većine iseljeništva preuzimani doslovno uz lingvističke promjene na fonetskoj, fonološkoj i morfološkoj razini koje su bile uvjetovane strukturalnim razlikama između hrvatskog i engleskog

¹⁶ *Kalendar Hrvatskog katoličkog glasnika za gospodnju godinu 1944. - godina I, uredio Fra Silviije Grubišić, Izdala Uprava Hrvatskog katoličkog glasnika, Chicago, Illinois, str. 252.*

jezika. U pisanim su tekstovima iseljeničkih kalendara takvi primjeri pisani u skladu s engleskim pravopisom i tada ih je lakše razumjeti. No ponekad su adaptirani i transkribirani, pa ako čitatelju nije poznat kulturološki kontekst ovih promjena, mogu biti teško razumljivi ili potpuno nerazumljivi.¹⁷

Takav primjer uklapanja anglicizama u hrvatski tekst vidljiv je u ulomku preuzetom iz kalendara *Novi Hrvat za 1915. godinu* gdje se nalazi izraz 'majka se brine oko *burda*'.¹⁸ Posljednja je riječ bila izraz koji su iseljenici redovito koristili u svakodnevnoj komunikaciji, a označavao je vođenje konačišta u kojima su europski doseljenici koji su u Americi boravili bez obitelji uglavnom stanovali u industrijskim središtima SAD, a koja su obično vodile žene dovedene iz 'starog kraja' - boarding houses. Pojam je usko vezan uz doseljeničko kulturno okruženje, te bez poznavanja konteksta postaje teško razumljiv i govornicima engleskog jezika.

Česti je postupak kod prevedenih ili adaptiranih tekstova preuzetih iz američkih glasila uklapanje tumačenja engleskih fraza ili paralelno tiskanje hrvatskog i engleskog termina. Tako članak o dvorcu W. R. Hearsta ima ovakav ulomak:

Namjera je bila, naći način, kako bi se moglo ustupiti dvorac državi, a da se ne pobudi sumnja da Hearstovi nastoje natovariti svog 'white elephant'-a (doslovno: bijelog slona - t.j., nešto čega se teško riješiti - što nitko ne će) narodu Kalifornije. (...)

U prvih šest mjeseci dvor je posjetilo preko 160,000 osoba. Svaka osoba mora da kupi ulaznicu. Te su ulaznice državi donijele 250,000 dolara. (...) Dvorac, koji je sagradio W. R. H. možda je bio 'white elephant' njegovim sinovima, ali nije narodu Kalifornije.¹⁹

¹⁷ Opširan riječnik izraza iz engleskog jezika adaptiranih za uporabu u hrvatskoj naseobini u Louisiani priložen je u sociološkoj studiji: LOVRICH, Frank M.: *The Social System of a Rural Yugoslav - American Community: Oysterville, A-Thesis - June 1963.*

¹⁸ Usporedi ulomak citiran ovdje na str. 175.

¹⁹ *Hrvatski Glas kalendar za godinu 1960., str. 130.*

Engleski se frazem tumači u doslovnom i prenesenom značenju te se ovakvim postupcima u etničkom tisku i kalendarima pomaže čitateljstvu u učenju engleskog jezika.

Većina je hrvatsko-američkih kalendara tiskala isključivo priloge na hrvatskom jeziku. To je u početnim razdobljima bilo uvjetovano obrazovanjem doseljenika, a kasnije nastojanjem kalendara da budu spona između iseljeničtva i matice zemlje. Izuzetak su *Kalendari Naše Nade* tiskani sredinom 20. stoljeća. U njima se javljaju dulji prilozima na engleskom jeziku. Karakteristično je da su ovi prilozima bili namijenjeni pripadnicima druge generacije Hrvata u SAD. Kalendar potporne organizacije koja je bila organizirana na etničkim temeljima je poput glasila iste organizacije koje je također tiskalo stranice za mlade na engleskom jeziku, nastojao je i u okolnostima postupne asimilacije mlađih generacija, obrađivanjem tema povezanih sa zemljom porijekla roditelja očuvati etničku svijest.

ZAKLJUČAK

Provedena analiza kalendarskih publikacija tiskanih na sjevernoameričkom kontinentu od kraja 19. stoljeća do naših dana pokazuje da su sve te publikacije povezane nekim zajedničkim stilskim obilježjima, ali i da postoje razlike ovisno o vremenu izlaženja, idejnim smjernicama i pojedinim izdavačima.

Polazište je istraživanja kalendarskih knjiga hrvatskih iseljenika u Sjevernoj Americi zapažanje da su u ranijim etapama iseljavanja iz Hrvatske pučki kalendari vršili mnogo važniju ulogu u književnom životu većine iseljeničke populacije nego što je bio slučaj u istom vremenu u matičnoj zemlji. Kako je opća obrazovna struktura i socijalna pripadnost iseljeničtva sve do sredine 20. stoljeća bila usmjerena ka pučkim književnim produktima, u tim ranijim razdobljima zbog nedostatka zainteresiranog čitateljstva nije bilo moguće pokretanje književnih časopisa i magazina koji bi poticali književnu produkciju, pa su kalendari preuzeli i njihovu funkciju u književnom životu hrvatske etničke zajednice na sjevernoameričkom kontinentu i postali promicatelji stvaralaštva, pružajući mogućnost pripadnicima iseljeničtva da svoje iskustvo života u novim društvenim okolnostima prezentiraju sunarodnjacima u književnoj formi. Iako su i etničke novine tiskale literarne radove Hrvata u prekomorskim zemljama, može se uočiti da su baš kalendarske knjige bile publikacije u kojima su se stvarali temelji književnog života etničkih zajednica u zemljama Novog svijeta.

Opća su obilježja hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga u svezi s kulturološkim okruženjem. Kalendarske knjige redovito nose obilježja bikulturalnosti: tematski i idejni elementi pokazatelj su susreta različitih kulturoloških tradicija te se u njima često zrcali sraz komplementarnih tendencija očuvanja etničkog i kulturnog identiteta matice zemlje i kulturne integracije u novu sredinu.

Za bolje razumijevanje strukture kalendara, izbora vrste priloga u kalendarskim knjigama, stilskih i oblikovnih postupaka u kalendarskim tekstovima i transformacija starijih književnih tekstova u kalendarskom kontekstu (bilo da su one materijalne, uslijed uredničkih i priređivačkih intervencija u tekst, ili tek idejne, proizišle iz smještanja u kontekst kalendarske knjige), potrebno je najprije obratiti pozornost na vanjske čimbenike komunikacijskog procesa unutar kojeg su kalendari bili prenositelji književnih poruka.

Hrvatsko-američki kalendari tiskani od kraja 19. stoljeća do danas nastavak su kalendarske tradicije koja se oblikovala dijelom na europskom, a dijelom na američkom kontinentu. Njeni su korijeni u antičkom i srednjovjekovnom kulturnom okruženju, no tek su izum tiska i postepeno širenje pismenosti u sve šire slojeve društva omogućili nastanak i širenje pučkih kalendara tiskanih u velikim nakladama koji su u početku prodavani kolportažom i na sajmovima. U razdoblju prosvjetiteljstva kalendari se uklapaju u opće idejne i stilske karakteristike epohe, postajući sredstvo podizanja edukacijske razine društvenih slojeva koji su, doduše, ovladali pismenošću, ali nisu imali materijalnih i društvenih uvijeta za stjecanje veće naobrazbe.

Američka kalendarska tradicija u istom povijesnom razdoblju tek se formira. Po svojim općim obilježjima slična je suvremenoj europskoj produkciji, no kao dominantne idejne oznake većine američkih almanaha nameću se vrednote karakteristične za protestantsku etiku kao što su marljivost, radišnost, štedljivost, poslovna ambicioznost i konačno usmjerenost ka ostvarivanju materijalnog uspjeha koje su postale temeljem snažnog industrijskog razvoja zemalja na prostoru sjevernoameričkog kontinenta, a to je u daljem povijesnom razdoblju tijekom 19. stoljeća privuklo na ove prostore brojne doseljeničke zajednice iz zemalja Srednje i Južne Europe. Pripadnici ovog novog doseljeničkog vala pokreću ubrzo po svom dolasku etničke publikacije tiskane na jezicima kojima su se služili prije dolaska u Ameriku, a i neko vrijeme nakon svog prispjeca u novu postojbinu. Među njima su novine koje izlaze bilo kao

dnevnicima, tjednicima, dvotjednicima ili mjesečnicima, zatim različite vrste brošura, spomen-knjige, pamfleti i kalendarske knjige, a tek se kasnije javljaju zbirke pjesama, pripovijedaka i druge beletrističke knjige.

Kako su među hrvatskim etničkim tiskom bile rijetke publikacije koje su opstale dulji niz godina ni kalendarske knjige nisu obično imale kontinuitet u izlaženju koji bi premašivao jedno desetljeće. U praksi su bili rijetki takvi kalendari, a njihovo je postojanje redovito bilo vezano uz osobu urednika koji je posjedovao kvalitete uspješnog profesionalnog novinara dok im je materijalnu egzistenciju mogla osigurati jedino čvrsta veza s tiražnijim novinama ili nekom iseljeničkom organizacijom koja bi financirala tiskanje i omogućila distribuciju kalendara.

Osim razvrstavanja iseljeničkih kalendara prema vremenu izlaženja i proklamiranim ideološkim tendencijama, na djelu je bio još jedan oblik grupiranja kalendara. Ovisno o svijesti urednika kalendara o potrebama čitateljstva i uredničkim profesionalnim kvalitetama i sposobnostima neki su kalendari postizali velike naklade, popularnost među publikom i nastavljali izlaziti kroz dugi niz godina, dok su drugi imali niže naklade, pojavljivali se povremeno i nisu imali odjeka među čitateljstvom. U ovoj prvoj skupini nije se našao veliki broj publikacija, no svima je bilo zajedničko da su njihovi urednici nastojali uskladiti subjektivnu percepciju nove sredine u svijesti iseljenika i stvarne zahtjeve sredine. Kalendarske knjige koje se mogu ubrojiti u ovu skupinu očituju se većom raznovrsnošću priloga, unutar toga većom zastupljenošću književnih priloga, a u one najuspješnije često su uklapani književni tekstovi koji ne odgovaraju tradicijskom obrascu književnih priloga u pučkim kalendarima. Neki od poetskih, proznih i dramskih priloga uvrštenih u najtiražnije hrvatsko-američke kalendarske knjige ne pripadaju pučkom književnom fenomenu, a nisu uvršteni niti kao primjer književne tradicije. Radi se o priložima koji su najčešće nastajali u iseljeništvu te prije pojave časopisa nisu mogli biti tiskani u drugim publikacijama nego u kalendarima.

Mnogi od urednika etničkih periodičkih publikacija imali su utjecaj na kulturnu svijest iseljenika, ali i na zbivanja u domovini te njihova važnost za hrvatsku kulturnu povijest još uvijek nije adekvatno valorizirana. Urednici su u vremenu do sredine našeg stoljeća bili među rijetkim iseljenicima s višom naobrazbom te su obično bili angažirani i u organizaciji društvenog života i stvaranju etničkih i političkih institucija u kojima su se hrvatski iseljenici okupljali. Njihova je uloga važna i zbog činjenice da su u procesu integracije imigranata u američko društvo vršili funkciju kulturnih posrednika. Usprkos važnosti njihova djelovanja za hrvatske naseobine u Americi, većina urednika i novinara etničkih publikacija nije postigla zapaženiji materijalni uspjeh te su se po tome razlikovali od drugih iseljeničkih vođa kao što su bili bankari, salooneri i šifkartaši koji su obično bili pokretači i izdavači glasila. Tiskovine koje su financirali podržavale su njihovu poslovnu djelatnost o čemu svjedoče brojni oglasi tiskani na njihovim stranicama.

Povijesnu dinamiku u razvoju hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga odredila je i struktura njihova čitateljstva. Iz današnje je perspektive nemoguće provesti objektivnu analizu obrazovne strukture i književnih interesa čitatelja prvih izdanja hrvatskih kalendara na tlu Amerike jer su čak i statistički podaci o broju hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi vrlo nepouzđani, a opširniji podaci o obrazovnoj strukturi, osim onih najosnovnijih koji svjedoče o pismenosti i ponekad završenoj školi, tijekom 19. stoljeća gotovo da i ne postoje, a kada se i javljaju vrlo su nepouzđani. Ipak, nedvojbeno je da je većina hrvatskih iseljenika prve i druge faze bila porijeklom sa sela, iz tradicijskih zajednica u kojima je njegovana usmena književnost, a od pisanih tekstova oni migranti koji su ovladali vještinom i navikom čitanja bili su usmjereni baš na pučke književne forme među kojima su i u Hrvatskoj bile najproširenije kalendarske knjige.

Posredne podatke o strukturi čitateljstva iseljeničkih kalendara možemo dobiti na temelju tekstova koji su u njima objavljivani, a koji su pokazatelj

predodžbe o strukturi hrvatskog iseljeničtva koju su imali urednici i izdavači tih kalendara.

Stoga hrvatske kalendarske knjige tiskane u SAD i Kanadi treba sagledavati kao kariku u publicističkom kontinuitetu. Iako je uredništvo prvi poznati hrvatski kalendar izdan u Chicagu 1893. godine atribuiralo kao 'literarni prvijenac', on se formalno-tematski nadovezuje na višestoljetnu europsku kalendarsku tradiciju u Hrvatskoj, ali i na nešto kraći kontinuitet izlaženja kalendarskih knjiga u Americi. Polimorfnost kalendarske knjige kao pučke književne forme omogućila je integraciju sastavnica američkog novinstva, a kasnije i drugih sredstava javnog priopćavanja u čijem su razvoju SAD tijekom 20. stoljeća prednjačile. Hrvatski su kalendari tiskani na sjevernoameričkom kontinentu iskorak iz ustaljene tradicijske kalendarske prakse i čimbenik književnog života koji je omogućio pokretanje časopisa na hrvatskom jeziku u inojezičnom okružju.

Kada je riječ o kalendarskim knjigama hrvatskih iseljenika u Americi, valja ih promatrati unutar ukupnosti društvenog i književnog života te onda njihova važnost u razvoju književne kulture i poticanju književnog stvaralaštva postaje očitija. Za hrvatsku etničku zajednicu u SAD i Kanadi kalendari su predstavljali sredstvo književne komunikacije na materinskom jeziku, vezu s kulturom matice zemlje i dragocjenu pomoć pri bržoj integraciji u drukčije kulturološke prilike. Ranije uočena pojava da su kalendarske knjige temelj hrvatske etničke književnosti u Americi unutar književnopovijesnog konteksta ne privlači pozornost tek kao podatak važan za populaciju koja broji oko milijun pripadnika, već se očituje kao dio globalnih kulturnih i književnih procesa. Hrvatsko-američki kalendari su presjecište tradicija i kultura Starog i Novog svijeta, pojava koja povezuje usmenu i pučku tradiciju seoskih europskih zajednica predindustrijskog društva s masmedijskom kulturom globalnog društva 20. stoljeća i generator kulturoloških i komunikoloških promjena najprije unutar hrvatske etničke zajednice u Americi, a onda, posredno, i u hrvatskoj i američkoj kulturi.

U uspostavljanju kontakta s čitateljstvom urednici kalendarskih knjiga i suradnici i autori tiskanih tekstova služili su se ustaljenim retoričkim repertoarom koji je obuhvaćao formulativne izraze i postupke među kojima se mogu spomenuti tiskanje imena članova etničke grupe (naseobine, bratske potporne organizacije, kazališne, sportske ili pjevačke udruge), najavljivanje nastavka teksta u slijedećem godištu kalendara, korištenje verbalnih izraza u kojima se autor izravno obraća čitateljstvu i tako pisani izraz čini bliskim razgovornoj usmenoj formi (imperativi, vokativi i drugi oblici oslovljavanja), pozivanje na članke tiskane u etničkom tisku i ranijim godištim kalendara te na općepoznato životno iskustvo uže zajednice, različiti oblici propagandnih poruka i slično.

Po svojim stilskim osobinama Hrvatsko-američke kalendarske knjige slijede opću osobinu pučkih književnih tvorevina koje integriraju sastavnice različitih kulturnih sfera. U ovim kalendarima prevladava mješavina tekstova pisanih u duhu pučke poetike i novinarsko-publicističkog stila, ali se uklapaju i književni tekstovi hrvatske i svjetske pisane književnosti različitih stilskih formacija te usmenoknjiževni i znanstvenopopularni prilozi. Kalendarski amalgam različitih stilističkih postupaka najčešće je u društvenoj utilitarnoj funkciji, ali je prisutna i estetska dimenzija.

Posredno djelovanje hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga na književni, a zatim i na ukupni društveni život u Hrvatskoj i Americi možda nije tako očito kao njihova važnost za samo iseljništvo, ali je neosporno. Pomažući adaptaciju i integraciju Hrvata u američko društvo, kalendar su pomogli i pri upoznavanju hrvatske kulturne tradicije na američkom kontinentu. Ovo je postalo očitije tek nakon što se u SAD i Kanadi počeo intenzivnije očitovati znanstveno-istraživački senzibilitet prema kulturama različitih etničkih zajednica koje su svoju kulturnu baštinu ugradile u razvoj zemalja Novoga svijeta. Tendencije 'nove etničnosti' i kulturnog pluralizma šezdesetih godina 20. stoljeća poticajno su djelovale na početke potrage za ishodištima različitih etničkih zajednica, a tada su kao dragocjena povijesna građa zapažene različite

tiskane publikacije na jezicima doseljeničkih zajednica koje su u Americi tiskane tijekom 19. i 20. stoljeća. Ta je, do tada gotovo nepoznata građa, koja je vrlo rijetko sustavno bibliotečno pohranjivana, proučavana prvenstveno kao povijesni dokumenat, ali unutar kulturoloških studija pokazala se i kao književnopovijesno zanimljiva. Hrvatske su kalendarske knjige tiskane u SAD i Kanadi znanstvenici pokušavali popisati u više navrata, služeći se popisima i zbirkama koje se čuvaju i u Hrvatskoj i u Americi. Ti su popisi pokazali da je kroz stotinjak godina izdavano mnogo ovakvih kalendarskih publikacija, no niti jedan do sada sastavljen popis ne može pretendirati na cjelovitost. Ni ovaj rad nije zahvatio ukupnu postojeću građu, već je tek služeći se slučajnim uzorkom kalendarskih knjiga pohranjenih u nekim od hrvatskih zbirki iseljeničkog tiska, posebno onoj Nacionalne sveučilišne biblioteke i Instituta za migracije i narodnosti nastojao pratiti opće odrednice ove skupine publikacija. Za dalje upotpunjavanje spoznaja na ovom području bila bi neophodno potrebna bolja suradnja među istraživačima hrvatske etničke književnosti u matici zemlji i dijaspori.

Što se tiče povratnog utjecaja hrvatske etničke kulture u SAD i Kanadi očitovane u etničkom tisku i kalendarima na matičnu književnost, i on je tek u novije vrijeme postao premetom istraživanja povijesti hrvatske književnosti.

Objektivnom su znanstvenom istraživanju najdostupniji podaci o boravku pojedinih hrvatskih kulturnih djelatnika u prekomorskim zemljama i o njihovoj publicističkoj i izdavačkoj djelatnosti koja je povezana s iseljinstvom. Iz provedene analize hrvatskih kalendarskih knjiga vidljivo je da su neki hrvatski književnici i publicisti nakon odlaska u Novi svijet ostajali tamo do kraja života, drugi su provodili u prekomorskim zemljama po nekoliko godina, baveći se često za to vrijeme uređivanjem i izdavanjem kalendara i upoznavajući prilike u Americi, a zatim se vraćali u domovinu te su tako djelovali kao spojnice s iseljinstvom, primjenjivali stečena iskustva na hrvatsku književnu i kulturnu praksu i pomagali boljem upoznavanju činjenica o životu Hrvata u SAD i Kanadi, dok su treći tek nakratko posjećivali hrvatske naseobine

u Americi, kontaktirali s iseljeničkim vođama, publicistima i izdavačima te također na povratku u domovinu nastojali objektivnije pisati o iseljeništvu.

Znatno je teže prosuđivati o cirkulaciji publikacija preko Atlantika. Podaci o knjigama donesenim iz Hrvatske u Ameriku su oskudni, ali je iz njih vidljivo da je aktualna književna produkcija u domovini bila poznata zainteresiranim Hrvatima. Kada je riječ o američkim izdanjima u Hrvatskoj, složene povijesne okolnosti dodatno otežavaju empirijska istraživanja ovog tipa. Ipak, književna i književnoznanstvena produkcija u Hrvatskoj svjedoči da je postojao utjecaj i u ovom pravcu. U književnim tekstovima, povijesnim i književnoznanstvenim radovima autora koji sami nikada nisu posjetili Ameriku mogu se uočiti sastavnice koje upućuju na poznavanje etničkog tiska i etničkih kalendara. Nekada je riječ o izravnom navođenju, kao što je slučaj s istraživanjima povijesti hrvatskog iseljeništvu koja su znatnim dijelom temeljena na kalendarima kao povijesnim dokumentima, a ponekad se radi o manje očitim vezama koje bi tek trebale biti istražene i integrirane u buduće radove.

Dodatno treba potcrtati da hrvatsko-američki kalendari, iako je njihova važnost prvenstveno kulturno-povijesna, nisu bili lišeni estetske kvalitete. U analizi sadržaja pažnja je bila usmjerena na neke od tekstova koji se svojim stilskim obilježjima izdvajaju iz kruga pučkih književnih tvorevina i u kojima se mogu pratiti neke od tendencija karakterističnih i za suvremenu književnu produkciju u Hrvatskoj. Takvi tekstovi su s gledišta književne sociologije pokazatelj da se funkcija kalendarske knjige u iseljeništvu djelomice podudarala s funkcijom književnog časopisa, koji u konkretnim okolnostima zbog kulturološke strukture iseljeništvu, materijalnih prilika i nedostatka jake osobnosti koja bi poduzela takav pothvat nije mogao biti pokrenut. S gledišta povijesti hrvatske književnosti, ovdje se opet otvara nedovoljno istraženo područje na kojem bi, nakon upoznavanja književnih tekstova tiskanih u hrvatsko-američkim kalendarima, trebalo te tekstove valorizirati i integrirati u opuse njihovih autora, odnosno povijesna istraživanja razdoblja u kojima su

nastali i objavljeni. Bibliografska istraživanja usmjerena ka stvaranju pregleda tekstova objavljenih u hrvatsko-američkim kalendarima olakšala bi integraciju stvaralaštva hrvatskih pisaca u domovini i iseljeništvu.

Ovdje provedena analiza kalendarskih knjiga hrvatskih iseljenika u SAD i Kanadi kretala se prvenstveno na području književnosocioloških istraživanja te je takav metodološki pristup odredio smjernice u radu i naglaske u prezentaciji građe. Namjera je bila pokazati da je jedan pučki književni žanr koji je kroz povijest marginaliziran i potcjenjivan, bio važan ne samo za hrvatsku etničku zajednicu u Americi unutar koje se razvijao, adaptirao na društvene okolnosti i tako transformirao, nego i za bolje razumijevanje globalnih kulturoloških, komunikacijskih i literarnih procesa. Jedna od posljedica istraživanja je i da je ono otvorilo neka ovdje naznačena neistražena područja koja u ovom trenutku i u okviru ovog rada nisu mogla biti detaljnije razrađivana.

GRADA

1. Almanak Amerika / America Almanac ...: uredio i izdao Ivan Mladineo, Publishing Co. Brooklyn New York - vol. 1923.
2. Ave Maria kalendar / Ave Maria Almanac : za godinu ...: [hrvatski katolički pučki kalendar Srca Isusova i Marijina] / Boniface Sorić, glavni urednik. - [1950] - McKeesport: Hrvatski franjevci trećoredci, Pittsburgh, Pennsylvania - vol. ...6 (1955); 9 (1958); 13 (1963)
3. Crveni kalendar : za godinu ...: izdala Jugoslavenska radnička knjižara, Chicago, Illinois - vol. 1920; 1923; 1924; 1925; 1933.
4. Danica hrvatska koledar : za godinu ...: uredilo i izdalo uredništvo *Danice hrvatske*, New York, New York - vol. 1 (1922); 2 (1923). - (nastavak ovog kalendara je Hrvatski list i Danica hrvatska koledar; usp. br. 7.)
5. Hrvatski glas - koledar : za godinu ...: uredio Petar Stanković, nakladom *Hrvatskog glasa*, Winnipeg, Manitoba, Canada - vol. 14 (1944); 15 (1945); 21 (1951); 27 (1957); 29 (1959); 30 (1960); 32 (1962); 34 (1964); 36 (1966); 42 (1972)
6. Hrvatski kalendar / Croatian Almanac ...: izdala uprava *Hrvatskog katoličkog glasnika*, Chicago, Illinois - vol. 4 (1947); 9 (1952); 10 (1953); 11 (1954); 13 (1956); 19 (1962); 24 (1967); 32 (1975); 33 (1976); 36 (1979); 38 (1981); 40 (1983); 42 (1985); 44 (1987) - (prvo godište ove edicije tiskano je pod naslovom: Kalendar Hrvatskog katoličkog glasnika za godinu 1944.; usp. br. 14.)
7. Hrvatski list i Danica hrvatska koledar za godinu ...: uredio Ivan Krešić, Hrvatska Publishing Co., New York, New York - vol. 1 (1924); 2 (1925); 14 (1937) - (izlazio do 1944., tada ga je urednik s pratećim novinama prodao hrvatskim franjevcima, te su kontinuitet njegova izlaženja nastavile edicije: Kalendar Hrvatskog katoličkog glasnika za godinu 1944.; usp. br. 14. i Hrvatski kalendar / Croatian Almanac; usp. br. 6)
8. Hrvatski narodni kalendar : za godinu ...: izdanje *Saveza kanadskih Hrvata i Novosti*, vol. 1947., 1948.
9. Hrvatski narodni kalendar (prije Radnički) za godinu 1951, Hrvatska radnička knjižara, Narodni glasnik, Pittsburgh, Pennsylvania
10. Hrvatski radnički kalendar : za godinu ...: urednik Stjepan Miošić, Toronto, Ontario, Kanada, vol. 1939. i 1946.
11. Hrvatski sokolski koledar : za godinu ...: izdalo starješinstvo hrvatske sokolske župe *Tomislav*, Chicago, Illinois - vol. 1 (1919); 2 (1920)
12. Jugoslavenski sokolski almanak za godinu 1933. uredio Slavko Nemeč, St. Louis, Missouri
13. Jugoslavija - Veliki narodni kalendar : za godinu...: izdanje knjižare i štamparije Palandačića / published by Palandech's publishing house, Chicago, Illinois - vol. 29 consecutive edition (1936)
14. Kalendar Hrvatskog katoličkog glasnika : za godinu 1944. - uredio Silvije Grubišić, izdaju Hrvatski Franjevci, Chicago, Illinois (kasnije: Hrvatski kalendar)
15. Kalendar Narodnog lista za godinu ...: Hrvatska Publishing Co. New York, New York - vol. 1 (1904); 15 (1918); 16 (1919); 18 (1921)
16. Kalendar Novi svijet : za godinu ...: moto: "Znanjem k slobodi", nakladom Jugoslavenskog prosvjetnog saveza u SD, Chicago, Illinois - vol. 1926; 1927; 1930.
17. Koledar Hrvatskog Sokola ...: izdalo starješinstvo Hrvatskog sokola, St. Louis, Missouri - vol. 1917; 1918.
18. Krčki kalendar : za prestupnu godinu .../ od 1952: uredio Nikola Fabijanić, od 1954: Francis Cardinal Spellman, New York - vol. ...1952; ...1954-1955.
19. Narodni Amerikanski koledar za godinu 1893. - tečaj I, uredio Zdravko Mužina, Chicago, Illinois, Nakladom i tiskom lista *Chicago*

20. Naša nada - kalendar za američke katoličke Hrvate, izdala Hrvatska katolička zajednica u S.D. Amerike - vol. 1926; 1928; 1930; 1931; 1932; 1939; 1946; 1951.
21. Novi Hrvat koledar za prostu godinu 1915, izdalo uredništvo *Novog Hrvata*, uredio Ili Despot Viteški, New York, New York
22. Radnički kalendar : za godinu ...: vol. 1935. i 1936. izdaje Radnička knjižara; vol. 1941. izdaje Hrvatska radnička knjižara, Chicago, Illinois
23. Socijalistički radnički kalendar : za godinu 1926. izdala knjižara 'Radničke borbe', Cleveland, Ohio; za godinu 1953. knjižara 'Njegoš'
24. Zajednički kalendar za godinu 1923; izdanje Prosvjetnog odbora NHZ, Pittsburgh, Pennsylvania

LITERATURA

1. ADAMIC, Louis: *My America 1928 - 1938*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1938.
2. ADAMIC, Louis: *Two - Way Passage*; Harper & Brothers Publishers, New York-London, 1941.
3. ANTIĆ, Ljubomir: *Hrvati i Amerika*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992.
4. BAHTIN, Mihail: *Stvaralaštvo Françoisa Rabelaisa i narodna kultura srednjeg vijeka i renesanse*; preveli: Šop, I. i Vučković, T., Nolit, Beograd, 1978.
5. BOLONIĆ, Mihovil: *Kapari*; Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
6. BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: 'Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti'; *Umjetnost riječi*, XI,3, Zagreb, 1967. str.237-260.
7. BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: 'O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima'; *Umjetnost riječi*, XIII,3, Zagreb, 1973. str.149-184.
8. BREŠIĆ, Vinko: *Časopisi Milana Marjanovića*; HFD, Zagreb, 1990.
9. BREŠIĆ, Vinko: *Novija hrvatska književnost: rasprave i članci*; Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1994.
10. BURKE, Peter: *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Europe*; preveli: Auguština, B. i Rihtman-Auguština, D., Školska knjiga, Zagreb, 1991.
11. CARRITHERS, Michael: *Why Humans Have Cultures: explaining anthropology and social diversity*; Oxford University Press, Oxford-New York, 1992.
12. COCCHIARA, Giuseppe: *Storia del folklore in Europa*; Editore Boringhieri, Torino, 1971.
13. CURTIUS, Ernst Robert: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*; preveo: Markuš, S., Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

14. ČAPEK, Karel: *Marsija ili na marginama literature*; preveo Jevtić, Ž., Kultura, Beograd, 1967.
15. ČIZMIĆ, Ivan: *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*; Globus, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1982.
16. ČIZMIĆ, Ivan: *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894-1994*; Golden marketing, Zagreb, 1994.
17. DALBELLO-LOVRIĆ, Marija: *Hrvatski kalendar (Croatian Almanac): A Case Study in Ethnic Publishing; A Master's Research Paper submitted to the Kent State University School of Library Science in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Library Science, Kent State University, 1991.*
18. DUKAT, Vladoje: 'Iz povijesti hrvatskoga kalendara'; *Narodna starina* 2, Zagreb, 1923; str.15-38.
19. ECO, Umberto: *Kultura, informacija, komunikacija*; prevela Drmdarski, M., Nolit, Beograd, 1973.
20. ESCARPIT, Robert: *Sociologija književnosti*; preveo Gagro, B., Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
21. *Enciklopedija Jugoslavije JLZ, sv.1. Zagreb, 1980.*
22. *Estetika i teorija informacije*; priredio ECO, Umberto; prevela Jakšić-Josić, C., Prosveta, Beograd, 1977.
23. FALIŠEVAC, Dunja: 'Načela kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze'; u knjizi: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Liber, Zagreb, 1989.
24. FINNEGAN, Ruth: *Oral Traditions and the Verbal Arts: A Guide to Research Practices*; London & New York, 1991.
25. FISKE, John i HARTLEY, John: *Čitanje televizije*; prevela Popović, G. V., Barbat & Prova, Zagreb, 1992.
26. FLAKER, Aleksandar: *Stilske Formacije*; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.

27. FÜGEN, Hans Norbert: *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie*, Bonn, 1966.
28. *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology And Legend, vol. I-II*, ed. Maria LEACH, Funk & Wagnalls Co., New York, 1950.
29. GINZBURG, Carlo: *Sir i crvi: kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*; preveo Čale, F., GZH, Zagreb, 1989.
30. GRABOWSKI, John: 'Ethnic Ephemera And Newsprint: A Case for Bibliographic Control'; *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; str. 32-39
31. GRUBIŠIĆ, Vinko: *Hrvatska književnost u egzilu*; Knjižnica Hrvatske revije, Barcelona - München, 1991., predgovor Vinka Nikolića, str. 5-9
32. HANDLIN, Oscar: *The Uprooted: the epic story of the great migrations that made the American people*; Little, Brown and Company, Boston-Toronto-London, 1979.
33. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*; Harvard, 1980.
34. HAUSER, Arnold: *Sociologija umjetnosti I-II*, prevele Rubčić, R. i J., Zagreb, 1986.
35. HAVELOCK, Eric A.: *The muse learns to write*; Yale UP, New Haven and London, 1986.
36. HOLJEVAC, Većeslav: *Hrvati izvan domovine*; Matica hrvatska, Zagreb, 1967.
37. HORVAT, Josip: *Povijest novinstva Hrvatske 1771 - 1939.*; Stvarnost, Zagreb, 1962.
38. HRANILOVIĆ, Nada: *Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Europi i Africi od 1859 do 1940. godine*; Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1978.
39. *Hrvatski leksikon*; glavni urednik: VUJIĆ, Antun, Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, Sv. 1: A-K. 1996., Sv. 2: L-Ž. 1997.
40. IVANIŠEVIĆ, Katica: *Suvremena američka književnost I: Jack Kerouac i beat generacija*; Istarska naklada, Pula, 1984.

41. IVANIŠEVIĆ, Katica: *Suvremena američka književnost II: Studije i eseji*; Istarska naklada, Pula, 1986.
42. IVANIŠEVIĆ, Katica: 'Croats in Victorian America'; *Zbornik radova s međunarodnog simpozija Victorianism in the USA: Its Era and Its Legacy*, London, 1990.
43. IVANIŠEVIĆ, Katica: 'Hrvatski doseljenici u Americi - prva književna javljanja', *Fluminensia*, god.3, 1-2, Rijeka, 1991., str.125-128.
44. JAKOBSON, Roman: *Lingvistika i poetika*; prijevod Pervaz, D., Bekić, T., Vuletić, V., Marić, S., Bugarski, R., Nolit, Beograd, 1966.
45. JAUS, Hans Robert: *Estetika recepcije: izbor studija*; prevela Gojković, D., predgovor Konstantinović, Z., Nolit, Beograd, 1978.
46. *Journalism and popular culture: Media, culture and society*; ed. DAHLGREN, Peter and SPARKS, Colin, Series Sage Publications, London-Newbury Park-New Delhi, 1992.
47. JOLLÈS, André: *Jednostavni oblici*; preveo Biti, V., Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978.
48. JOYNER, Charles: 'A Tale of Two Disciplines: Folklore And History'; u zborniku: *Folklore And Historical Process / Folklor i povijesni proces*, Institut za istraživanje folklor, Zagreb, 1989., str.9-22.
49. JURKOVIĆ, Janko: 'Naši kalendari'; u knjizi: *Hrvatska književna kritika I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1960.
50. KADIĆ, Ante: *Iseljena Hrvatska*, ZIRAL, Zajednica izdanja ranjeni labud, Chicago, Roma, Zürich, Toronto, 1979.
51. KALOGJERA, Branka: *Hrvatski korijeni američkog pisca Edwarda Ifkovića*, HFD, Rijeka, 1997.
52. KALOGJERA, Goran: *Bratimsko pjesništvo grada Korčule*, HFD, Rijeka, 1997.
53. KATIČIĆ, Radoslav: 'Književni i neknjiževni tekstovi', *Umjetnost riječi*, XVI, 1-2, Zagreb, 1970., str.115-117.

54. KEKEZ, Josip: *Leukorn i djevojka bez grijeha, Slike i prilike propovijedane u Hrvata*, Zagreb, 1989.
55. KEKEZ, Josip: *Hrvatski književni oikotip*, Zagreb, 1992,
56. KESTERCANEK-VUJICA, Nada: *Croatian Newspapers and Calendars in the United States*; M.A., Marywood College, Scranton, Pa. 1952., Reprinted by R and E Research Associates, publishers and distributors of ethnic studies, San Francisco, Cal., 1971.
57. KLAIĆ, Vjekoslav: *Život i djelo Pavla Rittera Vitezovića (1652 - 1713)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1914.
58. LÉVI-STRAUSS, Claude: *Divlja misao*; preveli Jelić, J. i B., Nolit, Beograd, 2¹⁹⁷⁸.
59. LIPPMANN, Walter: *Javno mijenje*; preveo Hauptfeld, M., Naprijed, Zagreb, 1995.
60. LOVRICH, Frank M.: *The Social System of a Rural Yugoslav - American Community: Oysterville, A-Thesis - June 1963*.
61. MANOOGIAN, Sylva: 'Building Ethnic Library Collections'; *Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*, 1982/2, Kent, Ohio; 52-59.
62. MAROHNIC, Josip: *Povijest Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike*; Azur Journal, Zagreb, 1992., predgovor Ive Smoljana
63. Mc LUHAN, Marshall: *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čovjeka*; preveo Vučićević, B., Nolit, Beograd, 1973.
64. MILIĆEVIĆ, Marina: *Rimski kalendar*; Biblioteka Latina et Graeca, radovi, knjiga VIII, Zagreb, 1990.
65. *Nacionalna i sveučilišna biblioteka (Zagreb) - Hrvatski iseljenički tisak: katalog serijskih publikacija, akcesijska i katalogna obrada*; Kekuš, D., Kušter, R., Lujić, S., Salaj-Pušić, D., glavni urednici: Hanž, B. i Salaj-Pušić, D.; Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1993.
66. NEMEC, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana: od početaka do kraja 19. stoljeća*; Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1994.

67. NIKOLIĆ, Vinko: *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori, vol. I-II*, Art studio Azinović d.o.o., Zagreb, ²1995.
68. *Opća enciklopedija JLZ, sv.4. Zagreb, 1978.*
69. PAVLIČIĆ, Pavao: 'Pučka, trivijalna i masovna književnost', u zborniku: *Trivijalna književnost*, priredila: Slapšak, Svjetlana, SIC, Beograd, 1978, str. 73-83.
70. PRPICH, George: *The Croatian Publications Abroad after 1939. A Bibliography*; John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1969.
71. PRPICH, George: *The Croatian Immigrants in America*, Philosophical Library, New York, N.Y., 1971.
72. PRPICH, George: *The Croatian Press in the United States before 1939*. John Carroll University, Cleveland, Ohio, 1984.
73. RIESMAN, David: *Usamljena gomila*; prevela Stefanović, O., Nolit, Beograd, 1965.
74. RIHTMAN - AUGUŠTIN, Dunja: *Struktura tradicijskog mišljenja*; Školska knjiga, Zagreb, 1984.
75. RIHTMAN - AUGUŠTIN, Dunja: *Etnologija naše svakodnevice*; Školska knjiga, Zagreb, 1988.
76. SEGRE, Cesare: *Avviamento all'analisi del testo letterario*; Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino, 1985.
77. SELLERS, Charles; MAY, Henry; McMILLEN, Neil R.: *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*; Barbat, Zagreb, 1996.
78. SLAMNIG, Ivan; *Disciplina mašte*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
79. *Sociologija književnosti: sociološka hrestomacija*; izbor tekstova, uvodna studija i bio-bibliografske bilješke PETROVIĆ, Sreten; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.
80. SUNIĆ, Tomislav: *Američka ideologija: nova europska sudbina ili putokaz u novu katastrofu?*; Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

81. ŠKREB, Zdenko: *Trivijalna književnost u knjizi: Književnost i povijesni svijet*, Zagreb, 1981., str.167-196.
82. *Teorija recepcije u nauci o književnosti*; priredila MARICKI, Dušanka, Institut za književnost i umjetnost, Nolit, Beograd, 1978.
83. *The Heath Anthology of American Literature; Vol. 1*; D.C. Heath & Co., Lexington, Ma., Toronto, ²1994.
84. THOMAS, William I. i ZNANIECKI, Florian: *The Polish Peasant in Europe and America*, R. G. Badger, Boston, ¹1918-20. / Knopf, New York, ²1927.
85. TOMAŠIĆ, Dinko A.: *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i eseji*; Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1997.
86. TRESIĆ - PAVIČIĆ, Ante: *Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi - putopisna, estetska, ekonomska i politička promatranja*; izdao o svom trošku Srećko Skakoc, tisak Dioničke tiskare u Zagrebu, 1907.
87. WATT, Ian: *The Rise of the Novel*, Chato & Windus, 1957.
88. WEBER, Max: *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Milićević, N., I.p. Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
89. WRIGHT, Charles Robert: *Mass communication: A Sociological Perspective*; Random House, New York, N.Y., 1975.
90. WYNAR, Lubomyr: *Ethnic Newspapers And Periodicals in the United States: Present Status And Problems of Bibliografic Control*, Ethnic Forum, Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography, 1982/2, Kent, Ohio; str. 40-51
91. ZEČEVIĆ, Divna: *Pučka književnost u knjizi*: BOŠKOVIĆ-STULLI, M., ZEČEVIĆ, D.: *Usmena i pučka književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Liber-Mladost, Zagreb, 1978.
92. ZEČEVIĆ, Divna: *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća, I-II*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1982.
93. ZEČEVIĆ, Divna: *Književnost na svakom koraku (studije i članci)*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1986.
94. ZEČEVIĆ, Divna: *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1988.

95. ZEČEVIĆ, Divna: *Prošlost u sadašnjosti (Popularnost pučkog književnog mišljenja)*, Izdavački centar 'Revija', Osijek, 1991.
96. ŽIVKOVIĆ, Ilija, ŠPORER, Željka i SEKULIĆ, Duško: *Asimilacija i identitet: studija o hrvatskom iseljentištvu u SAD i Kanadi*; Školska knjiga, Zagreb, 1995.
97. ŽMEGAČ, Viktor: *Književno stvaralaštvo i povijest društva: književno sociološke teme*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.

SAŽETAK

Hrvatski pučki kalendari tiskani na Sjevernoameričkom kontinentu od posljednjih desetljeća 19. stoljeća do naših dana izraz su književnog života hrvatskih iseljenika i pokazuju književne i društvene poglede urednika, izdavača i suradnika kalendarskih knjiga, ali i većine hrvatskog iseljentištva koje je te kalendare čitalo i prihvaćalo kao rijetke pisane manifestacije materinske riječi i kulture matice zemlje. Iako su kalendarske knjige bile najbrojnije, najtiražnije i, sve do pojave duljih i zapaženijih tekstova hrvatske etničke književnosti na Sjevernoameričkom kontinentu, književnim priložima najbogatije hrvatske tiskovine u SAD i Kanadi, one kroz dugi niz godina nisu privlačile pažnju književnih povjesničara i istraživača ni na prostorima na kojima su nastajale, a niti u matici zemlji.

Na sjevernoameričkom kontinentu javljaju se od sredine 19. stoljeća periodičke publikacije na hrvatskom jeziku, a kalendari se počinju tiskati tek krajem stoljeća. Prvi poznati kalendar tiskan 1893. godine uredio je Zdravko Mužina, a izdavanjem i uređivanjem hrvatskih kalendara u SAD i Kanadi bavili su se i Nikola Polić, Josip Marohnić, Nikola Gršković, Franjo Zotti, Stjepan Brozović, Ivan Krešić, Ivan Mladineo, Petar Stanković i drugi. Većinu kalendarskih knjiga pokrenuli su urednici etničkih glasila i profesionalni novinari, pa se u njima pored starije kalendarske tradicije može pratiti i stilski utjecaj publicističkih formi i novinskog senzacionalizma.

Povijesni se razvoj hrvatsko-američkih kalendara može okvirno pratiti kroz tri etape koje su povezane s ukupnom poviješću iseljavanja na sjevernoamerički kontinent. Prva faza traje od pojave prvog hrvatskog kalendara u SAD (prema za sada dostupnim podacima 1893. godine, no nije isključena mogućnost da kasnije istraživanje pokaže da je i prije ove godine tiskana neka kalendarska knjiga) do 1. svjetskog rata, kada zbog političkih prilika iseljavanje biva na neko vrijeme zaustavljeno, a opće izdavačke tendencije u etničkom tisku prvenstveno usmjerene na aktualna zbivanja.

Druga faza zahvaća razdoblje između dvaju ratova u kojem SAD uvode sistem kvota kojim se ograničava priliv novih doseljenika, hrvatske zemlje nakon raspada Austro-Ugarske monarhije ulaze u sastav Kraljevine Jugoslavije, a društveni i politički život hrvatske etničke zajednice u SAD i Kanadi pokazuje različite idejne nesuglasice i konflikte koji se očituju u polemikama tiskanim u glasilima i kalendarima. Treća je faza započela sredinom 20. stoljeća (odnosno prema nekim istraživačima hrvatskog iseljeničtva kao što je George Prpich već s početkom 2. svjetskog rata 1939.), a za razvoj kalendarske forme karakteristično je da dolazi do njene postepene dezintegracije te su danas publikacije koje još nose naziv 'kalendar' u svom naslovu relativno rijetke, a zamijenili su ih godišnjaci i izdanja koja čuvaju tek rijetke karakteristike tradicijskih pučkih kalendara.

Kroz ova je razdoblja moguće pratiti postupan porast obrazovne razine i kulturne svijesti hrvatskog iseljeničtva. To se očitovalo i u vrsti priloga koji su tiskani u kalendarskim knjigama. U prvoj su fazi dominirali pučki poučni tekstovi, povijesne deseteračke pjesme i zapisi tradicijske usmene književnosti te jednostavna uputstva za lakše snalaženje u novoj sredini. Tijekom druge faze urednici u kalendare uključuju postepeno sve veći broj književnih priloga kako iz baštine matice zemlje, tako i iz aktualne produkcije hrvatske, američke ili neke druge nacionalne književnosti u prijevodu te tekstove hrvatskih autora nastale u SAD i Kanadi. Istovremeno se tiskaju i kulturni, politički i obrazovni tekstovi koji svojom kvalitetom nadilaze jednostavne utilitarne tekstove prvog razdoblja. U trećoj fazi kalendari sve više prihvaćaju obilježja sredstava javnog priopćavanja, a književni prilozi imaju izraženiji poetski karakter.

Struktura hrvatsko-američkih kalendara u skladu je s tradicijom koju je ovaj pučki književni oblik razvijao od vremena kada su se nakon izuma tiska kalendarskim tablicama počeli dodavati zabavno-poučni prilozi. To znači da sadržaj redovito obuhvaća mješavinu priloga koji se sastoje od književnih (fiktionalnih) i neknjiževnih (nefiktionalnih) vrste. Među književnim priložima dominiraju kraći prozni tekstovi i raznovrsni poetski primjeri, a tek se u

nekoliko rijetkih kalendarskih knjiga javljaju i dramski tekstovi. Neknjiževni prilozi dijele se na poučno-moralističke, publicističko-informativne, znanstveno-popularne i različite kraće kalendarske vrste.

Kroz cijeli se ovaj sustav književno-publicističkih rodova i vrsta tiskanih unutar hrvatsko-američkih kalendarskih knjiga provlači ustaljeni repertoar motivskih i tematskih sastavnica koje su donekle prilagođene pojedinim od tih vrsta, no unutar ukupnosti kalendarske strukture predstavljaju niz općih mjesta ili toposa koji je relativno stabilan u odnosu na povijesne mijene.

Kalendari hrvatskih iseljenika tiskani u SAD i Kanadi bili su za čitateljstvo veza s maticom zemljom i pomoć pri bržoj integraciji u američko društvo. Ova je skupina publikacija bila temelj hrvatske etničke književnosti u Americi, a posredno je djelovala i na književnost u matici zemlji.

SUMMARY

Croatian popular almanacs printed on Northamerican Continent from last decades of 19th century till nowadays are expression of literary life of Croatian emigrants and indicator of literar and social conceptions of their editors, publishers and contributors, but also of majority of Croatian emigrants who read those almanacs and accepted them as a rare written manifestations of mother tongue and culture of homeland. Although almanacs were the most numerous, printed in great number of copies and, till longer texts of Croatian ethnic literature appeared on Northamerican Continent, the richest source of literary contributions among Croatian publications in USA and Canada, they didn't call researchers attention in America and neither in Croatia.

Croatian periodicals and almanacs were published on Northamerican continent from last decades of 19th century. First known almanac printed 1893. edited Zdravko Mužina, and other editors and publishers of Croatian almanacs were Nikola Polić, Josip Marohnić, Nikola Gršković, Ivan Krešić, Ivan Mladineo, Franjo Zotti, Stjepan Brozović, Petar Stanković and others. Among Croatian ethnic publications were rare those which existed longer time. Only a connection with ethnic newspapers or organization could insure continuity of publishing. Editors and publishers of ethnic almanac have influence on cultural consciousness of emigrants and on events in homeland so their historical importance isn't adeqatly valorized.

Historical development of Croatian almanacs in America could be divided in three main stages which are connected with general history of emigration to Northamerican continent.

- The first stage begins with publishing of the first almanac (probably 1893., but it is possible that later researches find out an almanac printed earlier) and continue till 1st world war, when for political reasons emigration stops for a while, and ethnic press directs its attention primarily to current events.

- The second stage includes years between two wars when USA with laws from 1921. and 1924. introduce a system of quota for European immigrants and restricts new immigration, Croatian lands after disintegration of Austro-Hungarian (Habsburg) Monarchy become a component part of a centralistic monarchy Yugoslavia and social and political life of Croatian ethnic community shows different ideological disagreements and conflicts which are visible from polemical articles printed in newspapers and almanacs.

- The third stage begins in the middle of 20th century (or according to some historians, as George Prpich, with the beginning of 2nd world war in 1939), and for the form of almanac it is typical that it slowly disappears and publications which are named as 'callendars' or 'almanacs' are rare nowadays, so they are substituted with year-books or publications with some rare characteristics of traditional popular almanacs.

Through this three stages it is possible to see the slow growth of educational level and cultural consciousness of Croatian emigration. It is visible from type of contributions printed in almanacs. In first stage the most numerous were popular educational texts, historical decasyllabic poetry and records of traditional oral literature and simple instructions for easier adaptation in new environment. During the second stage editors slowly include in almanacs more literary contributions both from the heritage of homeland and from actual production of Croatian, American or some other national literature in translations and original works of Croatian authors written in USA or Canada. In the same time there are printed cultural, political and educational observations which surpass earlier works. In the third stage more elements of modern mass-media are present in almanacs and literary texts are worthily.

Structure of Croatian almanacs in America is adjusted to earlier developed tradition of this popular form. It means that they contain both literary (fictional) and publicistic (nonfictional) genres. Between literary works the most numerous are short prosaic texts and poetry, dramas are very rare.

Nonfictional texts could be divided in didactical, informative, scientific and some short texts typical for almanacs.

Through this whole generic system printed in almanacs, it is possible to see stable motivic and thematical repertory which is partly adapted to some genres, but generally represents system of commonplaces (toposes) which is relatively persistent to historical changes.

Almanacs of Croatian emigrants printed in USA and Canada were for their readers connection with a homeland and help in faster integration in American society. Those publications were foundation of Croatian ethnic literature in America, and indirectly, they influenced Croatian literature.